

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΩΝ ΘΕΣΣΑΛΩΝ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΑΡΙΘ. 2

Γ. Β. ΚΑΒΒΑΔΙΑ

ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΔΕΣ

1

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
ΤΩΝ ΔΟΞΑΣΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ
1980

Ἴταλοί, διέσχισαν διαδοχικὰ τὴν περιοχὴ, σφάζοντας καὶ λεηλατώντας. Οἱ Θεσσαλοὶ πολέμησαν γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τους, θυσιάστηκαν, ἀλλὰ δὲν ἄλλαξαν. Ἔμειναν Ἕλληνες.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Ζεὺς δὲν ὑπάρχει πιά, οὔτε ὁ Ἄσκληπιὸς οὔτε οἱ Κένταυροι. Τὰ ὑψώματα ὅμως μένουν πάντα ἢ κατοικία τῶν Θεῶν. Τὰ Μετέωρα, αὐτοὶ οἱ γιγάντιοι βράχοι στοὺς ὁποίους ἀνέβαιναν ἄλλοτε μέσα σὲ δίχτυ, τὰ στεφανώνουν βυζαντινὰ μοναστήρια — τόποι ἱεροὶ ποὺ δίνουν τὴν εὐλογία τους στὸ μόχθο τῶν ἀνθρώπων κάτω. Οἱ κορυφές εἶναι πάντα τὸ καταφύγιο τῶν ἡρώων, ὄχι τῶν μυθικῶν, ἀλλὰ τῶν ὄσων ἀγωνίστηκαν καὶ θ' ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ Ἔθνους. Οἱ Κένταυροι κατέβηκαν ἀπ' τὰ βουνά τους καὶ ἐνσαρκώθηκαν στοὺς φημισμένους ἀπὸ αἰῶνες Θεσσαλοὺς ἱππεῖς. Καὶ τὸ γιγάντιο ἄνοιγμα ποὺ χωρίζει τὸν Ὀλυμπο ἀπ' τὴν Ὀσσα, ἔγινε τὸ βασίλειο τῶν ἀηδονιῶν καὶ ἀγκαλιάζει τὸν Πηνειό, ὑπόλειμμα τοῦ ἀρχαίου ἐκχειλιστήρα τῆς ἐσωτερικῆς λίμνης, ὁ ὁποῖος κυλᾷ σήμερα ἤρεμα τὰ νερά του στὴ θάλασσα.

Πάνω στὰ ψηλάματα ζοῦν αὐτόχθονες ὄρεινοί, οἱ Κουτσόβλαχοι καὶ νομάδες Σαρακατσάνοι. Στὰ καμποχώρια, στὴ δυτικὴ λεκάνη τῆς πεδιάδας, κατοικοῦν οἱ Καραγκούνηδες — τὸ ἀντικείμενο τῆς παρούσας μελέτης.

*

**

Ποιά εἶναι ἡ καταγωγὴ τῶν Καραγκούνηδων καὶ γιὰτὶ ὀνομάστηκαν ἔτσι; Πυκνὴ ὀμίχλη καλύπτει τὰ ἐρωτήματα αὐτά. Ὅσο εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ Καραγκούνηδες εἶναι Ἕλληνες μ' ἓνα ἰδιαίτερο λαϊκὸ πολιτισμὸ, ὁμοιογενῆ καὶ ἐξωτερικὰ διακριτό, τόσο εἶναι βέβαιο πὼς κανεὶς δὲν ξέρει μ' ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια, πότε, πὼς καὶ γιὰτὶ διαφοροποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες καὶ κάτω ἀπὸ ποιὰς συνθήκες ἀνέπτυξαν τὸν πολιτισμὸ τους. Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τ' ὄνομά τους. Μερικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ὀνομασία τους προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι φοροῦσαν ἐπενδύτες ἀπὸ μαῦρο δέρμα προβάτου, δηλαδὴ μαῦρη γούνα καὶ σὲ παρεφθαρμένα τούρκικα καρά-γκούνα, πράγμα ποὺ τοὺς ἔμεινε σὰν παρωνύμιο. Σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη ἄλλων, ὀφείλουν τ' ὄνομά τους στὴ συνήθειά τους νὰ κινοῦν τὸ κεφάλι τους μιλώντας. Ὁ τὴν «κάρρα κινῶν» ὀνομάστηκε Καραγκούνης. Περιττὸ νὰ τονισθεῖ ὅτι καὶ οἱ δυὸ αὐτὲς ἐρμηνεῖες δὲν ἔχουν κανένα ἐπιστημονικὸ ἀντίκρουσμα.

Ἄν τὰ προβλήματα τῆς πολιτιστικῆς διαφοροποιήσεως καὶ τῆς ὀνομα-

σίας τῶν Καραγκούνηδων εἶχαν λυθεῖ, μιὰ ἐνδιαφέρουσα διάσταση τῆς ζωῆς τους θὰ εἶχε διαφωτισθεῖ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀσφαλῶς θὰ μπορούσε νὰ ὠφεληθεῖ ἡ ἔρευνα. Ἡ παρούσα μελέτη πάντως δὲν ἔχει ἀρμοδιότητα γιὰ ν' ἀσχοληθεῖ μαζί τους.

*

**

Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν Καραγκούνηδων, ὅση μᾶς εἶναι γνωστὴ, ξεχωρίζουν τρεῖς ἡμερομηνίες-σταθμοὶ στὴν κοινωνικο-οικονομικὴ ἐξέλιξη τῆς ζωῆς τους:

α' Τὸ 1881, ἔτος τῆς ἀπελευθερώσεώς τους ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ. Τὸ 1881, μὲ τὴ Βερολίνειο συνθήκη, ἡ Θεσσαλία καὶ βέβαια καὶ οἱ Καραγκούνηδες σὰν Θεσσαλοὶ, βγαίνουν ἀπὸ τουρκικὴ κατοχὴ πέντε αἰῶνων καὶ ἐνσωματώνονται στὸ Βασίλειο τῆς Ἑλλάδας. Ἀπὸ ραγιάδες γίνονται ἐλεύθεροι πολῖτες.

β' Τὸ 1923, ἔτος ἐφαρμογῆς τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Θεσσαλία.

Τὸ ἔτος αὐτὸ σημειώνεται ἡ κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση τῶν χωρικῶν τῆς Θεσσαλίας. Οἱ ἀκτήμονες γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἐπομένως καὶ οἱ Καραγκούνηδες ἀκτήμονες, ἀποκτοῦν ἰδιόκτητη γῆ. Ἔως τότε ζοῦσαν κάτω ἀπὸ συνθήκες οικονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐξαρτήσεως (ἀπὸ τὸ τσιφλικὶ καὶ τὸν γαιοκτημόνα τσιφλικά), τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ χάνεται στὸ ἀπώτατο παρελθόν.

γ' Τὸ ἔτος 1950, ποὺ συμπίπτει μὲ τὸ τέλος τῆς πολεμικῆς περιόδου γιὰ τὴν Ἑλλάδα (Β' Παγκόσμιος καὶ στὴ συνέχεια ἐμφύλιος πόλεμος).

Πρόκειται γιὰ τὴν ἀπαρχὴ τῆς προσπάθειας, δειλὰ στὴν ἀρχὴ καὶ ἔπειτα σὲ ρυθμὸ ὀλοένα ἐπιταχυνόμενο, τῆς ἀγροτικῆς ἀλλὰ καὶ γενικώτερα τῆς κοινωνικῆς καὶ οικονομικῆς ἀναπτύξεως στὴ Θεσσαλία καὶ στὴν Ἑλλάδα, καὶ βέβαια καὶ τῶν Καραγκούνηδων.

Ἡ ἀναφορὰ στὸν τρόπο καὶ στὶς συνθήκες ζωῆς τῶν Καραγκούνηδων κατὰ τὴ διάρκεια τῶν περιόδων αὐτῶν, τίς ὁποῖες ὀριοθετοῦν οἱ χρονολογίαι ποὺ ἀναφέρθηκαν, ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν κατανόηση

τῆς πολιτιστικῆς τους παραδόσεως, καὶ ἐπειδὴ οἱ Καραγκούνηδες εἶναι Θεσσαλοὶ, οἱ τύχες τους εἶναι συνδεμένες μετὰ τὴν τύχην τῆς Θεσσαλίας, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ πιὸ πάνω ἀναφορὰ δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ παρά μονάχα σὲ στενὴ συνάρτηση μετὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξελίξιν τῆς Θεσσαλικῆς γῆς.

Τὰ μέχρι τὸ 1881.

Ἀπὸ τοὺς ὁμηρικὸς κιόλας χρόνους, ἡ Θεσσαλία γνωρίζει τὴν διάκριση μεταξὺ «ἰσχυρῶν καὶ ἀδυνάτων», πλουσιῶν καὶ φτωχῶν, δηλαδὴ μεταξὺ γαιοκτημόνων καὶ δούλων καὶ, στὴν καλύτερη περίπτωσι, δουλοπαροίκων. Ἡ διαμόρφωσις αὐτῆς τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ὀφείλεται πιθανῶς στὴν ἀπληστία τῶν «ἰσχυρῶν» νὰ οἰκιοποιηθοῦν τὴν εὐφορὴν γαῖαν, καὶ τῆς ἀνάγκης τῶν ἀδυνάτων νὰ στηριχθοῦν σ' αὐτούς — φαινόμενο γνωστότατο στὴν ἱστορίαν. Οἱ συνθήκες αὐτὲς ἐπιζοῦν καὶ στοὺς Ἑλληνιστικοὺς καὶ Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ στὴ Βυζαντινὴ ἐποχὴ. Ὅταν οἱ σταυροφόροι ἐγκαθίδρυσαν στὴν Ἑλλάδα (τὸν 13ο αἰῶνα) τὰ φραγκικὰ κρατίδια, εἰσήγαγαν καὶ ἐφάρμοσαν τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα τῆς Δύσεως. Ἐκατὸ χρόνια ἀργότερα (πρόκειται γιὰ τὸν πρῶτον χρονολογικὸ σταθμὸν) οἱ Τοῦρκοι ἐπέβαλαν τὴν κυριαρχίαν τους στὴ Βαλκανικὴν. Κατὰ τὸν Ἀ. Σίδερη, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὸν G. Finlay, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες πηγὰς, ὅταν οἱ Τοῦρκοι κατάρτησαν τοὺς διοικητικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς μηχανισμοὺς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Φράγκων, χῶρισαν τὴν Ἑλλάδα σὲ φέουδα (σιαμέτια), τὰ ὁποῖα στὴ συνέχεια ὁ Σουλτάνος μοίρασε στοὺς σπαχῆδες τοῦ σὲ ἀνταμοιβῆ τῶν πολεμικῶν ὑπηρεσιῶν τους¹. Κατὰ τὸν Δ. Τσοποτό, ὁ Σουλτάνος Μουράτ ὁ Β' ἔδωσε τὴν Θεσσαλίαν σὰν φέουδο στὸν Τουρχάν μπέη, τὸ στρατηγὸν πού τὴν κατέκτησε².

1. Ἀ. Σίδερη: Ἡ γεωργικὴ πολιτικὴ, σ. 17 καὶ ἐξ., ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία. Πρβλ. καὶ G. Finlay: Ἱστορία τῆς Τουρκοκρατίας... σ. 164 καὶ 165.

2. Δ. Τσοποτό: Γῆ καὶ Γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας, σ. 31. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Τσοποτοῦ εἶναι ἴσως τὸ πληρέστερον γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ καθεστώτος τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας στὴν Θεσσαλίαν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι καὶ οἱ ἐπικριτὲς τοῦ τὸν ἀποδέχονται, ὅπως, π.χ. ὁ Γ. Κορδάτος: Ἱστορία τοῦ ἀγροτικοῦ κινήματος, ὁ ὁποῖος στὴ σελ. 132 τὸν ἀποκαλεῖ λακὸν τῶν σιφλικῶν, ὅταν περιγράφει στὴ σελ. 39-42 τὴν ἐγγεῖαν ἰδιοκτησίαν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, δίνει ἀκριβῶς τὴν ἴδιαν εἰκόνα μετὰ τὸν Τσοποτό. Πρβλ. ἐπίσης καὶ ὁμοίαν περιγραφὴν στὸν Ν. Σβορώνο: Ἐπισκόπησις

Ἐπειδὴ οἱ Θεσσαλοὶ παραδόθηκαν χωρὶς μάχην τοῖς Τοῦρκοις, οἱ ντόπιοι γαιοκτήμονες μπόρεσαν νὰ διατηρήσουν τὴν περιουσίαν τους¹, σύμφωνα μετὰ τὸ ἰσλαμικὸν δίκαιον τοῦ πολέμου «Μουλκέτα»², τὸ ὁποῖον ἀπαγορεύει τὴν λεηλασίαν τῶν περιουσιῶν ἐκείνων πού παραδίδονται. Ὁ Τουρχάν ἀναγκάσθηκε ἐπομένως ν' ἀρκεσθεῖ στὴν δημόσιαν γαῖαν, στὴν μοναστηριακὴν πού κατασχέθηκαν καὶ στὴν γαῖαν ἐκείνων πού ἐγκατέλειψαν τὰ πάντα φεύγοντας τὸν κατακτητὴν. Ἀξίζει νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι οἱ γαῖες πού ἀπέκτησαν ἔτσι οἱ Τοῦρκοι, ἀποτέλεσαν τεράστιες γαιοκτησίες.

Λίγον χρόνον ὁμοίως μετὰ, αὐτὴ ἡ κατανομή τῆς γῆς μεταβάλλεται. Οἱ πλούσιοι Τοῦρκοι εἴτε ἀγόρασαν γαῖες τῶν χριστιανῶν εἴτε τοὺς ἐδιώξαν καὶ πῆραν τὴν περιουσίαν τους. Μερικὲς ὁμοίως ἑλληνικὲς οἰκογένειαι κατὰφεραν νὰ διασώσουν τὴν περιουσίαν τους, ἕνα μέρος ἀπ' αὐτὲς ἀσπαζόμενες τὸ Ἰσλάμ. Ἀπὸ μιὰν ἄλλην πλευρὰν, οἱ Τοῦρκοι, ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὸν χρόνον ὑποπληθυσμὸν τῆς Θεσσαλίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ κενὰ πού δημιουργήσαν συχνὲς, φονικότερες ἐπιδημίες, ἀποίκισαν ὀρισμένους ζῶνας σχεδὸν ἐρημωμένους καὶ ἐγκατέστησαν Τοῦρκους ἀπὸ τὴν Ἀνατολίαν πάνω σὲ σχετικὰ μικρὰς ἰδιοκτησίας, δημιουργώντας ἔτσι τὰ «Κονιαροχώρια»³.

Ἡ ἰσορροπία πού ἐπιτεύχθηκε ἔτσι, διατηρήθηκε ὡς τὸ τέλος τῆς τουρκικῆς κατακτησεως. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς περιόδου αὐτῆς, βρίσκονται ἐπομένως στὴν Θεσσαλίαν:

Μεγάλαις τουρκικαῖς γαιοκτησίαις οἱ ὁποῖαι περιλαμβάνουν ἀγρούς, λειβάδια, ἀμπελῶνες, κηπευτικὰ καλλιέργειαι, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρα χωριά ἰδιόκτητα, κατοικοῦμενα ἀπὸ Ἑλληνας καλλιεργητὰς.

Μεγάλαις ἑλληνικαῖς γαιοκτησίαις, ἀλλὰ σὲ μικρὸν ἀριθμὸν, μετὰ τὴν ἴδιαν ὅπως πιὸ πάνω, σύνθεσις.

Μικρὰς τουρκικαῖς ἰδιοκτησίας, τῶν χωριῶν τῶν ἐποίκων.

Τέλος —κι' αὐτὸ πρέπει νὰ τονισθεῖ ἰδιαίτερα γιὰ τὴν Θεσσαλίαν—

τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, σ. 41-42.— Ἡ περιγραφή τοῦ παρόντος σκιαγραφήματος ἀκολουθεῖ τὴν γενικὴν γραμμὴν τοῦ Τσοποτοῦ, ὅπως οἱ σχετικὲς παραπομπὲς.

1. Πάντοτε μετὰ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Σουλτάνου. Πρβλ. Δ. Τσοποτοῦ: ὅ.π. ἀν., σ. 35. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας στὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ στασιαζόμενα νομικά, ἐξ αἰτίας τοῦ θεοκρατικοῦ καὶ ἐθιμικοῦ τῆς χαρακτῆρα, συχνὰ αὐθαίρετου.

2. Κωδικοποιημένου ἀπὸ τὸν Σουλτάνον Σουλεϊμάν.

3. Δ. Τσοποτοῦ: ὅ.π. ἀν., σ. 39.

τὴν τουρκικὴ πολιτικὴ διοικήσεως τῶν κατακτημένων χωρῶν¹—, μικρὲς ἰδιοκτησίαι, ποὺ ἀνήκαν σ' "Ἕλληνες κατοίκους μερικῶν χωριῶν τοποθετημένων σὲ περιοχὲς ἄγονες, τοῦ κάμπου ἢ τῶν βουνῶν. Αὐτὰ τὰ χωριά, τὰ «Κεφαλοχώρια», δὲν εἶχαν ὑπαχθεῖ στὴν κυριαρχία τῶν μπέηδων, ἀλλ' ἀπολάμβαναν συχνὰ καὶ μερικὰ προνόμια².

Τελικὰ, τὸ 1881, ἔτος τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Θεσσαλίας, τὸ σύστημα τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας ἐξελίσσεται κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο :

Οἱ μεγάλοι Τοῦρκοι γαιοκτήμονες τῶν ὁποίων τὸ ἑλληνικὸ δίκαιο προστάτευε τὰ δικαιώματα ἰδιοκτησίας, μὲ βάση πολιτικὲς ἐκτιμήσεις τῆς ἐποχῆς, μεταβίβασαν προοδευτικὰ τὶς γαῖες τους σὲ εὐποροὺς "Ἕλληνες καὶ ἐπαναπατρίστηκαν.

Οἱ ἔποικοι τῶν κονιαροχωριῶν ἔφυγαν καὶ ἐκεῖνοι ἀφοῦ πρῶτα πούλησαν τὰ χωράφια τους σὲ μικροἰδιοκτῆτες καὶ μικροκτηνοτρόφους "Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ σὲ πλούσιους "Ἕλληνες γαιοκτήμονες, οἱ ὅποιοι ἀγόρασαν ὀλόκληρα χωριά.

"Ἐτσι, οἱ μεγάλες ἰδιοκτησίαι ἀλλάξαν χέρια. Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι σοβαρὸ, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ μικροὶ ἀγοραστὲς ὑποχρεώθηκαν μὲ τὸν καιρὸ νὰ παραχωρήσουν τὰ χωράφια τους σὲ γείτονες τσιφλικάδες. Μὴ διαθέτοντας, τὸν καιρὸ ποὺ ἀγόρασαν τὶς μικρὲς τους ἰδιοκτησίαι, ἀρκετὰ χρήματα γιὰ νὰ πληρώσουν τὸ τίμημα, ἀναγκάστηκαν στὴ συνέχεια νὰ καταφύγουν σὲ τοκογλυφίαι καὶ νὰ δανειστοῦν μὲ ὑψηλὸ τόκο (μεταξὺ 24% καὶ 36%), πράγμα ποὺ καθιστοῦσε ἀδύνατη τὴν ἐξόφληση τῶν χρεῶν³.

"Ἐτσι, τὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, βρίσκουν τὴ Θεσσαλία κάτω ἀπὸ τὸ ἴδιο καθεστὼς ἰδιοκτησίας, ὅπως καὶ πρὶν. Σύμφωνα μὲ μερικὸς ἀριθμοὺς ποὺ ὀφείλονται στὸν Δ. Χατζηγιάννη, κατὰ τὸ 1896, ἐπὶ τῶν 13 ἑκατομμυρίων στρεμμάτων τῆς ἐπιφάνειας τῆς Θεσσαλίας (ὄρη, δάση καὶ λίμνες συνυπολογιζόμενες), οἱ μεγάλες ἰδιοκτησίαι καλύπτουν 6 ἑκατομ. στρέμματα. Οἱ συνθήκες αὐτὲς γίνονται ἀκόμα βαρύτερες ὅταν

1. A. Toynbee : L'histoire, σ. 190 καὶ ἐξ.

2. Ν. Πανταζοπούλου : Τινὰ ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῶν προνομίων, passim.

3. Μ. Τριανταφυλλίδη : Οἱ κολλῆγοι τῆς Θεσσαλίας, σ. 27. Στὸ ἴδιο σημεῖο ἀναφέρει ὅτι οἱ κτηνοτρόφοι ἐδανείζονταν μὲ 24% τὸ ἐξάμηνο.

σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι ἡ πεδιάδα καλύπτει 4 ἐκ. στρέμματα, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι οἱ καλύτερες γαῖες ἀνήκουν σὲ λίγους προνομιοῦχους. Ἀκόμα πιὸ καθαρά: ἐπὶ 670 ἀγροτικῶν οἰκισμῶν τῆς Θεσσαλίας (κάμπου - βουνά), μόνο 270 κατοικοῦνται ἀπὸ ἀγρότες ἰδιοκτῆτες τῆς γῆς τους —τὰ «Κεφαλοχώρια». Οἱ ἄλλοι 400 οἰκισμοὶ ἀνήκουν σὲ τσιφλικία καὶ κατοικοῦνται ἀπὸ ἀκτήμονες γεωργούς¹.

Οἱ Καραγκούνηδες κινοῦνται καὶ ζοῦν μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο. Ἡ παρουσία τους στὴ Θεσσαλία εἶναι ἀπολύτως βεβαιωμένη ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Τουρκοκρατίας, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν πιθανολογεῖται ἡ ὑπαρξὴ τους πιὸ πρὶν στὸν ἴδιο χῶρο. Ὅπως καὶ νὰ εἶναι καὶ γιὰ μιὰ πληρέστερη σκιαγράφηση τῶν ὄρων διαβιώσεως τῶν Καραγκούνηδων, στὰ παραπάνω γενικὰ πληροφοριακὰ στοιχεῖα, θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ ἀκόλουθα:

Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἱερὸς μουσουλμανικὸς νόμος, τὸ Σερί, ὁ ὁποῖος ἐφαρμόστηκε στὶς ἀρχὲς τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, δὲν ἐπέτρεπε, ὅπως ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω, τὴν ὑποδούλωση τῶν χωρικῶν ποὺ ὑποτάχθηκαν χωρὶς μάχη καὶ πλήρως κανονικὰ τὸ φόρο ὑποτελείας. Ὁ Σουλτάνος ὅμως, ἐπιφορτισμένος ἀπὸ τὸ Κοράνι μὲ τὸ καθῆκον νὰ λάβει ὅλα τ' ἀναγκαῖα μέτρα γιὰ μιὰ καλὴ διοίκηση τῶν κατακτημένων χωρῶν, ἐπικυρώνει (τότε) καὶ ἀναγνωρίζει σὰ νόμιμη τὴν προσωπικὴ κατάστασι τῶν χωρικῶν ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ μέχρι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἡ δουλοπαροικία, ἡ ὁποία ἴσχυε τοπικὰ σύμφωνα μὲ τὴ βυζαντινὴ νομοθεσία καὶ τὰ ἔθιμα, διατηρήθηκε καὶ μὲ τὸ νέο καθεστὼς, μὲ μιὰ ὅμως διαφορὰ. Οἱ δουλοπάροικοι ἔπαψαν νὰ ἐγγράφονται στοὺς τίτλους κυριότητος κάθε γαιοκτησίας καὶ μεταφέρθηκαν στοὺς φορολογικοὺς καταλόγους τῆς περιοχῆς τους. Στὴν οὐσία, τὸ μέτρο αὐτὸ δὲν ἀλλάζει τὴν κατάστασίν τους. Ἡ εὐθύνη τῆς συλλογῆς τῶν φόρων ἀνῆκε στοὺς Σπαχῆδες, οἱ ὅποιοι τοὺς εἰσέπρατταν ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς κατέθεταν στ' αὐτοκρατορικὰ Ταμεῖα. Γιὰ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τοῦ συστήματος αὐτοῦ κανεὶς χωρικὸς δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησίαν ὅπου ἐργαζότανε, κι' ἂν κανεὶς ἔφευγε, τὸν ἐπανεφέραν βιαίως. Τ' ἀγόρια τὰ μὴ ἐγγεγραμμένα στοὺς φορολογικοὺς καταλόγους, ἀνῆκαν στὴν ἀρμοδιότητα τῆς ἰδιοκτησίας στὴν ὁποία ἦταν γραμμένος ὁ πατέρας τους. "Ἐτσι, οἱ ἄνθρωποι ἦταν προσδεμένοι στὴ γῆ καὶ μεταβιβάζονταν μαζὺ τῆς².

1. Δ. Χατζηγιάννη : Τὸ ἀγροτικὸ πρόβλημα τῆς Θεσσαλίας, σ. 5.

2. Δ. Τσοποτοῦ : ὁπ. ἀν., σ. 51 καὶ ἐξ. καὶ σ. 97 καὶ ἐξ.

Οί κανόνες αυτοί, στην εφαρμογή τους, επέτρεψαν με τὸν καιρὸ καὶ κάποιαν ἐλαστικότητα. Ἐνας ἀριθμὸς Καραγκούνηδων μπόρεσε ν' ἀνεξαρτητοποιηθεῖ, ν' ἀποκτήσει στὰ ὄρια τῶν τσιφλικιῶν μικρὲς ἰδιοκτησίες, καὶ νὰ σχηματίσει ἔτσι καὶ κεφαλοχώρια στὸν κάμπο.

Τὸ σύστημα τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς γῆς καὶ ἐπομένως ἡ πηγὴ τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἀκτημόνων Καραγκούνηδων, πρέπει νὰ συγκεντρώσει ιδιαίτερα τὴν προσοχή.

Γενικὰ καὶ σύμφωνα με μιά ὀξύτατη παρατήρηση τοῦ Δ. Χατζηγιάννη, ἡ ἀγροτικὴ ἐκμετάλλευση στὴ Θεσσαλία, παρὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας, ἦταν οὐσιαστικὰ μικρῆς οἰκονομικῆς ἐπιφάνειας καὶ πάντα ἐκτατικὴ. Ὁ τσιφλικιοῦχος ἰδιοκτήτης δὲν ἀσκοῦσε προσωπικὴ ἐκμετάλλευση, ἀλλὰ παραχωροῦσε τὶς γαῖες του σὲ πολυάριθμους καλλιεργητές, μετὴν ὑποχρέωση ἐκ μέρους τους νὰ τοῦ καταβάλλουν ἕνα μέρος τῆς παραγωγῆς. Κατὰ τὸν τρόπο αὐτό, μέσα στὸ πλαίσιο τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας διαμορφωνόταν ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς μικρῶν προσωπικῶν ἐκμεταλλεύσεων¹.

Ἄλλὰ οὔτε καὶ τὴ διαχείριση τῶν δικαιωμάτων του δὲν ἀσκοῦσε προσωπικὰ ὁ ἰδιοκτήτης. Στὴ θέση του διοριζόταν ἕνας ἐπιστάτης, ἐπονομαζόμενος Σούμπασης, συνήθως Ἄλβανός, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Δ. Τσοποτοῦ ἀποτελοῦσε τὴ συνέχεια τοῦ βυζαντινοῦ Φροντιστοῦ, μιά καὶ τὸ σύστημα τῆς διαχειρίσεως τῶν κτημάτων στὴν Τουρκοκρατία ἦταν ἡ συνέχεια τοῦ βυζαντινοῦ συστήματος, καὶ τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος συγγραφέας, ἀναφερόμενος στὸν Κασσιανὸ Βάσο, περιγράφει ὡς ἐξῆς: «Ὁ Φροντιστὴς τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς (ὁ Σούμπασης τῆς Τουρκοκρατίας), ἔπρεπε νὰ μὴν εἶναι αἰσχροκερδής, οὐδὲ ἄπληστος τοκογλύφος, νὰ προλαμβάνη καὶ νὰ ἐξοικονομῇ τὰ ἐπιτήδεια διὰ τοὺς στερουμένους τοιούτων γεωργούς, πρῶτος ἐγειρόμενος τοῦ ὕπνου, ἀγρύπνως ἐπιτηρῶν, μὴ τείνων οὐς εὐήκοον εἰς τὰς κατ' ἀλλήλων τῶν χωρικῶν διαβολὰς, μὴ ἀναλαμβάνων ὁ ἴδιος τὴν καλλιέργειαν ζευγαρίων τοῦ ἰδιοκτήτου, οὐδὲ δανείζων εἰς τὸν πρῶτον τυχόντα ἐκ τῶν χωρικῶν τοῦ κτήματος, μόνον καὶ μόνον ἐκ ματαιοδοξίας δεσποτικῆς (διὰ νὰ τὸν λέγουν ἀφεντικόν!). Νὰ περιορίζεται ἐντὸς τῶν ἐντολῶν τοῦ ἰδιοκτήτου, καὶ ἂν αὐτὸς νομίζει ὅτι ἐσκέφθη τι καλλίτερον, νὰ συνεννοῆται πρότερον μετὰ τοῦ κυρίου τοῦ κτήματος, καὶ μὴ προβαίνει αὐτοβούλως, ἐκτὸς εἰς ἐπειγούσας περιστάσεις»². Ὁ ἐπιστάτης εἶχε ἐπίσης καὶ «ἀστυνομικὴν δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῶν

δουλοπαροίκων τοῦ Τσιφλικίου, φυλακίζων αὐτοὺς εἰς διαμέρισμά τι τῆς κατοικίας αὐτοῦ (κονακίου) ἢ καὶ τιμωρῶν ἐνίοτε μετὰ ραβδισμούς, ὅπως ἄλλωστε συνέβαινε καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν»¹.

Στὴν πραγματικότητα, γαιοκτήμονες καὶ σουμπασάδες συμμορφώνονταν σπάνια σ' αὐτὰς τὶς ἀρχές. Οἱ πρῶτοι ἐξ αἰτίας «τῆς παροιμιώδους τουρκικῆς ὀκνηρίας καὶ ἀταξίας περὶ τὴν θεώρησιν καὶ ἐκκαθάρισιν τῶν λογαριασμῶν, οἱ δὲ ἐπιστάται ἐνεκα διαφόρων καταχρήσεων, ἅς ἐνήργουν ἐνίοτε εἰς βάρος τῶν χωρικῶν, συχνότερον ὅμως εἰς βάρος τῶν ἰδιοκτητῶν. Τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποῖου ἐτελοῦντο ὑπὸ τῶν ἐπιστατῶν αἱ μεγαλύτεραι καταχρήσεις... ἦτο τὸ μέτρον (χωρητικότητος), τὸ καλούμενον κοιλόν, δι' οὗ ἐμετρῶντο κατὰ τε τὴν συγκομιδὴν καὶ παραλαβὴν ἐκ τῶν ἀλωνίων, ὡς καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν...»².

Ὁ ἐπιστάτης, ὁ ὁποῖος συχνὰ διέθετε καὶ κεφάλαια, δάνειζε χρήματα μετὰ τόκο στοὺς «δουλοπαροίκους γεωργούς τοῦ ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν αὐτῶν τσιφλικίου πρὸς ἀγορὰν ἀροτριῶντων κτηνῶν, γεωργικῶν ἐργαλείων, πληρωμὴν θεριστικῶν καὶ συντήρησιν ἐκυτῶν καὶ τῶν κτηνῶν των εἰς ἐποχὰς ἀφοριῶν... εἰς τὰς νομίμως καὶ τῷ ἰδιοκτήτῃ τοῦ κτήματος γνωστὰς ὀφειλίας τοῦ Σούμπασης, ἀνήκον ἐκτὸς τῶν ὑψηλῶν τόκων ἐκ τῆς πρὸς τοὺς χωρικοὺς διαθέσεως τῶν χρημάτων του, καὶ τὸ ἐτησίως παραγόμενον ποσὸν σίτου ἐκ τοῦ καλουμένου παρασπορίου. Διὰ παρασπόριον ἐσπείρετο κατ' ἔτος... ὑφ' ἐκάστου ζευγίτου ἐν κοιλόν σίτου χορηγούμενου ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου, ἐξελέγοντο δὲ πάντοτε οἱ γονιμώτεροι τῶν ἀγρῶν καὶ ἐκαλλιεργοῦντο μετὰ ἐξαιρετικῆς ἐπιμελείας ὑπὸ τῶν χωρικῶν ἄνευ ἀμοιβῆς τους...»³.

Ὁ ἐπιστάτης ἢ ὁ ἰδιοκτήτης, ἔπαιρναν ἀκόμα ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς γάλα, αὐγά, ὄρνιθες καὶ δέχονταν ὑπηρεσίες, ὅπως ἐργασίες συντηρήσεως καὶ ἐπισκευῶν τῆς κατοικίας τους, μεταφορὲς κλπ. Οἱ χωρικοὶ σ' ἀντάλλαγμα εἶχαν τὸ δικαίωμα δωρεὰν βοσκῆς τῶν ζώων τους «ὡς καὶ διὰ τὴν ἐν τοῖς ἀλωνίοις διατήρησιν τῶν ὄρνιθων αὐτῶν...»⁴.

Αὐτὴ ἡ εἰκόνα δὲν εἶναι ἀκόμα πλήρης. Ὁ Δ. Χατζηγιάννης βλέπει στὶς σχέσεις μετὰ τῶν καλλιεργητῶν, τοῦ ἐπιστάτη καὶ τοῦ γαιοκτήμονα μιά ἐταιρεία ἀγροτικῆς ἐκμεταλλεύσεως *sui generis*.

1. Δ. Χατζηγιάννη: ὅπ. ἀν., σ. 8.

2. Δ. Τσοποτοῦ: ὅπ. ἀν., σ. 123.

1. Δ. Τσοποτοῦ: ὅπ. ἀν., σ. 125.

2. Δ. Τσοποτοῦ: ὅπ. ἀν., σ. 129.

3. Δ. Τσοποτοῦ: ὅπ. ἀν., σ. 124.

4. Ὅπ. ἀν., σ. 124 καὶ 125.

Πραγματικά. Σύμφωνα με τους όρους της συνεργασίας αυτής ρυθμιζόμενοι από το έθιμο, στην περιοχή της Θεσσαλίας που ήταν εγκατεστημένοι οι Καραγκούνηδες, ο ιδιοκτήτης είχε την υποχρέωση να θέσει στη διάθεση των καλλιεργητών τη γη. Σ' ανταπόδοση, οι δεύτεροι, εκτός από την εργασία τους, προμήθευαν τους σπόρους και έφεραν τα έξοδα της καλλιέργειας (βώδια, άροτρα, εργαλεία). Μετά το άλώνισμα, ο ιδιοκτήτης είχε δικαίωμα στο ένα τρίτο της συγκομιδής και ο καλλιεργητής στα δύο τρίτα. Ο καλλιεργητής και οι απόγονοί του καλλιεργούσαν πάντα τα ίδια χωράφια. Είχαν και το δικαίωμα να βάζουν γι' ατομική τους ωφέλεια άμπέλια και να συντηρούν ένα μικρό ποίμνιο στις γαίες και να λιβάδια του κτήματος. Ακόμα, μπορούσαν να χτίσουν το σπίτι τους σ' ένα οικόπεδο του κτήματος, το όποιο αγόραζαν. Το σπίτι τους άνηκε¹.

Η παράδοση μιλάει επίσης και γι' άλλα δικαιώματα του ιδιοκτήτη πάνω στους χωρικούς, τα όποια επιβεβαίωναν την επικυριαρχία του: δικαίωμα ν' αξιώνει άγγραεις, να επιλύει τις διαφορές και να περνά τη πρώτη νύχτα του γάμου με τις νύφες του κτήματος. Για το τελευταίο αυτό δικαίωμα οι πληροφορίες δεν είναι κατηγορηματικές. Όλοι όμως οι πληροφορητές μας ήταν σύμφωνοι στο ότι την επομένη του γάμου της, ή νεόνυμφη έπρεπε να πάει στο κονάκι και να πλύνει το κατώφλι —σημείο ύποταγής.

Ο κοινός παρονομαστής της συνεργασίας μεταξύ του ιδιοκτήτη, του επιστάτη και του καλλιεργητή είναι η γη: ο πρώτος την εισφέρει. Ο δεύτερος τη διαχειρίζεται και κάνει χρέη χρηματοδότη και ταμίας. Ο τρίτος, εκτελεστικό όργανο, εισφέρει την εργασία, την πείρα του και τα μέσα της καλλιέργειας.

Τη γνώμη του Δ. Χατζηγιάννη για το χαρακτηρισμό της συνεργασίας που περιγράφηκε σαν ιδιόρρυθμη εταιρεία, τη συμερίζονται και άλλοι. Στο πλαίσιο της πάντως, η θύρα για την αυθαιρεσία ήταν ανοιχτή. Και φυσικά τις σχέσεις των μερών δεν τις χαρακτήριζε η ισότητα. Όπως οι χωρικοί ήταν προσδεμένοι σε μια γη που δεν τους άνηκε, είτε διοικητικά είτε από τη δύναμη των πραγμάτων (μεγάλη δυσκολία εξευρέσεως γης για εγκατάσταση και απασχόληση άλλου, επομένως αδυναμία μετακινήσεως σε άλλο τσιφλίκι), ή έλευθερία, ή όποια πρέπει να συνοδεύει τις διαπραγματεύσεις και τις συμφωνίες των μερών κατά τη σύναψη των όποιωνδήποτε συμβάσεων, δεν ήταν δυνατόν να εξασφαλισθεί για την πλευρά τους. Οι συμφωνίες με τους ιδιο-

1. Δ. Χατζηγιάννη: όπ. άν., σ. 9.

κτήτες ήταν εξουσιαστικές εις βάρος τους. Παρ' όλ' αυτά είναι φανερό ότι μεταξύ γαιοκτημόνων και καλλιεργητών υπάρχει μια κοινότητα συμφερόντων, μια συνεργασία, έστω και άνιση, μεταξύ των μέσων παραγωγής και της εργασίας. Χωρίς την εισφορά της γης εκ μέρους των ιδιοκτητών και την πιστοδότηση (όπου υπήρχε), οι άκτήμονες καλλιεργητές δεν θα είχαν απασχόληση ούτε και εισοδήματα για τη κάλυψη των αναγκών τους. Χωρίς τους καλλιεργητές πάλι, οι ιδιοκτήτες δεν θα μπορούσαν ν' αξιοποιήσουν τη γη τους. Και οι δυο πλευρές είχαν συμφέρον για μια μεγαλύτερη απόδοση της γης, αφού τα εισοδήματά τους αντιπροσώπευαν ένα ποσοστό επί της παραγωγής, τις συνέδεε δε ακόμα και ο κίνδυνος της αφορίας, της ξηρασίας και των θεομηνιών ο όποιος τις άπειλούσε από κοινού.

Πέρα απ' το οικονομικό, ή συνεργασία των μερών είχε και συνέπειες και επί του κοινωνικού και του ατομικού επιπέδου, ευνούκες για τον καλλιεργητή. Η ένσωμάτωση των χωρικών σ' ένα τσιφλίκι, κοντά σ' ένα χωροδεσπότη, συνήθως ισχυρό μπέη, αντιπροσώπευε ένα είδος ασφάλειας γι' αυτούς και τις οικογένειές τους, σε μια εποχή που ή προστασία ενός άρχοντα αποτελούσε τη μοναδική έγγυση για τον ραγιά, στο πλαίσιο ενός κακοοργανωμένου, αυθαίρετου και έχθρικού προς εκείνον κράτους¹.

→ Το καθεστώς επομένως των Καραγκούνηδων θα μπορούσε να προσδιορισθεί ως εξής :

Οι Καραγκούνηδες δεν ήταν δούλοι ή σκλάβοι στη τρέχουσα έννοια κατά τη Τουρκοκρατία. Ο κοινωνικός και οικονομικός τους όριζοντας ήταν το τσιφλίκι, το όποιο σαν θεσμός εξυπηρετούσε τα συμφέροντα του ιδιοκτήτη, αλλά, παρά την ανισότητα που σημειώθηκε, και τα συμφέροντα τα δικά τους. Στο πλαίσιο επομένως του τσιφλικιού ή σχέση ύποταγής με τη σχέση συνεργασίας, αλλά και προστασίας και συμπαράστασης, διασταυρώνονται.

Τα χαρακτηριστικά αυτά επιδέχονται και ευρύτερη ανάλυση. Η σχέση «γαιοκτήμονα - καλλιεργητών» αποτελεί προφανώς τη γνωστή από το δίκαιο σχέση της «επιμόρτου άγροληψίας», της Colonia του Ρωμαϊκού δικαίου, την όποια ο Άστικός Κώδιξ αναγνωρίζει και ρυθμίζει και σήμερα. Κατά τον Π. Ζέπο, ο όποιος δίνει γι' αυτήν μιάν ωραία εικόνα, ή Colonia ήταν γνωστή στ' ανατολικά αρχαία δίκαια, στο έλληνικό και στο ρωμαϊκό.

1. Πρβλ. και Κ. Καραβίδα: Άγροτικά, σ. 113 και έξ.— Ο Καραβίδας υποστηρίζει έντονα την άποψη αυτή και επιμένει και επί του ότι το τσιφλίκι, εκτός της ασφάλειας αποτελούσε για τους άκτήμονες ένα είδος πιστωτικής Τράπεζας, ιδιαίτερα χρήσιμης σε περιπτώσεις σιτοδείας.

«Εἰς τὸ Ἰουστινιάνειον Δίκαιον, λέγει, ἡ ἐπίμορτος ἀγροληψία (Colonia partiaria) ἀπαντᾶται ὡς διαμορφωμένος θεσμός... ἡ δὲ νομικὴ θέσις τοῦ Colonus φαίνεται διασπασμένη εἰς δύο εἴδη μισθωτῶν, τῶν ἐλευθέρων «μισθωτῶν» (Colonii liberi) καὶ τῶν adscriptitii ἢ Colonia censibus adscripti, τῶν ἄλλως καλουμένων ἐναπογράφων, ὧν ἡ ἐξέλιξις ὀδηγεῖ εἰς διαμόρφωσιν τοῦ θεσμοῦ τῶν «παροίκων» ἢ εἴτα τῶν «δουλοπαροίκων» τοῦτε βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ δικαίου». Ἀναφερόμενος στὸ μεταϊουστινιάνειο δίκαιο καὶ στίς συλλογές τῶν παραδουναβίων περιοχῶν, ὁ Π. Ζέπος συνεχίζει: «Οὕτως ἡ ἐπίμορτος ἀγροληψία διετήρησεν ἐπὶ αἰῶνας τὴν ἐπαφὴν πρὸς διατάξεις καὶ θεσμούς εὐρείας κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς σημασίας, παρέμεινε δὲ στενωῶς συνυφασμένη πρὸς τὴν ὅλην ρύθμισιν τῆς προσωπικῆς καταστάσεως τῶν καλλιεργούντων τὴν ἀλλοτρίαν γῆν γεωργῶν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐξέλιξις εἰς τὸ ἐθιμικὸν ἐλληνικὸν δίκαιον, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ θεσμοί, ὡς ὁ τῆς κολληγικῆς σχέσεως, συνδέονται τόσον πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ἐπιμόρτου ἀγροληψίας, ὅσον καὶ πρὸς τὴν νομικὴν θέσιν τῶν καλλιεργούντων ἀλλοτρίαν γῆν ἐλευθέρων ἢ ἡμιελευθέρων γεωργῶν»¹.

Ἡ περίπτωση τῶν Καραγκούνηδων, ὅπως περιγράφηκε, ἀνταποκρίνεται στὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιμόρτου ἀγροληψίας καὶ μάλιστα στὴ δευτέρη κατηγορία τῶν μισθωτῶν, τῶν παροίκων ἢ ἐναπογράφων. Οἱ Καραγκούνηδες ἦταν κολληγιοί, ὅπως ἄλλωστε τοὺς ἀποκαλοῦσε πάντα ἡ ἐπιτόπια συνήθεια καὶ ἡ μακρὰ πρακτικὴ, καὶ ὅπως αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἀποκάλεσαν τοὺς ἑαυτοὺς τους. Τρία ἀκόμα στοιχεῖα συνηγοροῦν γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτό :

α' Τὸ ὅτι μποροῦσαν, κάτω ἀπὸ ὀρισμένους ὅρους ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὰ τσιφλίκια, ν' ἀνεξαρτητοποιηθοῦν, ν' ἀποκτήσουν δική τους γῆ καὶ νὰ σχηματίσουν κεφαλοχώρια, ὅπως μνημονεύθηκε πιὸ πάνω. Διέθεταν ἐπομένως τὴ δυνατότητα τῆς μεταβολῆς τῆς καταστάσεώς τους, ἀντίθετα μὲ τὰ ὅσα ἰσχύουν στὴν περίπτωση τῆς δουλείας, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὰ θέσμια τῆς ἀγροληψίας.

β' Τὸ ὅτι ἀπὸ τῆ συγκομιδῆ ἔπρεπε ν' ἀποδώσουν στὸν ἰδιοκτήτη τὸ τρίτο τῆς ἀκαθάριστου προσόδου, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα συνήθεια σὲ χωριὰ τῶν περιοχῶν τῆς Καρδίτσας καὶ τῶν Τρικάλων,

1. Π. Ζέπου: Ἐνοχικὸν δίκαιον, Β' μέρος, εἰδικόν, σ. 276-277 καὶ πλούσια βιβλιογραφία.

τῶν ὁποίων ἀποτελοῦσαν τὸν πληθυσμὸ. Συζητώντας τὴ νομικὴ φύση τῆς κολληγικῆς σχέσεως, ὁ Σ. Τριανταφυλλίδης, λέγει, ὅτι «εἰς τὰ τριτάρικα τσιφλίκια, τὸ μερίδιον τοῦ ἰδιοκτήτου ὁμοιάζει μᾶλλον μὲ κανόνα, τὸν ὁποῖον οἱ χωρικοὶ κατέβαλλον εἰς τὸ φεουδάρχην». Καὶ προσθέτει, διευρύνοντας τὶς παρατηρήσεις του γιὰ τὸ κοινωνικο-οικονομικὸ καθεστῶς τῶν Καραγκούνηδων: «...τὰ τριτάρικα χωριὰ εἶναι πολυανθρωπότατα, καὶ συνήθως αἱ οἰκίαι εἶναι ἰδιοκτησίαι τῶν γεωργῶν, καὶ καθορισμένοι οἱ ἀγροί, οὓς καλλιεργοῦσιν αὐτοὶ τε καὶ οἱ κληρονόμοι των... Τὰ τριτάρικα εἶναι ἀπὸ τὰ χωρία ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπετελοῦντο ἀπὸ μικροῖδιοκτητίας, καὶ τὰ ὁποῖα διὰ τὸν φόβον τῶν ἐπιδρομῶν, τῶν καταπιέσεων καὶ δημεύσεων τῶν διαφόρων Σατραπῶν, ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν ἰσχυρὰν προστασίαν, ἐπὶ καταβολῇ κανόνος, τὸν ὁποῖον ἐτέλουν μέχρι τῆς προσαρτήσεως»¹ στὸ ἐλληνικὸ Κράτος.

γ' Τέλος, σὲ συμπλήρωση τῆς τελευταίας παρατηρήσεως τοῦ Σ. Τριανταφυλλίδη, ἡ μεταξὺ ἰδιοκτήτη καὶ καλλιεργητῶν σχέση δὲν ἦταν μόνον οἰκονομικὴ ἀλλὰ καὶ διαπροσωπικὴ καὶ ἀνθρώπινη, ὅπως ὑπενθυμίζει ὁ Δ. Τσοποτός. Οἱ ἐπιμελέστεροι, λέγει, τῶν ἀγροτῶν «οἱ φιλεργώτεροι, φειδωλότεροι καὶ εὐπορώτεροι, διεκρίνοντο μεταξὺ τῶν λοιπῶν, καλούμενοι οἰκοκυραῖοι, ἐτιμῶντο δὲ ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν καὶ ἐζητεῖτο ἡ συμβουλή, ἡ μαρτυρία καὶ ἡ συνδρομὴ αὐτῶν εἰς ζητήματα ἀφορῶντα τὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν διοίκησιν, ἢ τὴν διεκδίκησιν καταπατουμένων ἀγρῶν καὶ ὀρίων τοῦ κτήματος, ἀπαραλλάκτως ὅπως κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ σήμερον εἰσέτι»².

Ἄν τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω στοιχεῖα δείχνει ὅτι οἱ Καραγκούνηδες δὲν ἦταν δοῦλοι, τὸ δεύτερο μαρτυρεῖ γιὰ τὴν κοινότητα τῶν συμφερόντων καὶ τὴ νομικὴ φύση τῆς καταστάσεώς τους, καὶ τὸ τρίτο γιὰ τὸ ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ ἰδιοκτῆτες δέχονταν τοὺς Καραγκούνηδες, σὰν συνεργάτες, σὰν ἕνα εἶδος «εταίρων». Ἡ κολληγικὴ ἐπομένως ἰδιότητά τους φαίνεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο θεμελιωμένη.

Μιὰ κοινωνικὴ ἰσορροπία διατηρεῖται ἔτσι στὸ μῆκος τοῦ χρόνου, θεμελιωμένη κυρίως πάνω στὴν «ἀνταπόδοση» ποὺ προσφέρει ἡ κολληγικὴ σχέση στὸ χωρικό, ἢ ὁποῖα μόλις περιγράφηκε. Φυσικά, ἡ «ἀνταπόδοση» αὕτη, τὰ πλεονεκτήματα τῆς κολληγικῆς σχέσεως, ἀξιολογούμενα μὲ κριτήρια

1. Σ. Τριανταφυλλίδης: ὅπ. ἀν., σ. 21 καὶ 22.

2. Δ. Τσοποτοῦ: ὅπ. ἀν., σ. 126.

δικαιοσύνης, ισότητας και ελευθερίας, δὲν εἶναι παραδεκτά. Στὸ πλαίσιο ὅμως τῆς γενικῆς κοινωνικῆς δομῆς, τοῦ συστήματος τῆς ἀγροτικῆς ιδιοκτησίας (τσιφλίκια) καὶ τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, ἔκανε λιγότερο βαρεῖς τοὺς ὅρους τῆς διαβίωσης τοῦ κολλήγου, ὁ ὁποῖος ἤξερε ὅτι κάτω ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς καὶ κοινωνικο-οικονομικὲς συνθήκες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἐπιτύχει τίποτε περισσότερο γιὰ νὰ βελτιώσει τὴ θέση του. Γιὰ τὸν κολλήγο τότε μόνη ἀπόμεινε ἐλπίδα ἀλλαγῆς, ἡ ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση καὶ ἀνεξαρτησία, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ φέρει μαζί της καὶ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ του ἀποκατάσταση.

Ἡ προσάρτηση ὅμως τῆς Θεσσαλίας, τὸ 1881, διέψευσε τὶς προσδοκίαις τῶν κολλήγων. Τοὺς Τούρκους γαιοκτήμονες τοὺς διαδέχθηκαν Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ἀγόρασαν τὰ τσιφλίκια. Τὶς ἀτομικὲς μικρὲς ιδιοκτησίες τῶν Κονιάρων Τούρκων πού ἀναχώρησαν μετὰ τὴν προσάρτηση, τὶς ἀγόρασαν Ἕλληνες μικροἰδιοκτῆτες, συνήθως μετὰ ἐνυπόθηκα δάνεια ἀπὸ τοκογλύφους τοκιστὲς γιὰ νὰ τὶς χάσουν ἀργότερα μὴ ἔχοντας τὴ δυνατότητα τῆς ἐξοφλήσεως. Οἱ μικρὲς ιδιοκτησίες ἀπορροφήθηκαν ἀπὸ τὶς μεγάλες κι' ἔγιναν τσιφλίκια¹. Τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι ἡ κολληγικὴ σχέση ἐρμηνεύτηκε σὰν μίσθωση ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ δικαστήρια καὶ ὄχι σὰν ἰδιόρρυθμη ἑταιρεία, ὅπως εἶναι δυνατό νὰ ὑποστηριχθεῖ² καὶ ὅπως ὑποστήριζαν καὶ οἱ ἀγρότες, μετὰ ἀποτέλεσμα οἱ χωρικοὶ νὰ ὑπόκεινται στὸν κίνδυνο τῆς ἐξώσεως ἀπὸ τὰ κτήματα μετὰ σύντομη διαδικασία καὶ χωρὶς καμμιά ἀποζημίωση³.

Στὶς συζητήσεις καὶ στὴν ἀρθρογραφία τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς (π.χ. στὴν «Πανθεσσαλική» τοῦ Βόλου τὴν ὁποία ἐξέδιδε ὁ Σ. Τριανταφυλλίδης), ὑποστηρίχθηκε ὅτι μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, ἡ θέση τῶν κολλήγων ὄχι μόνον δὲν βελτιώθηκε, ἀλλὰ ἐχειροτέρευσε. Οἱ Καραγκούνηδες βρέθηκαν ἔτσι ἐκτεθειμένοι πρὸς πολὺ ἀπὸ ποτέ, στὶς ἄμετρες ἀξιώσεις, στὴν αὐθαιρεσία καὶ στὸ ἔλεος τῶν ιδιοκτητῶν. Τὰ νομοθετήματα τοῦ 1911-1915 πού ἀναφέρονται ἀμέσως πρὸς κάτω γιὰ τὸν περιορισμὸ τῶν ἐξώσεων τῶν κολλήγων, δείχνουν τὸ βásiμο τῶν ἐκτιμήσεων αὐτῶν, ὅσο καὶ ἂν κανεῖς θὰ μπορούσε νὰ τὶς θεωρήσει ὑπερβολικὲς.

1. Πρβλ. Σ. Τριανταφυλλίδης: ὅπ. ἀν., σ. 26-27.

2. Πρβλ. Π. Ζέπου: ὅπ. ἀν., ἐπὶ τῆς διχογνωμίας γύρω ἀπὸ τὸ θέμα.

3. Δ. Χατζηγιάννης: ὅπ. ἀν., σ. 15.

Τὰ μέχρι τοῦ 1923.

Σὲ μιὰ φιλελεύθερη χώρα, ὅπως ἡ Ἑλλάδα, ἡ νέα αὐτὴ κατάσταση πραγμάτων δὲν ἦταν δυνατόν νὰ διαρκέσει χωρὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἀναταραχὲς καὶ ἐκρήξεις. Οἱ ἀκτῆμονες χωρικοὶ ἀπόκτησαν γρήγορα συνείδηση τῆς χειροτερεύσεως τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς τους καὶ ἀξίωσαν ἀνεξαρτησία καὶ δικαιοσύνη¹. Οἱ ζυμώσεις αὐτὲς ἔφτασαν γρήγορα στὸ Κοινοβούλιο. Τὸ 1886 ἡ κυβέρνηση Δεληγιάννη ἔφερε στὴ Βουλὴ πέντε φιλαγροτικὰ νομοσχέδια, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ψηφίστηκαν. Στὴ συνέχεια οἱ χωρικοὶ, μετὰ τὴν ὑποστήριξη πολιτικῶν παραγόντων, καὶ τὴ συμπαράσταση τῶν προοδευτικῶν στοιχείων καὶ τῶν διανοουμένων, ὁργανώθηκαν σὲ ἀγροτικὸς συλλόγους (πρῶτος ὁ Γεωργικὸς Σύλλογος Καρδίτσας τοῦ 1910), καὶ ὁργάνωσαν παναγροτικὰ συλλαλητήρια στὶς κυριώτερες θεσσαλικὲς πόλεις. Τὸ Μάρτιο τοῦ 1910 σημειώνονται τὰ αἱματηρὰ ἐπεισόδια τοῦ Κιλελέρ πού σφράγισαν τὴν περίοδο ἐκείνη².

Κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ ἀρθρ. 17 τοῦ νέου Συντάγματος στὴν ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ τοῦ 1911, γίνεται δεκτὸ ὅτι ἐπιτρέπεται ἡ ἀπαλλοτρίωση γαιῶν γιὰ δημόσια ἀνάγκη ἢ γιὰ δημόσια ὠφέλεια, παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τῶν γαιοκτημόνων καὶ χάρις στὴν ἐπιμονὴ τῶν Α. Παπαναστασίου, Φρ. Πετμεζᾶ, καὶ Π. Ἀραβαντινοῦ, συμφωνοῦντος καὶ τοῦ Ε. Βενιζέλου. Τὰ ἔτη 1911-1915 δημοσιεύονται διάφορα νομοθετήματα πού περιορίζουν καὶ μετὰ ἀπαγορεύουν τὶς ἐξώσεις τῶν κολλήγων ἀπὸ τὰ τσιφλίκια. Τὸ 1916 ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση Θεσσαλονίκης δημοσιεύει τέσσερα Ν.Δ. ὑπ' ἀριθ. 2466, 2467, 2469, 2470, τὰ ὁποῖα κυρώθηκαν τὸ 1917 μετὰ νόμο (μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς Ἐπαναστάσεως), τὰ ὁποῖα ἐρρῦθμιζαν τὰ τῆς ἀναγκαστικῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν τσιφλικιῶν. Τέλος, ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση Πλαστήρα μετὰ τὰ Ν.Δ. τῆς 15/2/1923 καὶ τῆς 13/11/23 ὥρισε τὸ μέτρο καὶ τὶς διαδικασίες ἀποζημιώσεως γι' ἀπαλλοτρίωση³.

Ἡ μεταρρύθμιση αὐτὴ ἔθεσε τέρμα στὴ μεγάλη γαιοκτησία καὶ στὴν

1. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κινήματος. Πρβλ. Α. Σίδερη: Γεωργικὴ Πολιτικὴ, σ. 141-153. Ἐπίσης Γιάννη Κορδάτου: Ἱστορία τοῦ ἀγροτικοῦ κινήματος, σ. 115-135.

2. Πρβλ. Δ. Μπούσδρα: Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν σκλάβων χωρικῶν, passim.

3. Γι' αὐτὲς τῆς λεπτομέρειες, Γ. Κορδάτου: ὅπ. ἀν., σ. 280-284. Ἐπίσης Ν. Σβορώνου: Ἐπισκόπηση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, σ. 125. Πρβλ. ἐπίσης Α. Σίδερη: ὅπ. ἀν., σ. 171 καὶ ἐξ.

έκμετάλλευση τῶν χωρικῶν στὴ Θεσσαλία, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα στὸν ἑλληρικὸ χῶρο. Μαζὺ μὲ τὴν ἐθνικὴ, οἱ Καραγκούνηδες ἀπέκτησαν καὶ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ τους ἐλευθερία. Ἦταν πιά καιρὸς νὰ ἐπακολουθήσει καὶ ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους ἀπὸ τὴ μιζέρια, τὴν ἀνέχεια, τὴν ἀμάθεια καὶ τὴν ἀπομόνωση.

Τὰ πρὶν καὶ μετὰ τὸ 1959.

Μεταξὺ τοῦ 1923 καὶ τοῦ 1950 ἡ ἐξέλιξη τῆς Θεσσαλίας προχωρεῖ μὲ βραδύ ρυθμό.

Ἄν καὶ κύριοι πιά τῆς ζωῆς τους, οἱ Καραγκούνηδες μοιάζουν σὰν νὰ μὴ μποροῦν νὰ ξεπεράσουν τὴ νάρκη ποὺ τοὺς κληροδότησε ἡ μακραίωνη σκλαβιά. Οἱ τεχνικὲς τοὺς ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν παραδοσιακὲς καὶ περιορίζονται:

1. Στὴν καλλιέργεια τῆς γῆς μὲ τὸ ζευγάρι (δημητριακὰ, καλαμπόκι, βαμβάκι, σουσάμι, ὄσπρια, ἀμπέλια). Λιπάσματα καὶ ἀρδεύσεις χρησιμοποιοῦνται περιορισμένα ἢ καὶ καθόλου.

2. Στὴν κτηνοτροφία βοοειδῶν (βουβάλια, βώδια) καὶ προβάτων, ἀλόγων καὶ ὄρνιθων.

3. Στὴν κατασκευὴ σπιτιῶν μὲ πλίνθους. Ὁ τύπος τοῦ σπιτιοῦ ἐξελίσσεται ἀπὸ τὴν κατοικία χωρὶς ἐσωτερικὰ χωρίσματα, χωρὶς παράθυρα καὶ καπνοδόχο, πρὸς μορφὲς πρὸς τελειοποιημένες (ισόγειο ὑπερυψωμένο ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, μιὰ εἴσοδο καὶ ἀπὸ ἓνα δωμάτιο ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ, ἓνα μαγειρεῖο ποὺ προστίθεται στὸ πίσω μέρος τοῦ σπιτιοῦ, μὲ τζάκι χαμηλό)¹.

4. Στὴν κατασκευὴ σκεπαστρων γιὰ τὰ ζῶα (μαντρί, σταῦλος, ἀχυρώνας, κοτέτσια, μὲ πρώτη ὕλη πασσάλους καὶ κλαριά ἀλλὰ καὶ πλίνθους).

5. Στὴν παραγωγή τυριοῦ καὶ βουτύρου, κρασιοῦ καὶ τσίπουρου.

6. Σὲ μιὰ ἀρκετὰ χονδροειδῆ ὕφαντικὴ γιὰ στρωσίδια καὶ μπατανίες.

1. Γιὰ τὴν καραγκούνικη κατοικία, βλ. τὴν ὠραία μελέτη τοῦ Γ. Α. Μέγα: Θεσσαλικαὶ οἰκίσεις, σ. 10 καὶ ἐξ. μὲ πλήρη περιγραφή τῆς κατασκευῆς τῆς διατάξεως καὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ καραγκούνικου σπιτιοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν κατασκευῶν γιὰ τὰ ζῶα.

Τὰ ἐνδύματα, ἰδίως τὰ γυναικεῖα, ὀλοκέντητα, τὰ φτιάχνουν εἰδικοί ραφτάδες, συχνὰ Κουτσόβλαχοι, στοὺς ὁποίους δίνεται τὸ μαλλὶ τῶν προβάτων.

7. Σὲ μιὰν ἀπλούστατη μαγειρικὴ καὶ σὲ μερικὲς συνταγὲς λαϊκῆς ἱατρικῆς γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ζῶα.

Γενικὰ οἱ Καραγκούνηδες δὲν διαθέτουν λαϊκὲς τέχνες, ἀπὸ κείνες ποὺ διαθέτουν ἄλλοι λαϊκοὶ πολιτισμοί, ὅπως τοῦ Μετσόβου, τοῦ Πηλίου, τῶν νησιῶν κλπ.

Ἄπὸ τὴν ἀποψη τῆς σ χ ο λ ι κ ῆ ς π α ι δ ε ί α ς, τὸ ἐπίπεδο τῶν Καραγκούνηδων παραμένει πολὺ χαμηλά, ἰδιαίτερα τῶν γυναικῶν. Ἄν χρησιμοποιηθεῖ σὰν δεῖγμα ὁ νομὸς Καρδίτσας κατὰ τὸ 1961 — ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο μιὰ σημαντικὴ πρόοδος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε ἐν τῷ μεταξὺ συντελεσθεῖ καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο διαθέτομε στατιστικὲς τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους — οἱ ἀριθμοὶ μιλοῦν μόνονι τους γιὰ τὸ θέμα: σ' ἓνα ἀγροτικὸ πληθυσμὸ 105.679 προσώπων (ἀπὸ τὰ ὁποῖα 49.630 ἄρρενες καὶ 56.046 θήλειες), 25.475 πρόσωπα ἡλικίας πάνω ἀπὸ 10 ἐτῶν εἶναι ἀγράμματοι, δηλ. τὸ 25% τοῦ πληθυσμοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων 2.850 ἄνδρες καὶ 22.625 γυναῖκες. Ἄπὸ τὸν ἴδιο πληθυσμὸ, 51.214 ἄτομα δηλ. περίπου τὸ 50% δὲν ἔχουν τελειώσει τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ 16.935 εἶναι ἄνδρες καὶ οἱ 34.280 γυναῖκες. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ τεχνικὴ καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση, ἀπ' ὄλο τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ τοῦ νομοῦ, τὴν ἀπέκτησαν μόνον 187 ἄτομα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 176 ἄνδρες καὶ 11 γυναῖκες.

Ἄν καὶ οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ δὲν διακρίνουν μεταξὺ ἀγροτῶν Καραγκούνηδων ἢ μὴ, τὰ μεγέθη ποὺ παρατέθηκαν δὲν παραμορφώνουν τὴν πραγματικότητα, μιὰ καὶ ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς τοῦ νομοῦ Καρδίτσας ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ Καραγκούνηδες.

Ἄπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἀποψη, ἡ κατάσταση τῶν Καραγκούνηδων δὲν εἶναι ζηλευτὴ. Μετὰ τὸ 1923 οἱ Καραγκούνηδες βυθίζονται σὲ ἀγροτικὰ τοκογλυφικὰ χρέη σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε ἡ κυβέρνησις τὸ 1937, γιὰ νὰ τοὺς ἀπαλλάξει ἀπ' τὸ φαῦλο κύκλο, εἰσάγει τὴν κατάργησή τους. Στὸ ἴδιο διάστημα ἀρχίζει ἡ προσπάθεια, ἡ ὁποία συνεχίζεται ἀκόμα, ἐντάξεώς τους σὲ ἀγροτικὸς συνεταιρισμούς, ἐνῶ παράλληλα ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα καὶ οἱ Κρατικὲς Ὑπηρεσίαι ἐπιχειροῦν νὰ χρηματοδοτήσουν τὶς ἀγροτικὲς ἐκμεταλλεύσεις καὶ νὰ κατασκευάσουν ἐγγειοβελτιωτικὰ ἔργα.

Τὸ 1950, ὅταν ὁ δεύτερος παγκόσμιος ἀλλὰ καὶ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τελειώνουν, ἡ δυτικὴ Θεσσαλία, θέατρο ἐπιχειρήσεων στὸ διάστημα αὐτό, βρῖσκεται σοβαρὰ τραυματισμένη. Μερικοὶ ἀριθμοί, ποὺ ὀφείλονται στὸ Δ. Χατζηγιάννη, Δήμαρχο Λαρίσης τὸ 1960, δίνουν μιὰ ζωντανὴ εἰκόνα τῆς

καταστάσεως¹. Αφορούν βέβαια τὸ σύνολο τῆς χώρας, στὸ ὁποῖο φυσικά ἔχει τὴ μερίδα τῆς καὶ ἡ Θεσσαλία: «Ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ 1944 ἄφισε τὴν Ἑλλάδα σὲ ἀξιοθρήνητη κατάσταση. Ὁ ἀπολογισμὸς τῶν καταστροφῶν τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς στὴ γεωργία, τὴ βιομηχανία, τὸ ἐμπόριο, τὴ ναυτιλία, τὶς συγκοινωνίες, ἀνέρχεται σὲ 70 δισ. δραχμὲς σὲ προπολεμικὲς τιμές. Ἡ παραγωγή τοῦ σιταριοῦ τοῦ 1945 ἐλαττώθηκε κατὰ 150%, σὲ σχέση πρὸς ἐκείνη τῆς προπολεμικῆς ἐποχῆς, τῶν ὀσπρίων, κατὰ 117%, τοῦ καπνοῦ, κατὰ 152%, τῆς σταφίδας κατὰ 186%, τὸ δὲ σύνολο τῆς γεωργικῆς καὶ κτηνοτροφικῆς παραγωγῆς κατὰ 80%. Στὰ ἐρείπια τῆς Κατοχῆς θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ καταστροφές τοῦ ἐμφυλίου. Οἱ ζημιές ποὺ προκλήθηκαν στὴ γεωργία, τὴν κτηνοτροφία καὶ τὰ δάση, ἀνῆλθαν στὸ ποσὸ τῶν 1,7 δισ. δραχμῶν, σ' ἓνα σύνολο 3,8 δισ. δρχ. Ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ὑπέστη ἐπομένως τὸ 46% τῶν ζημιῶν. Στὴν περίοδο ἐκείνη, 700.000 χωρικοὶ ἐγκατέλειψαν τὰ χωριά τους καὶ κατέφυγαν γι' ἀσφάλεια στὶς πόλεις...».

Ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα προσδιορίζουν τὴ ζωὴ τῶν Καραγκούνηδων, γύρω στὸ ἔτος 1950.

Δυὸ γάλλοι συγγραφεῖς, σ' ἓνα ἔργο τους ποὺ γράφτηκε τὸ 1954, δίνουν τὴν ἐξῆς εἰκόνα τῆς καταστάσεως στὴ θεσσαλικὴ ὑπαιθρο: «Ἡ διπλὴ πεδιάδα τῆς Θεσσαλίας, λένε, ἂν καὶ ἐλευθερωμένη ἀπὸ καιρὸ ἀπὸ τὰ τσιφλίκια, διατηρεῖ ἀκόμα τὴ σφραγίδα τους πάνω στους τρόπους τῆς ζωῆς τῆς καὶ στους χωρικοὺς τῆς, γιατί δὲν ἐπωφελήθηκε τῆς προσφυγικῆς ἀποκαταστάσεως καὶ δὲν ἔχουν ἀποξηρανθεῖ τ' ἀπέραντα ἔλη πρὸς ἀνατολάς. Τὸ σύστημα ποὺ ἐπικρατεῖ εἶναι πάντα ἡ ἐκτατικὴ καλλιέργεια τῶν σιτηρῶν. Μιά χρονιά σιτάρι, μιὰ χρονιά ἀγρανάπαυση, συχνά μ' ἐναλλαγὴ κριθᾶρι ἢ βρώμη. Ἡ διανομὴ μετὰ τῶν χωρικῶν τῶν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν, ποὺ πραγματοποιήθηκε μετὰ τὸν πόλεμο τοῦ 1919, δὲν προκάλεσε σοβαρὲς βελτιώσεις. Ὁ χωρικός, ἀποδυναμωμένος ἀπὸ μιὰ κληρονομιά ἀθλιότητος καὶ ἀπὸ τὴν ἐλθονοσία, δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ βελτιώσει τὶς τεχνικὲς του. Κατοικεῖ πάντα σὲ μελαγχολικὰ χωριά, χωρὶς λαχανόκηπους καὶ ὄπωροφόρα, ὅπως τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ γῆ δὲν τοῦ ἀνῆκε, σὲ σπίτια ἀπὸ ἄψητους πλίνθους καὶ μὲ ἀχυροσκεπές, ὅπου ἡ ἐπίπλωση καὶ ἡ οἰκοσκευὴ δὲν εἶναι καθόλου ἀνώτερες

1. Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ ἀνακοινώθηκαν ἀπὸ τὸν Δ. Χατζηγιάννη στὸ Διεθνὲς Συνέδριο Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, στὸ Τελ Αβὶν τὸ 1961 καὶ γνωστοποιήθηκαν προσωπικὰ καὶ σὲ μᾶς.

ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν μαύρων τῆς Ἀφρικῆς. Αὐτὸς ὁ σκοτεινὸς πίνακας φωτίζεται λίγο στὴν πεδιάδα τῆς Λάρισας, ποὺ εἶναι πιὸ ὑγρὴ»¹.

Μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση, μὲ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ἡ κυβέρνηση, οἱ ὑπηρεσίες καὶ οἱ ἐνδιαφερόμενοι ὀργανισμοί, ἔσπευσαν νὰ λάβουν μέτρα γιὰ ν' ἀπαλλαγοῦν οἱ θεσσαλοὶ ἀγρότες καὶ ἀπὸ τὶς πολεμικὲς συνέπειες καὶ ἀπὸ τὴν κληρονομιά τοῦ παρελθόντος. Τὸ βάρος τῆς ἀναπτύξεως τῆς περιοχῆς ἔπεσε φυσικά στὴ γεωργία. Ἀπὸ τὰ σχέδια ποὺ ἐκπονήθηκαν καὶ τὴ δράση ποὺ ἐπακολούθησε, ἐπωφελήθηκαν ὅλοι καὶ φυσικά καὶ οἱ Καραγκούνηδες.

Λόγοι συστηματικοί, καὶ εἰδικώτερα ἀρχιτεκτονικῆς τῆς παρουσίας μελέτης ἐπιβάλλουν ἢ παρουσίαση καὶ ἡ ἀνάλυση τῆς φάσεως αὐτῆς νὰ γίνεαι πιὸ πέρα, σὲ συνάρτηση, αὐτὴ τὴ φορά, μὲ τὶς δοξασίες τῶν Καραγκούνηδων, οἱ ὁποῖες καὶ ἀποτελοῦν τὸ κεντρικὸ πρόβλημα αὐτῆς τῆς ἔρευνας.

*
* *

Γιὰ τὴ συμπλήρωση αὐτῆς τῆς περιληπτικῆς εἰκόνας τῆς ζωῆς τῶν Καραγκούνηδων, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ προστεθοῦν ὀρισμένα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὶς κοινωνικὲς δομὲς μέσα στὶς ὁποῖες ἔζησαν.

Μέχρι τὴν Ἐθνικὴ τους ἀνεξαρτησία (1881), οἱ Καραγκούνηδες ἐγνώριζαν τὶς ἐξῆς κοινωνικὲς ομάδες:

1. Οἰκογενειακὲς ὀμάδες, τῶν ὁποίων ἡ σπουδαιότερη ἦταν ἡ εὐρεῖα οἰκογένεια πατριαρχικοῦ τύπου, ὑπὸ τὴν ἡγεσία ἐνὸς ἀρχηγοῦ-διαχειριστῆ τῶν οἰκονομικῶν ὑποθέσεων τῶν μελῶν, καὶ ὁ ὁποῖος μποροῦσε νὰ εἶναι ὁ γενάρχης τῆς οἰκογένειας ἢ κάποιος ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους του, ἐκλεγμένος ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἐπὶ μέρους οἰκογενειῶν, μὲ κριτήριον τὶς ἱκανότητές του. Ἡ ζωὴ στὸ οἰκογενειακὸ πλαίσιο κυλᾶ συλλογικά. Ἡ οἰκογενειακὴ οἰκονομία βασίζεται στὴ συνιδιοκτησία, τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐκμετάλλευση τῶν πόρων, τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐργασία, τὴν οἰκονομικὴ αὐτάρκεια τῆς οἰκογένειας, τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἀπόλαυση τῶν εἰσοδημάτων. Οἱ οἰκονομικὲς ἀνταλλαγές μὲ τὸν ἐκτὸς τῆς οἰκογένειας κόσμον,

1. P. B i r o t et J. D r e s c h : La Méditerranée et le Moyen Orient, τ. II, La Méditerranée orientale et le Moyen Orient,— Paris, Puf. 1956, σ. 82-83.

είναι περιορισμένες στο απόλυτως αναγκαίο. Τα λίγα αντικείμενα που αγοράζονται, προέρχονται από το μαγαζί του τσιφλικιού, στο οποίο έχει ποσοστά και ο έπιστάτης. Σ' άλλες περιπτώσεις προέρχονται από τα καταστήματα του πλησιέστερου χωριού ή πόλης στα όποια βρίσκει κανείς τα πάντα (άληθινά παντοπωλεία) και όπου οι χωρικοί αγοράζουν με πίστωση αλλά με τοκογλυφικό τόκο, και έξοφλοῦν τὰ χρέη τους τὴν ἐποχὴ τῆς συγκομιδῆς, πληρώνοντας σὲ εἶδος.

Τὴν ἐπαφὴ μὲ τὸν «ἐξωτερικὸν» κόσμον (ἀγορές, πωλήσεις, συμφωνίες διάφορες μὲ τὸ τσιφλίκι κλπ., ἐξοφλήσεις ὑποχρεώσεων, ἐπαφές μὲ τὴν ἀρχές), τὴν τηροῦσε ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογένειας, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπίσης τὴν εὐθύνη τῆς παροχῆς στὰ μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν μέσων ἱκανοποιήσεως τῶν κάθε εἴδους ἀναγκῶν της.

Ἡ μισθωτὴ ἐργασία στὸ πλαίσιο τῆς καλλιέργειας ἦταν ἄγνωστη ἢ περίπου. Ἡ οἰκογένεια βασιζόταν στὴν ἐργατικὴ δύναμη τῶν μελῶν της γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς γῆς καὶ τὴν κτηνοτροφία, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ φύλο. Φυσικά, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς οἰκογένειας οἱ κοινωνικοὶ ρόλοι καὶ ἡ κατανομὴ τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας ἐγνώριζαν διαφορισμούς κατὰ φύλο, ἡλικία καὶ θέση στὴν οἰκογενειακὴ ἱεραρχία.

Γιὰ ὀρισμένες πάντως ὑπηρεσίες, οἱ Καραγκούνηδες, μὲ τὴ φροντίδα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογένειας, μποροῦσαν νὰ καταφύγουν στοὺς παρὰ κεντέδες (πάροικοι), οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν Δ. Τσοποτὸ ἦταν κάτοικοι τῶν «τσιφλικιῶν, ἀπλῶς ἐπὶ ἐνοικίῳ, κατοικοῦντες καὶ μετερχόμενοι κατ' ἀρέσκειαν πᾶν ἐπάγγελμα, ὡς τοῦ ἀγωγέως, τεχνίτου, ἀγροφύλακος κλπ.»¹.

2. Ὁμάδες συγγενείας: Πρόκειται γιὰ τὸ σύνολο τῶν οἰκογενειῶν καὶ φυσικά καὶ τῶν ἀτόμων μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχει θεσμὸς συγγενείας ἐξ αἵματος ἢ ἀγχιστείας, ἀλλὰ καὶ πνευματικῆς συγγενείας. Ἀπὸ τὴν κοινωνιολογικὴ πλευρά, περιλάμβαναν ἓνα δίκτυο σχέσεων, συνοδευόμενο ὄχι μόνον ἀπὸ ψυχολογικά, ἰδεολογικά καὶ ἠθικά κατηγορήματα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐπιταγές καὶ ὑποδείγματα συνεργασίας, κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀναγκῶν, τῶν προβλημάτων καὶ τῶν διαφόρων περιστάσεων, ὁ Καραγκούνης κατέφευγε στὴ συμβουλή, τὴ συμπαράσταση καὶ τὴ συνεργασία τῶν συγγενῶν, στὸ μέτρο πού ἡ οἰκογένειά του δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ξεπεράσει τὴν δυσχέρεια μὲ τὰ δικά της μέσα. Ἡ συγγένεια ὑποχρέωνε σὲ ἀλληλεγγύη, μεταξὺ ὅλων τῶν συγγενῶν σὲ ὅλα

1. Ὁπ. ἀν., σ. 125.

τὰ ἐπίπεδα. Καὶ μόνον ὅταν οἱ δυνατότητές της ἐξαντλοῦνταν, τότε οἱ Καραγκούνηδες κατέφευγαν γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων της στὸν «ἐξωτερικὸν» κόσμον.

Οἱ ὁμάδες συγγενείας δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὴν «γενιᾶς» καὶ τὰ «σόγια».

3. Ὁμάδες γειτονίας ἢ τοπικῆς ὁμάδες: Περιλάμβαναν ἄτομα καὶ οἰκογένειες πού κατοικοῦσαν στὸν ἴδιο χῶρο, γειτονιά, χωριό, τσιφλίκι. Τὴν δημιουργοῦσε ἡ στενὴ ἐπαφή, ἡ οἰκειότητα, ἡ φιλία, ἀλλὰ καὶ ἡ κοινότητα συμφερόντων καὶ προβλημάτων πού τοὺς ἀφοροῦσαν ὑπὸ τὴν ἰδιότητά τους σὰν κατοίκων καὶ καλλιεργητῶν τῆς ἴδιας γῆς καὶ κολλήγων στὸ ἴδιο τσιφλίκι.

Ἡ σχέση πού τοὺς ἔνωσε ἦταν ἡ ἀλληλεγγύη καὶ ἡ συνεργασία μεταξὺ τους (σὲ βαθμὸ φυσικά χαλαρότερο ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς συγγενείας) καὶ ἀκόμα ἡ ἀντίθεσή τους πρὸς τοὺς χωρικούς ἄλλων χωριῶν καὶ ἄλλων τσιφλικιῶν, κατὰ τὴν περιστάσεις καὶ τὴν συγκυρίες.

4. Στὸ σύνολό τους οἱ Καραγκούνηδες ἀντιπροσώπευαν μιὰ μερικὴ κοινωνία, ἐνταγμένη στὰ εὐρύτερα πλαίσια τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλίας καὶ ἰδίως τῆς γενικῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Διακρίνεται δὲ ἀπὸ ἐκεῖνη:

α' ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς διαρθρώσεως καὶ λειτουργίας της, β' ἀπὸ τὸ οἰκονομικὸ σύστημα στὸ ὁποῖο εἶναι προσδεμένη, γ' ἀπὸ τὴν ἰδιτυπία τῆς πολιτιστικῆς της παραδόσεως καὶ δ' ἀπὸ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν μελῶν της.

5. Τέλος, ἡ Καραγκούνικη κοινωνία, ὅπως καὶ ἡ Θεσσαλικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλληνικὴ (γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα ὡς τὸ 1821 καὶ γιὰ τὴν περιοχὴ της ὡς τὸ 1881), ἦταν ἐνταγμένη στὴν περιβάλλουσα τουρκικὴ κοινωνία, μὲ συνδετικὸ κρίκο τὴ διοίκηση καὶ τὸ σύστημα τῆς γαιοκτησίας, σὲ βάρος πάντα τῶν χριστιανῶν.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ὁμάδες ἔβρισκαν τὴν ἔκφρασή τους σ' ἓνα ἀντίστοιχο καὶ συνειδητοποιημένο «ἐμεῖς» (μέλη τῆς οἰκογένειας, τῆς γενιᾶς, τῆς γειτονιάς, τοῦ χωριοῦ, τοῦ τσιφλικιοῦ, τοῦ κάμπου κλπ., ἐμεῖς οἱ Καραγκούνηδες, ἐμεῖς οἱ Ἑλληνας κλπ.), πού βύθιζε τὴν ἰδέαν του στὴν κοινὴ καταγωγή καὶ τὴ συλλογικὴ μνήμη τους, στὴ συνθήκη τῆς ζωῆς τους καὶ τὴν ἱστορικὴν της μεταλλαγῆς, στὰ οἰκονομικά τους προβλήματα καὶ στὴν ἐθνικὴ καὶ πολιτιστικὴ τους καταβολή. Τὸ ποιοτικὰ ἰσχυρότερο, τὸ στενότερο καὶ τὸ διαρκέστερο ἀπὸ αὐτά, τὰ «ἐμεῖς» εἶναι τῆς οἰκογένειας, τῆς εὐρείας καὶ τῆς συζυγικῆς. Τὰ ἄλλα περνοῦν ἀπὸ διάφορους βαθμούς ἐντάσεως, τόσο βιωματικὰ (ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικὴ ἀποψη τῶν μελῶν τους) ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν

ἐκδηλώσεων καὶ τῆς δράσεως τῆς ἀντίστοιχης ομάδας, παρουσιάζοντας ἐξάρσεις ἢ πτώσεις, ἀνάλογα μὲ τὴ φύση τοῦ καθενὸς καὶ μὲ τὰ συγκεκριμένα προβλήματα πού ἔχουν ν' ἀντιμετωπίσουν, τὶς περιστάσεις ἢ τὶς συγκυρίες (ἀφορία, περισσότερη ἐκμετάλλευση ἀπὸ τὸν ἐπιστάτη ἢ τὸν τσιφλικούχο, ἐπιδρομὲς καὶ ἀρπαγὲς περιουσιῶν, ἐθνικὰ συμβάντα κλπ.).

Ἄπ' ὅλες τὶς ομάδες ἢ οἰκογένεια, αὐστηρὰ ἱεραρχημένη, παρουσιάζει τὴν ἰσχυρότερη κοινωνικὴ δομὴ καί, σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα ἐκτέθηκαν, καὶ τὴ μεγαλύτερη λειτουργικότητα. Πρόκειται γιὰ τὸ κοινωνικὸ πλαίσιο πού πρέπει κατὰ κύριο λόγο νὰ λύσει τὸ πιὸ μεγάλο ἀριθμὸ τῶν οὐσιαστικῶν προβλημάτων τοῦ Καραγκούνου. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ τῆς εἶναι ἰσχυρότατη.

Ἀνταγωνιστικὰ πρὸς ἐκείνη τοποθετεῖται τὸ τσιφλίκι, σὰν ὀργάνωση «ἐξωτερικὴ» ὡς πρὸς τὶς ομάδες τῶν Καραγκούνουδων καὶ ἔμμεσα, μὲ βάση τὸ τσιφλίκι, ἢ περιβάλλουσα κοινωνία, κυρίως ἢ τουρκικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ, ἐκείνη εἰδικὰ τῶν Ἑλλήνων γαιοκτημόνων πού διατήρησαν τὶς περιουσίες τους μὲ τὴ συγκατάθεση τῶν Τούρκων. Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς ὁ γενεσιουργὸς λόγος τῆς δημιουργίας τῆς μεγάλης οἰκογένειας, τὸ κοινωνικὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο ἀναπτύσσεται ἢ ἴδια καὶ ἀναπτύσσει τὴ λειτουργικὴ τῆς. Κοινωνικὰ καὶ ἀνθρώπινα ὁ Καραγκούνου δὲν ἔχει ἄλλο καταφύγιο ἀπὸ τοὺς «δικούς του» καὶ τὶς δυνάμεις τους. Ἡ μόνη δυνατότητα πού τοῦ ἀπομένει εἶναι ἡ συσπείρωση στοὺς κόλπους τῆς καὶ ἡ ἐπικουρία τοῦ συγγενῆ, τοῦ γείτονα, τοῦ χωριανοῦ του. Κι' ἡ κατάσταση αὐτὴ διαρκεῖ ὅπως δείχτηκε, καὶ μετὰ τὸ 1881, μιὰ καὶ ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία δὲν ἔσβυσε μὲ τὴν ἀπελευθέρωση. Ἀλλάξε μονάχα χέρια, καὶ τὸ ἑλληνικὸ Κράτος ἀντιμετώπισε τοὺς Καραγκούνουδες ἐχθρικά.

Ἀντίθετα. Μὲ τὴν ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ 1923 ἡ κοινωνικὴ διάρθρωση καὶ ζωὴ τῶν Καραγκούνουδων ἀλλάζει ριζικά.

Ἡ μεγάλη οἰκογένεια, σὰν θεσμὸς κλονίζεται καὶ ὀδηγεῖται σιγὰ-σιγὰ στὴν ἐξαφάνισή της. Οἱ λόγοι πού τὴν δημιούργησαν καὶ τὴν διατήρησαν αἰῶνες, ἐξέλιπαν. Ὅπως ἐξέλιπε καὶ ἡ ἀποστολὴ της. Ὅταν ἀρχίζει ἡ διανομὴ τῶν γαιῶν στοὺς ἀκτῆμονες, οἱ κληροὶ κατανέμονται στὶς συζυγικὲς οἰκογένειες. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἄμεσο. Οἱ συζυγικὲς οἰκογένειες ἀποκοῦν οἰκονομικὴ αὐτονομία καὶ ἐπομένως τὸν τρόπο νὰ ζήσουν αὐτοτελῶς. Μὲ τὴ διανομὴ ἀλλάζει καὶ τὸ κοινοτικὸ πνεῦμα πού ἐπικρατοῦσε στὴ μεγάλη οἰκογένεια καὶ στὴ θέση του μπαίνει ὁ ἀτομισμός. Ὁ Καραγκούνου, ἀτομικὰ πιά κύριος τῆς γῆς του, δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν εἰσφέρει στὴν κοινὴ ἐκμετάλλευση οὔτε καὶ στὴ συνιδιοκτησία.

Οὔτε ἄλλωστε ὑπάρχουν καὶ ἀντικειμενικοὶ λόγοι γι' αὐτό. Ἀλλοτε

ἐνδιέφερε ἢ καλλιέργεια τῆς γῆς πού ἀναλάμβανε κάθε οἰκογένεια νὰ καλύπτει ὅσο τὸ δυνατὸ μεγαλύτερη ἐπιφάνεια. Τὰ εἰσοδήματα ἔπρεπε νὰ μοιρασθοῦν μὲ τὸν ἰδιοκτήτη καὶ νὰ ἀφαιρέσει καὶ ὁ ἐπιστάτης τὸ μέρος του (νόμιμα ἢ μὲ δόλο). Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐσοδεία ἔπρεπε νὰ εἶναι σημαντικὴ, ὥστε τὸ μερίδιο τῆς οἰκογένειας νὰ εἶναι οὐσιαστικό. Ἡ οἰκογένεια ἐπομένως ἔπρεπε νὰ εἶναι πολυάριθμη ὥστε νὰ διαθέτει τὴν ἀναγκαῖα ἐργατικὴ δύναμη γιὰ τὴν πραγμάτωση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ. Μὲ τὴν μεταρρύθμιση ἢ συνθήκη αὐτὴ ἔπαψε νὰ συντρέχει, καὶ ἐπομένως τὸ πολυάριθμο τῆς οἰκογένειας δὲν ἀποτελεῖ πιά προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιβίωσή της. Ἡ παράλληλη βαθμιαία βελτίωση τῶν μεθόδων καλλιέργειας αὐξήσε ἀπὸ πλευρᾶς τῆς τὴν παραγωγικότητα τῆς γῆς, τῆς ὁποίας ἡ καλλιέργεια μεταβλήθηκε σ' ἐντατικὴ, πράγμα πού ἀποδυνάμωσε ἀκόμα περισσότερο τὴν ἀνάγκη τῆς συλλογικῆς ἐργασίας.

Ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ προστασία τὴν ὁποία παρέσχε στὰ μέλη τῆς ἢ εὐρεία οἰκογένεια, ἢ γενιὰ (ἢ ομάδα συγγενείας), οἱ γείτονες κλπ., ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, τὶς κρατικὲς καὶ τὶς ὑπηρεσίες κοινῆς ὠφελείας καὶ τοὺς συνεταιρισμοὺς. Τὸ δίκτυο τῶν σχέσεων πού εἶχαν δημιουργηθεῖ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν παλαιῶν κοινωνικῶν πλαισίων, ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸ δίκτυο τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν, καὶ οἱ ἀντίστοιχες σχέσεις πού ἦταν ἄλλοτε προσωπικὲς καὶ διέθεταν, μαζὺ μὲ τὴ χρησιμότητά τους, καὶ ποιοτικὸ περιεχόμενο, γίνονται τώρα ψυχρὲς καὶ ἀπρόσωπες. Ἡ συγγένεια καὶ ἡ γειτονία παύουν ἔτσι νὰ λειτουργοῦν σὰν ὁ κύριος φορέας τῶν κοινωνικο-οἰκονομικῶν σχέσεων, τὸ δὲ περιεχόμενό τους περιορίζεται πιά στὸ συναισθηματικὸ πεδίο.

Ἡ παλαιὰ ἀλληλεγγύη χάθηκε. Τὴ θέση της κατέλαβε ἓνα εἶδος «ἀτομικισμοῦ» τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας, ἢ ὁποία γίνεται («ἐσωστρεφῆς») καὶ δὲν ἐνδιέφερεται παρὰ μόνο γιὰ τὴ δικὴ της ζωὴ καὶ τύχη. Γιὰ τὸ νέο αὐτὸ κλίμα πού ἐπικρατεῖ στὴ Καραγκούνου οἰκογένεια, μαρτυρεῖ ἓνα γεγονός πού βεβαιώθηκε ἀπ' ὅλους τοὺς πληροφορητὲς μας καὶ πού εἶναι εὐγλωττο. Μὲ τὴν ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση τὰ σπίτια καὶ οἱ αὐλὲς κλείστηκαν μὲ ψηλοὺς φράχτες, ἐκδήλωσε δυσπιστίας πρὸς τοὺς «ἄλλους», τοὺς συγγενεῖς, τοὺς γείτονες, τοὺς φίλους, τοὺς χθεσινούς συνεργάτες καὶ «συμμάχους». Καθένας περιορίζεται, θέλει νὰ περιορίζεται στὸ «δικό του» καὶ βάζει φράχτες γιὰ νὰ ὑπογραμμίσει τὴν ἰδιοκτησία του καὶ νὰ τὴ προστατεύσει ἀπὸ τὸν παρείσακτο!

Ἐνα ἄλλο φαινόμενο. πού ἀναφέρεται στὸ γάμο καὶ ἐπομένως στὴ δημιουργία μιᾶς νέας οἰκογένειας, εἶναι ἀποκαλυπτικὸ τῆς μεγάλης ἀλλαγῆς πού ἐπῆλθε στὶς οἰκογενειακὲς καὶ κοινωνικο-οἰκονομικὲς δομὲς τῶν Καραγκούνουδων μὲ τὴ μεταρρύθμιση. Ἀλλοτε οἱ οἰκογένειες πάντρευαν τὰ παι-

διά τους (τὸ συνοικέσιο ἦταν ὁ κανόνας καὶ μάλιστα μὲ τὴ συγκατάθεση ὄχι τοῦ πατέρα ἀλλὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς εὐρείας οἰκογένειας), τὶς μὲν κόρες σὲ ἡλικία 30 ἐτῶν, τοὺς δὲ γιουὺς σὲ ἡλικία 20 ἐτῶν περίπου. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ ἦταν συνάρτηση τῆς ἀνάγκης καλλιέργειας μεγάλων ἐπιφανειῶν καὶ ἐπομένως τῆς ὑπάρξεως πολλῶν ἐργατικῶν χεριῶν, ὅπως ἐξηγήθηκε πιὸ πάνω. Οἱ κοπέλλες ἔμεναν ἀνύπαντρες σὲ προχωρημένη ἡλικία, γιὰ νὰ φύγουν ὅσο τὸ δυνατὸ ἀργότερα ἀπὸ τὴ πατρικὴ τους οἰκογένεια καὶ νὰ μὴν μειωθεῖ τὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ τῆς οἰκογενειακῆς ομάδας στὴν ὁποία γεννήθηκαν. Ἀντίθετα, οἱ νέοι παντρεύονταν τὸ ἐνωρίτερο δυνατὸν γιὰ νὰ πλουτίσουν τὸ ταχύτερο τὴ δική τους πατρικὴ οἰκογένεια μ' ἐργατικὰ χέρια (τῆς γυναίκας τους καὶ τῶν παιδιῶν τους). Αὐτὸς ἦταν ἄλλωστε ὁ λόγος ποὺ σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιτόπια συνήθεια, ὁ πατέρας τοῦ γαμπροῦ κατέβαλλε στὸν πατέρα τῆς νύφης ἓνα χρηματικὸ ποσό, τὸ «ἀγαρλίκι»¹. Ἡ καταβολὴ αὐτὴ θεωρήθηκε σὰν «ἀγορὰ» τῆς νύφης. Ἡ ἐρμηνεία ὅμως αὐτὴ εἶναι λανθασμένη. Στὴ πραγματικότητά, ἐπρόκειτο γιὰ μιὰν ἀποζημίωση ποὺ καταβάλλονταν γιὰ τὴν ἐργατικὴ δύναμη ποὺ ἔχανε ἡ οἰκογένειά της. Μετὰ τὴ μεταρρύθμιση οἱ γάμοι γίνονται σὲ φυσιολογικὲς ἡλικίες καὶ ὁ πατέρας τῆς νύφης ὄχι μόνον δὲν εἰσπράττει ἀποζημίωση ἀλλὰ καταβάλλει στὸ γαμπρὸ καὶ προῖκα!

*
* *

Ἐνα τελευταῖο σημεῖο, σχετικὸ μὲ τὶς κοινωνικὲς ἀλλαγές ποὺ ἐπέφερε ἡ μεταρρύθμιση, πρέπει νὰ ὑπογραμμισθεῖ ἰδιαίτερα. Πρόκειται γιὰ τὴ μεταβολὴ τοῦ Καραγκούνη ἀπὸ κολλήγου σὲ πολίτη.

Στὴν παρουσίαση ποὺ προηγήθηκε, τονίσθηκε ἐπανειλημμένα ἡ ἐξάρτηση τοῦ Καραγκούνη ἀπὸ τὸν τσιφλικούχο καὶ τὸ τσιφλίκι κατὰ τὴ Τουρκοκρατία. Ἡ ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας τοῦ 1881 ἀπάλλαξε τοὺς χωρικοὺς ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἀπὸ τοὺς μεγαλοκτηματίες. Ἄν ὁ κολλήγος ἔπαψε νὰ εἶναι ραγιᾶς δὲν ἔγινε ὅμως καὶ πολίτης «πλήρη τίτλω». Ἡ ἐπιρροή τοῦ γαιοκτημόνα ἦταν τέτοια ὥστε καὶ ἡ ἀνάδειξη τῶν ἀρχόντων τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς περιοχῆς στὸ Κοινοβούλιο νὰ πραγματοποιεῖται σύμφωνα μὲ τὶς προτιμήσεις του καὶ ὄχι μ' ἐκεῖνες τῶν κολλήγων του. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὁ κολλήγος καὶ τὰ συμφέ-

1. Πρὸς καὶ Α. Β. Τάσιου: Λαογραφικὰ Κρηνίτσας, Ἀσκληπιός τ. 8ος, σ. 154.

ροντά του νὰ μὴν ἐκπροσωποῦνται πολιτικά. Οὔτε βέβαια ἦταν δυνατὸ νὰ φαντασθεῖ κανεὶς κολλήγους ν' ἀναμιγνύονται καὶ νὰ μετέχουν στὰ κοινά. Οἱ σταθμοὶ τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση τῶν τσιφλικιῶν σημείωσαν καὶ τὴν πορεία γιὰ τὴν πραγματικὴ πολιτικὴ τους ἀπελευθέρωση.

Μετὰ τὸ 1923 ὁ Καραγκούνης δὲν ἔχει πιά ἀνάγκη παρενθέτων προσώπων γιὰ τὴν ἐπικοινωνία του μὲ τὸν ἔξω κόσμον. Ἡ κατάργηση τῶν τσιφλικιῶν καὶ ἡ ἐξαφάνιση τῶν τσιφλικούχων, δημιουργήσαν τὶς προϋποθέσεις γιὰ μιὰν εὐθεία πολιτικὴ, οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ διασύνδεσή του μὲ τὴ ζωὴ τῆς ἐλληνικῆς κοινῶνίας, στὴν ὁποία μπορεῖ νὰ συμμετέχει, καὶ πάνω στὴν ὁποία μπορεῖ ν' ἀσκήσει τὴν ἐπιρροή του. Φυσικὰ ἡ συμμετοχὴ αὐτὴ δὲν πραγματοποιεῖται ἀμέσως. Θὰ χρειασθεῖ χρόνος γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐνεργὸς ἐνσωμάτωση τῶν Καραγκούνηδων στὴν πολιτικὴ ζωὴ θὰ ὀλοκληρωθεῖ σταδιακά. Ἡ δυνατότητα ὅμως γιὰ τὴν ἀλλαγὴ δίνεται ἀπὸ τότε. Καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓναν ἀπ' τοὺς σημαντικώτερους παράγοντες τῆς ἀλλαγῆς τῆς καραγκούνικης ζωῆς, στὸ σύνολό της.

*
* *

Τὸ σύνολο τῶν συντόμων αὐτῶν παρατηρήσεων, μαζὺ μὲ τὰ πληροφορικὰ στοιχεῖα ποὺ τὶς συνοδεύουν, ἐλπίζεται ὅτι συγκροτοῦν ἓνα πλαίσιο ἀναφορᾶς μέσα στὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ὁ μεταφυσικὸς κόσμος, οἱ δοξασίες τῶν Καραγκούνηδων, ἔτσι ὥστε ὁ συσχετισμὸς μεταξὺ τοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος καὶ τῆς κοινωνικῆς δυναμικῆς νὰ εἶναι ἐφικτός.

Οἱ σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν θὰ τὸ ἐπιχειρήσουν.

ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ — ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΕΙΚΟΝΑ «ΤΟΥ ΕΜΕΙΣ»

Ἡ διαδρομὴ μέσ' ἀπ' τὶς καραγκούνικες δοξασίες ἐπιτρέπει τώρα τὴν ἀνασύνθεση τῶν ἐπὶ μέρους παρατηρήσεων, οἱ ὁποῖες, ἴδιες ψηφίδες ἑνὸς μεγάλου μωσαϊκοῦ, ἀπαρτίζουν τὴν κοσμολογία καὶ τὴν ἀνθρωπολογία τῶν Καραγκούνηδων — τὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου, τὴν εἰκόνα τῆς κοινότητος τῶν ἀνθρώπων, ὅπως σκιαγραφοῦνται ἀπὸ τὶς δοξασίες καὶ ὅπως τὶς ζεῖ ἡ καραγκούνικη κοινωνία στὸ βάθος τῆς συλλογικῆς τῆς συνειδήσεως.

Τὸ ἐπιστημονικὸ ἦθος ἀπαιτεῖ τὴν διατύπωση καὶ μερικῶν ἐπιφυλάξεων. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενον τῶν παραμορφώσεων τῆς πραγματικότητος. Πρῶτα γιὰ τὴν ἀνασύνθεση γίνεται μὲ μιὰ ἐννοιολογία ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρα καὶ ἐπομένως ξένη πρὸς τὴν καραγκούνικη σκέψη. Ἡ μεταφορὰ ἀπὸ ἓνα τρόπο συλλήψεως καὶ ἐκφράσεως τῶν πραγμάτων σ' ἓνα ἄλλο ἀποβαίνει συχνὰ σὲ βάρος τῆς πιστότητος.

Ἐπειτα γιὰ τὴν εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἔχουν χαθεῖ ἢ νὰ μὴν ἀνακαλύφθηκαν ἀπὸ τὴν ἔρευνα ὀρισμένοι κρίκοι τῆς ἀλυσίδας τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν καραγκούνικων δρωμένων, ἔλλειψη ποὺ μπορεῖ ν' ἀλλοιώσει τὴν τελικὴν εἰκόνα.

Οἱ ἴδιοι οἱ Καραγκούνηδες δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ παρουσιάσουν μιὰ συγκροτημένη εἰκόνα τοῦ κόσμου, τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ τῆς κοινωνίας τους, ὅπως σκιαγραφοῦνται μέσ' ἀπ' τὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν μαγικοθρησκευτικῶν τῆς δρωμένων (στὰ ὁποῖα ὑπάγονται καὶ τὰ νεκρικά τους ἔθιμα καὶ ἡ λαϊκὴ τους ἰατρικὴ στὴν οὐσία) μιὰ καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἔχουν χαθεῖ γιὰ τὴν σκέψη τους καὶ ἐπιζοῦν μόνον στὶς πράξεις τους. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ ἔλεγχος, ἀπὸ πλευρᾶς τους, τῆς προσπάθειας αὐτῆς γιὰ μιὰ σύνθεση εἶναι ἀδύνατος.

Ἐλπίζεται, οἱ εἰκόνες γιὰ τὶς ὁποῖες πρόκειται, ν' ἀποτελέσουν τελικὰ μιὰ προσέγγιση τῆς πραγματικότητας ὄχι πολὺ μακρυνή.

*
* *

Γιὰ τοὺς Καραγκούνηδες ὁ ἄνθρωπος τελεῖ τὴ ζωὴ του σὲ συσχέτιση μὲ τρεῖς σφαῖρες τοῦ πραγματικοῦ, τὸ περιβάλλον του. Μὲ τὴ φύση, τὴν κοινωνία καὶ τὶς ἀόρατες, τὶς μυστικὲς δυνάμεις ποὺ διέπουν τὸ σύμπαν, τὸ φυσικὸ καὶ τὸ ἀνθρώπινο. Οἱ σχέσεις του μ' αὐτές, ποὺ ἔχουν γιὰ στόχο τὴν ἐπίλυση τῶν βασικῶν βιωτικῶν του προβλημάτων καὶ ἐπομένως τὴν ἐπιβίωσή του σὰν ἀτόμου καὶ σὰν κοινωνίας, ἐκδηλώνονται καὶ πραγματοποιοῦνται σὲ δυὸ κατευθύνσεις. Ὁ ἄνθρωπος ὑφίσταται τὴν ἐπιρροή τους ἢ ὁποῖα ἀσκεῖται πάνω σ' ὁλόκληρο τὸ φάσμα τῆς ὑπάρξεώς του. Ἀσκεῖ δὲ καὶ ἐκεῖνος τὴν ἐπιρροή του πάνω σ' αὐτές μὲ τὴ τεχνική, τὴ γνώση, τὴν ὀργάνωση, τὰ μαγικοθησκευτικὰ δρώμενα, καὶ φυσικὰ τὰ νεκρικὰ ἔθιμα καὶ τὴ λαϊκὴ ἰατρικὴ, σὲ μιὰ προσπάθεια προσαρμογῆς καὶ κυριαρχίας τοῦ κόσμου.

Τὶς τρεῖς αὐτὲς σφαῖρες δὲν τὶς χωρίζουν στεγανά. Ἀντίθετα. Μεταξὺ τους ὑπάρχει στενὴ σχέση. Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν δραστηριοτήτων καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τῶν Καραγκούνηδων μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπεράνει ὅτι οἱ σφαῖρες αὐτὲς τοῦ πραγματικοῦ ἀλληλοσυμπληρώνονται, ἀλληλοεπηρεάζονται ἢ ὅτι ἀσκοῦν μιὰ κυριαρχικὴ ἐπιρροή ἢ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη καὶ ἀντίστροφα, κατὰ τὶς περιπτώσεις.

Τοῦ σχήματος αὐτοῦ (διάκριση τοῦ κόσμου σὲ σφαῖρες —σχέση τῶν σφαιρῶν μεταξὺ τους— σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτές) ἀλλὰ καὶ τῶν σχημάτων ποὺ ἀκολουθοῦν, οἱ Καραγκούνηδες δὲν ἔχουν συνείδηση. Δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τὰ συλλάβουν ἀναλυτικὰ οὔτε νὰ τὰ ἐκφράσουν ἐννοιολογικὰ. Τὰ ἐκφράζουν ὅμως στὴν πράξη τους, στὶς δραστηριότητες καὶ τὶς ἐκδηλώσεις τους, ἀπὸ τὶς ὁποῖες καὶ ἐξάγονται συμπερασματικά.

Ἴσως μερικὰ παραδείγματα νὰ ἦταν ἀναγκαῖα γιὰ τὸν ἔλεγχο αὐτῆς τῆς συλλογιστικῆς. — Ἡ ἐπιλογή ἐνὸς κατάλληλου ξύλου, καὶ ἡ ἐπεξεργασία του γιὰ τὴ κατασκευὴ ἐνὸς ἀρότρου ἡσιόδειου τύπου, κοινοῦ στοὺς Καραγκούνηδες, δὲν προϋποθέτει ἀπὸ τὴ πλευρὰ τοῦ γεωργοῦ - κατασκευαστῆ παρά μόνο τεχνικὲς γνώσεις καὶ ἐπιτηδειότητα. Ἡ χρησιμοποίησή του ὅμως ἀπὸ τὸν ἴδιο, στὸ ρόλο τοῦ καλλιεργητῆ, γιὰ τὸ ὄργωμα τῆς γῆς καὶ τὴ σπορά, ἀπαιτεῖ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γνώση τῆς τεχνικῆς τοῦ ὄργωματος καὶ τῆς σπορᾶς, καὶ τὴν ἐκπλήρωση τῶν δρωμένων ποὺ θὰ ἐξασφαλίσουν μιὰ πλούσια σοδειά, ὅπως περιγράφηκαν

στὸ οἰκεῖο μέρος (σπάσιμο ροδιοῦ ἢ καρπουζιοῦ, σκόρπισμα τῶν σπόρων τους, χτένι κ.λπ.). Τὸ μαγικὸ δρώμενο συμπληρώνει στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴ τεχνικὴ διαδικασία, ποὺ τὸ προσδοκώμενο ἀποτέλεσμά της δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπέλθει χωρὶς ἐκεῖνο. — Ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀρότρου καθαυτὴ τοποθετεῖται στὴ σφαῖρα τῆς συσχέτισεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ φύση (πρῶτη ὕλη γιὰ τὴν κατασκευὴ, χρησιμοποίησις τοῦ ἐργαλείου γιὰ τὴ διευθέτησις τοῦ καλλιεργητικοῦ χώρου) ἀλλὰ καὶ στὴ σφαῖρα τοῦ κοινωνικοῦ, μιὰ καὶ ἡ κοινωνία εἶναι ὁ φορέας τῆς παραδοσιακῆς τεχνικῆς τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς χρησιμοποίησός του. Τὸ ὄργωμα ὅμως καὶ ἡ σπορά, σὰν δραστηριότητες παραγωγῆς, συσχετίζονται ἀκόμα καὶ μὲ τὴ σφαῖρα τῶν ἀοράτων δυνάμεων ποὺ μποροῦν νὰ ἐπηρεάσουν ποσοτικὰ τὸ ἀποτέλεσμά τους (ἄφθονη σοδειά). Τ' ἀντίστοιχα δρώμενα συμπληρώνουν τὴν τεχνικὴ. Οἱ δραστηριότητες ὅμως αὐτὲς ἔχουν ἀνάγκη καὶ ἀπὸ μιὰ γενικώτερη ἐνίσχυση, ἢ ὁποῖα δὲν ἀναφέρεται πιά στὸν συγκεκριμένο γεωργό, στὸ χωράφι του καὶ στὴν παραγωγή του, ἀλλὰ γενικώτερα στὴ γῆ καὶ στὴ φύση καὶ κατὰ συνέπεια καὶ στὸ κοινωνικὸ σύνολο. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀναγέννησις τῆς φύσεως μετὰ τὰ σκοτάδια καὶ τὴ νάρκη τοῦ χειμῶνα, γιὰ τὸ ξύπνημα καὶ τὴν ὑποκίνησις τῆς γονιμικῆς της λειτουργίας, ἢ ὁποῖα ἐπέρχεται μὲ τὰ δρώμενα τοῦ Λαζάρου, ἀλλὰ καὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, τὴ θυσία τοῦ ἀρνιοῦ, τὸ τσοῦγκρισμα τῶν Πασχαλινῶν αὐγῶν κ.λπ. Τὰ δρώμενα τὴ φορὰ αὐτὴ δὲν ἔχουν γιὰ στόχο τὴν ἐξασφάλισις τῆς ἀφθονίας, ἀλλὰ τῆς γενικῆς προϋποθέσεως κάθε παραγωγῆς, τὴν παγκόσμια γονιμότητα, χωρὶς τὴν ὁποῖα καμιά παραγωγή, πλούσια ἢ φτωχὴ, δὲν εἶναι δυνατὴ. Οἱ ρίζες τους βυθίζονται καὶ πάλι στὴ συσχέτιση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ σφαῖρα τῶν ἀοράτων δυνάμεων τοῦ σύμπαντος, καὶ φυσικὰ σ' ἓνα ἐπίπεδο διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἀφθονία.

Θὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ ὅτι ἡ ἐπιρροή τὴν ὁποῖα ἀσκεῖ ἡ σφαῖρα τῶν μυστικῶν δυνάμεων τοῦ σύμπαντος πάνω στὶς δυὸ ἄλλες σφαῖρες τοῦ πραγματικοῦ, τὴ φυσικὴ, καὶ τὴν κοινωνικὴ, εἶναι κυριαρχικὴ. Χωρὶς αὐτὴν, ἡ ἐπιρροή τῶν ἄλλων πάνω στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ ζωὴ του, στὸ πλαίσιο τῆς δραστηριότητος «καλλιεργεῖα τῆς γῆς», ἀποβαίνει χωρὶς σημασία.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δὲν εἶναι μοναδικὰ. Μπορεῖ κανεὶς ν' ἀντλήσει παρόμοια ἀπ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις καὶ τὶς καραγκούνικες δραστηριότητες ἀνθελήσει νὰ τὶς ἀντιμετωπίσει μὲ τὴν ὀπτικὴ τοῦ σχήματος ποὺ ἀναφέρθηκε πρὸ πάνω.

Διαπιστώνεται ἔτσι ὅτι γιὰ τὴ καραγκούνικη ἀντίληψη τοῦ κόσμου, μεταξὺ τῶν σφαιρῶν τοῦ πραγματικοῦ, δὲν ὑπάρχει ἀσυνεχὲς ἀλλὰ συνεχὲς.

Ἀπὸ τὴν ἀναδρομὴ στὰ φαινόμενα ποὺ περιγράφηκαν στὰ κεφάλαια ποὺ προηγήθηκαν, διαπιστώνεται ἐπίσης ὅτι μεταξὺ τῶν σφαιρῶν αὐτῶν καὶ τοῦ

άνθρώπου υπάρχει τὸ ἴδιο συνεχές, πράγμα πού σημαίνει ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ κι' αὐτὸς μέρος τῆς πραγματικότητας πού τὸν περιβάλλει. Ἄν τὸ συνεχές αὐτὸ δὲν ὑπῆρχε, ἂν ὁ ἄνθρωπος ἀνῆκε σὲ μιὰ πραγματικότητα «ἄλλη» ἀπὸ τὸ περιβάλλον του, ἂν μεταξὺ τῆς ἐσώτατης ὑφῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκείνης τῶν σφαιρῶν τοῦ πραγματικοῦ ὑπῆρχε ποιοτικὸ χάσμα, τότε ὁ διάλογος τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὶς σφαῖρες τοῦ πραγματικοῦ (ὅπως διαγράφεται μέσα ἀπὸ τὰ καρναγκούνικα ἔθιμα) — διάλογος ἀμοιβαίας δράσεως καὶ ἐπιρροῆς, δὲν θὰ ἦταν οὔτε δυνατὸς οὔτε νοητός. Ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦταν ξένος πρὸς τὸ περιβάλλον του, καὶ τὸ περιβάλλον του θὰ ἦταν ξένο πρὸς αὐτόν. Ἡ συνάντησή του, ἡ συσχέτισή του μὲ τὸ περιβάλλον του στὸ πρακτικὸ ἐπίπεδο, θὰ ἦταν ἀδύνατη. Ἐπομένως τὰ διάφορα δρώμενα πού περιγράφηκαν θὰ ἦταν λόγος κενός.

Ἄνθρωπος, κοινωνία, φύση, μυστικὲς δυνάμεις, ἀποτελοῦν συνάλληλους κύκλους, οἱ ὅποιοι ἀλληλοτέμνονται χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐπικαλύπτονται ἐντελῶς. Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μέρος τῆς κοινωνίας καὶ ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὴ συλλογικότητα. Δὲν χάνει ὅμως τὴν ἀτομικότητά του. Ἡ κοινωνία μὲ τὰ ἔργα της, τὰ πολιτιστικὰ της δημιουργήματα καὶ τὴ δυναμική της, θέτει τὴ σφραγίδα της στὰ ἄτομα, ὀργανώνει καὶ ἀξιοποιεῖ τὸ φυσικὸ της περιβάλλον, διαρθρώνεται καὶ ὀργανώνεται ἢ ἴδια γιὰ νὰ ἐπιτύχει μιὰν ἀποτελεσματικώτερη λειτουργική καὶ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ διάρκειά της στὸ χρόνο, καὶ ἀντιμετωπίζει μὲ τὶς δοξασίες καὶ τὸ μῦθο τὸ ἄγνωστο καὶ τὸ ἀόρατο. Δὲν ταυτίζεται ὅμως μὲ τὰ ἔργα της καὶ οὔτε ὑποτάσσεται ἐντελῶς στὶς συνθήκες τῆς διαβιώσεώς της. Διατηρεῖ πάντα τὴν αὐτοτέλειά της τοῦ δημιουργοῦ ἀπέναντι στὰ ἔργα της, καὶ τὴ δημιουργικότητά της ἀπέναντι στὴ πίεση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς της. Ἡ φύση ἐνυπάρχει στὸν ἄνθρωπο, στὶς βιολογικὲς του λειτουργίες, ἀποτελεῖ τὸ πλαίσιο τῆς ζωῆς του καὶ τοῦ παρέχει τὰ μέσα τῆς διαβιώσεώς του, ἀτομικὰ καὶ κοινωνικὰ. Ὑπόκειται στὴ προσπάθειά του ἀξιοποιήσεως τῶν πόρων της. Δὲν ὑποτάσσεται ὅμως ὀλοκληρωτικὰ σ' ἐκεῖνον ἀλλ' οὔτε καὶ στὶς μυστικὲς δυνάμεις. Οἱ ρυθμοὶ της εἶναι ἀναλλοίωτοι. Τέλος, οἱ μυστικὲς δυνάμεις τοῦ σύμπαντος εἶναι καθοριστικὲς τῆς μοίρας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς λειτουργίας τῶν δρωμένων γιὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν πρὸς τὴν κατεύθυνση πού ἐπιδιώκουν ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία. Ἀκολουθοῦν ὅμως καὶ τὸ δικό τους δρόμο σύμφωνα μὲ τὶς δικές τους ἀνεξιχνίαστες βουλές. Ἔτσι, οἱ σφαῖρες τοῦ πραγματικοῦ καὶ ὁ ἄνθρωπος (μέρος κι' ἐκεῖνος τοῦ πραγματικοῦ) συναντῶνται καὶ συσχετίζονται σὲ μιὰ κοινὴ ζώνη ἀμοιβαίας ἐπιρροῆς. Διατηροῦν ὅμως καὶ μιὰ ζώνη ἀνεξάρτητη ἀπὸ ἐκείνη, μὲ δική της αὐτοτέλεια καὶ φυσικὰ καὶ μὲ τὴ δική της δυναμική.

Τὸ συνεχές μεταξὺ τῶν σφαιρῶν τοῦ πραγματικοῦ, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν

σφαιρῶν καὶ τοῦ ἀνθρώπου, τοποθετεῖται στὴ κοινὴ ζώνη πού σχηματίζεται στὸ σημεῖο ὅπου ἀλληλοτέμνονται καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία ὀριοθετεῖται.

Ἡ ὀρολογία ὅμως καὶ τὰ σχήματα πού χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ δοθεῖ μιὰ ἐποπτικὴ εἰκόνα τῶν φαινομένων τῶν σχετικῶν μὲ τὸ συνεχές, δανεισμένα ἀπ' τὴ γεωμετρία, δὲν ἀποδίδουν τὴ βαθύτερη ὑφή του.

Οἱ παρατηρήσεις πού διατυπώθηκαν γιὰ τὶς συσχετίσεις πού ἀναπτύσσονται στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ συνεχοῦς, ἔδειξαν ὅτι πρόκειται γιὰ συσχετίσεις πολυδιάστατες καὶ δυναμικὲς (ἀμοιβαῖος ἐπηρεασμὸς — ἀλληλοσυμπλήρωση — κυριαρχία), ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τῶν στοιχείων καὶ τὴ φύση τῆς δράσεως στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας συσχετίζονται. Ἡ διευκρίνιση ὅμως αὐτὴ δὲν ἐξαντλεῖ τὸ θέμα. Ἡ συσχέτιση τῶν σφαιρῶν τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ περιβάλλοντος, καὶ τοῦ ἀνθρώπου μ' ἐκεῖνες, δὲν εἶναι ἐξωτερικὲς, μηχανικὲς, ἀνάλογες μὲ ὅσες συλλαμβάνει ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη (ἢ φυσικὴ ἢ ἡ χημεία π.χ.) ἀλλὰ πραγματικὴ κοινωνία οὐσίας. Τὰ δρώμενα καὶ τ' ἀποτελέσματά τους (πραγματικὰ ἢ νομιζόμενα) βασιζονται πάνω σ' αὐτὴ τὴν κοινωνία οὐσίας. Οἱ σφαῖρες τοῦ πραγματικοῦ καὶ ὁ ἄνθρωπος, στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δρωμένων, ἀλληλοεπηρεάζονται, καὶ ἀσκοῦν μεταξὺ τους μιὰν ἀμοιβαία ἐπιρροή γιὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτὰ μετέχουν μεταξὺ τους οὐσιαστικά. Οἱ δυνάμεις κινοῦν τὴ φύση γιὰ τὴν εἶναι ἐξωτερικὲς ἀλλὰ μετέχουν σ' αὐτή. Στοιχεῖα καὶ ἀντικείμενα πού προέρχονται ἀπὸ τὴ φύση, μποροῦν καὶ κινοῦν τὶς μυστικὲς δυνάμεις (νερό, φωτιά, δέντρα, σπόροι, ἀγκάθια κ.λπ.) γιὰ τὴν εἶναι ἐξωτερικὲς ἀλλὰ μετέχουν σ' αὐτή. Ὄντολογικὰ ἢ συμβολικὰ, καὶ ἐπομένως μετέχουν σ' αὐτήν. Ὁ ἄνθρωπος μετέχει καὶ στὴ φύση καὶ στὶς δυνάμεις, γι' αὐτὸ καὶ τὶς κινεῖ. Τὸ συνεχές ἐπομένως πού συνθέτει καὶ περιβάλλει τὶς σφαῖρες τοῦ πραγματικοῦ καὶ τὸν ἄνθρωπο δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ μιὰν ἀμοιβαία μέθεξι. Μιὰ μέθεξι τῆς οὐσίας τοῦ καθενὸς στὴν οὐσία τοῦ ἄλλου, καὶ ἀντίστροφα. Ἀπὸ μιὰν ἄλλη σκοπιά, καὶ ἀξίζει νὰ ὑπογραμμισθεῖ ἰδιαίτερα, τὸ συνεχές, ἡ μέθεξι, ἀποβαίνει ὄχι μόνο τὸ κλειδί τῆς κατακτῆσεως καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ κόσμου ἀλλὰ καὶ τὸ στοιχεῖο πού ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο νὰ ἐπηρεάζει τὶς σφαῖρες τοῦ πραγματικοῦ, νὰ ἐπιλύει τὰ ζωτικὰ του προβλήματα καὶ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἐπιβίωσή του. Ἡ μέθεξι κάνει τὸν ἄνθρωπο κυρίαρχο τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του.

*
* *

Σὲ ποῖο ὅμως ἐπίπεδο τοῦ πραγματικοῦ τελεσιουργεῖται ἡ μέθεξι; Μὲ ἄλλες λέξεις, τί σημαίνει ἡ ἔκφραση «κοινωνία οὐσίας» πού φαίνεται:

1. να χαρακτηρίζει το φυσικό και το ανθρώπινο σύμπαν,
 2. ν' αποτελεί το στοιχείο στο οποίο «μετέχουν» ο άνθρωπος και τα όσα τὸν περιβάλλουν και
 3. να εξασφαλίζει με τὴν παρουσία του τὸ «συνεχές» μεταξύ τους;
- Ἡ ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ βρίσκεται, ὅπως πάντα, στὴ σπουδὴ τῶν καραγκούνικων δρωμένων.

*
* *

Οἱ δοξασίες τῶν Καραγκούνηδων δείχνουν καθαρά ὅτι γι' αὐτοὺς τὰ ὅρια τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν ταυτίζονται μετὰ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς πάνω στὴ γῆ. Ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται ἀπὸ τὸ ἀόρατο (τὸ ὁποῖο φυσικά δὲν εἶναι τὸ ἀνύπαρκτο) μετὰ τὴν γέννηση, καὶ γυρίζει στὸ ἀόρατο μετὰ τὸ θάνατό του. Στὸ μυστήριο τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, φύση, ἄνθρωπος, δυνάμεις, μετέχουν στενά. Ἡ ὑπαρξὴ εἶναι φαινόμενο κυκλικό. Εἶναι κύκλος. Γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ ζωὴ χρειάζονται ὀρισμένες καταβολές πού ἔχουν τὶς ρίζες τους στὴ φύση, στὸν ἄνθρωπο, τὶς δυνάμεις. Καὶ γιὰ νὰ μὴ σβύσει ἡ ζωὴ μετὰ τὸ θάνατο, οἱ ἴδιες καταβολές καλοῦνται γιὰ νὰ παίξουν τὸ ρόλο πού τοὺς ἀρμόζει. Ἔτσι ὁ κύκλος συμπληρώνεται καὶ κλείνει.

Ὁ κύκλος τῆς ζωῆς ἀκολουθεῖ τὸ ρυθμὸ «γονιμοποίηση - κύηση — γέννηση — ἀνάπτυξη — ὠρίμανση — γηρατειά — θάνατος». Ὁ θρησκευτικὸς συγκρητισμὸς τῶν Καραγκούνηδων τοὺς ὑποβάλλει καὶ τοὺς ἐπιβάλλει τὴν ἰδέα ὅτι μετὰ τὸ θάνατο ἡ ζωὴ συνεχίζεται καὶ ἐπανεμφανίζεται μετὰ νέα γέννηση ἀνθρώπου. Ἡ διατύπωση αὐτὴ δὲν θά πρεπε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι σημαίνει πὼς οἱ Καραγκούνηδες πιστεύουν στὴ μετενσάρκωση, πράγμα πού θά ἦταν ἀντίθετο καὶ πρὸς τὴ διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ πού θά προϋπέθετε τὴν πεποίθηση, ὅτι μιὰ ἀτομικότητα, μιὰ συγκεκριμένη ἀτομικότητα, ἐπανερχεται στὴ ζωὴ σύμφωνα μετὰ μιὰ συγκεκριμένη ἐσχατολογία καὶ σωτηριολογία, τὴν ὁποία ἄλλωστε οἱ Καραγκούνηδες δὲν διαθέτουν. Τὰ στοιχεῖα τῆς ἐρευνας πείθουν ἐντελῶς ὅτι ἡ ἰδέα τῆς μετενσάρκωσης εἶναι ξένη. Γιὰ τὶς καραγκούνικες δοξασίες, ἡ συνέχιση τῆς ζωῆς μετὰ τὸ θάνατο καὶ ἡ ἐπανεμφάνισή της μετὰ νέα γέννηση, ὁ κύκλος τῆς ζωῆς, ὅπως σκιαγραφεῖται μέσα ἀπὸ τὰ νεκρικὰ ἔθιμα ἀλλὰ καὶ τὰ μαγικοθρησκευτικὰ δρώμενα, προϋποθέτει τὴν ἰδέα, ἀσαφὴ βέβαια καὶ διάχυτη, ὅτι στὸ σύμπαν, τὸ ὄρατο καὶ τὸ ἀόρατο, περιέχεται ἓνα «δυναμικὸ ζωῆς». Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὴν γέννησή του, δέχεται ἓνα

μέρος τοῦ δυναμικοῦ αὐτοῦ πού ἀντιπροσωπεύει τὸν ἐσχατο λόγο πού τοῦ δίνει τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἀποδίδει κατὰ τὸ θάνατό του. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ νεκροὶ ἀποδίδονται στὴ γῆ, στὴ Μεγάλῃ Μάνα, τὴν πηγὴ κάθε ζωῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία μιὰ καινούργια ζωὴ θά ξεπηδήσει. Αὐτὸς εἶναι ἄλλωστε ὁ λόγος πού ἐπιβάλλει νὰ ἀποθέτουν τὸ νεογέννητο στὴ γῆ, γιὰ νὰ πάρει ἀπ' αὐτὴν τὶς ἀναγκαῖες ζωτικὲς δυνάμεις. Ἡ ζωὴ ἔρχεται ἀπὸ τὴν ζωὴ, ἐπιστρέφει στὴ ζωὴ καὶ ἀπὸ κεῖ ξαναγυρίζει καὶ πάλι.

Παρόμοια κίνηση ἀκολουθεῖ καὶ ἡ βλάστηση. Ὁ μίσχος ξεπροβάλλει ἀπὸ τὸ χῶμα, μεγαλώνει, ἀνθίζει, ὠριμάζει τοὺς καρπούς του, δένει τὸ σπόρο καὶ χάνεται. Ὁ σπόρος ἐπιστρέφει στὴ γῆ καὶ καταστρέφεται γιὰ νὰ γεννηθεῖ ἀπὸ τὸ φυτό του ὁ καινούργιος μίσχος. Ἡ ζωὴ τῶν φυτῶν εἶναι κύκλος. Ὁμοίως μετὰ τὸν κύκλο τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, μετὰ ἀφετηρία καὶ κατάληξη τὴν Μεγάλῃ Μάνα, τὴν Γῆ, τὴν πηγὴ καὶ τὸν θεματοφύλακα τοῦ «δυναμικοῦ τῆς ζωῆς». Τὰ ζῶα, σὰν ἔμβια ὄντα, ἀκολουθοῦν καὶ ἐκεῖνα τὸν ἴδιο κύκλο.

Μεταξὺ τῶν κύκλων τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, ὑπάρχει συνεχὲς τὸ ὁποῖο ἐκφράζεται μετὰ τὴν μεταβίβαση τοῦ «δυναμικοῦ τῆς ζωῆς». Τὰ κόλλυβα τῶν νεκρῶν, οἱ κουλλοῦρες τῶν Χριστουγέννων, τῆς Πρωτοχρονιάς, τῆς νύφης, τὰ ἔθιμα τοῦ Λαζάρου, οἱ μαστιγώσεις μετὰ τὰ κλαριά κ.λπ., μεταδίδουν τὸ ζωτικὸ δυναμικὸ (τὸ δυναμικὸ τῆς ζωῆς) ἀπὸ τὰ φυτὰ στοὺς ἀνθρώπους. Οἱ χριστουγεννιάτικες κουλλοῦρες τοῦ βοσκῶν καὶ τοῦ γεωργοῦ μεταδίδουν ἀντίστοιχα στὰ ζῶα, ἀλλὰ καὶ στὰ χωράφια καὶ στὶς καλλιέργειες, τὸ δυναμικὸ τῆς ζωῆς πού κλείνει μέσα του ὁ σπόρος (δηλαδὴ ἡ βλάστηση) ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχεται τὸ ἀλεύρι τῆς κατασκευῆς τους. Τὸ σπάσιμο καὶ τὸ σκόρπισμα τοῦ ροδιοῦ καὶ τοῦ καρπουζιοῦ (ἀλλὰ καὶ τῶν σπόρων τους) κατὰ τὸ ὄργωμα καὶ τὴν σπορά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μάλιστα πρέπει νὰ φάει καὶ ὁ γεωργὸς καὶ τὰ ζῶα πού ὀργώνουν, ἀποτελοῦν ἓνα δρώμενο ἰδιαίτερα εὐγλωττο. Τὸ δυναμικὸ τοῦ καρποῦ, τοῦ σπόρου, τοῦ φυτοῦ μεταδίδεται ὄχι μόνο στὸν ἄνθρωπο, στὰ ζῶα καὶ στὴ βλάστηση, ἀλλὰ καὶ στὴ φύση, στὸ χωράφι, στὴ γῆ. Ἡ «γουρουνοχαρά», ἡ θυσία τοῦ χοίρου τὰ Χριστούγεννα, καὶ εἰδικώτερα οἱ προφυλάξεις πού λαμβάνονται κατὰ τὴν διάρκειά της (θυμιάτισμα τοῦ σφάγιου, ἀλάτι στὶς ἀρθρώσεις του κ.λπ.) μαρτυροῦν ὅτι ἀπὸ τὸ σῶμα του ἐξαπολύονται δυνάμεις ὑπὲρ ἐκείνων πού προσφέρουν τὸ σφάγιο καὶ τῆς εὐημερίας τους ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς σοδεῖες — πράγμα πού δείχνει ὅτι καὶ τὸ ζῶο διαθέτει δυναμικὸ πού μεταδίδεται στοὺς ἀνθρώπους, στὴ βλάστηση, στὴ φύση.

Ἔτσι, ὅπως φαίνεται καθαρά ἀπὸ τὰ παραδείγματα, τὸ «δυναμικὸ τῆς ζωῆς» περιλαμβάνει στοὺς ἀνθρώπους, στὰ ζῶα, στὰ φυτὰ, στὴ φύση, καὶ μεταδίδεται μεταξὺ τους χάρις τὸ συνεχὲς πού τὰ συνδέει. Χωρὶς αὐτὸ ἡ μεταβίβαση τοῦ δυναμικοῦ θά ἦταν ἀδύνατη. Ὅπως καὶ στὰ προηγούμενα, ἔτσι καὶ

στις περιπτώσεις αυτές, τὸ συνεχές εἶναι μέθεξι. Μέθεξι ἢ ὁποῖα πραγματοποιεῖται στὸ ἐπίπεδο τοῦ δυναμικοῦ τῆς ζωῆς ποὺ ἐνυπάρχει σ' ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα καὶ στὸ ὅποιο ὅλα μετέχουν. Ἡ «κοινωνία οὐσίας» γιὰ τὴν ὁποῖα ἔγινε λόγος πιὸ πάνω, εἶναι ἡ κοινωνία, ἡ μέθεξι στὸ «δυναμικὸ τῆς ζωῆς». Ἡ οὐσία τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν στοιχείων τοῦ περιβάλλοντός τους, οἱ σφαῖρες τοῦ πραγματικοῦ, ὅπως ὀνομάστηκαν στὰ προηγούμενα, εἶναι τὸ δυναμικὸ ποὺ περικλείουν.

* * *

Τὸ ζωτικὸ δυναμικὸ ποὺ κυκλοφορεῖ καὶ ζωντανεύει καὶ ἐνεργοποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸ περιβάλλον τους, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι οὔτε ἀπέραντο οὔτε ἀνεξάντλητο. Τὸ «πάθος τῶν σπόρων» (ὁ κύκλος τῆς ζωῆς τῆς βλαστήσεως), ποὺ βρίσκει τὸ παράλληλό του στὸ σπάσιμο τῶν αὐγῶν τοῦ Πάσχα, στὴ θυσία τοῦ χοίρου ἢ τοῦ ἀρνιοῦ, καθὼς καὶ στὴ κάθε περίπτωση προσφορᾶς καὶ σπονδῆς, δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι πρέπει «νὰ θυσιάσεις, νὰ προσφέρεις δυναμικὸ γιὰ νὰ λάβεις», σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ ὅχι τοῦ *do ut des* ἀλλὰ τοῦ *do ut possis dare*, κατὰ τὴν ὠραία διατύπωση τοῦ Van der Leeuw ποὺ σημειώθηκε στὰ προηγούμενα. Ἴσως δὲν θὰ ἦταν μακριὰ ἀπ' τὴν πραγματικότητα ἀν ἔλεγε κανεὶς ὅτι στὴν κοσμολογία καὶ τὴν ἀνθρωπολογία τῶν Καραγκούνηδων, ὁ θάνατος καὶ ἡ γέννηση, ἡ καταστροφή τοῦ σπόρου καὶ ἡ βλάστηση ποὺ εἰκονίζονται τὸ κύκλωμα τῆς ζωῆς, εἶναι δυὸ σημεῖα, δυὸ στιγμές, στὴν πορεία (θὰ μπορούσε νὰ ὀνομασθεῖ διαλεκτικὴ) τοῦ ζωτικοῦ δυναμικοῦ μέσα στὸ φυσικὸ καὶ τὸ ἀνθρώπινο σύμπαν.

* * *

Ἡ ἔννοια τοῦ ζωτικοῦ δυναμικοῦ εἶναι καὶ ἀφηρημένη καὶ ἀσαφής. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἔκφραση παραστατικὴ μιᾶς πραγματικότητας ἢ ὁποῖα ἐξάγεται συμπερασματικὰ ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἔρευνας, καὶ τῆς ὁποίας φυσικὰ οἱ Καραγκούνηδες δὲν ἔχουν συνείδηση. Ἀνταποκρίνεται στὸ βαθύτερο νόημα τῶν μαγικοθρησκευτικῶν τους δρωμένων τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο. Χάρη σ' αὐτὴν, τὰ δρώμενα ἀποκοτῶν μιὰν ἐσωτερικὴ ἐνότητα. Καὶ χωρὶς αὐτὴν ἡ ἐρμηνεία καὶ ἡ κατανόησή τους θὰ ἔμενε σ' ἓνα ἐπιφανειακὸ, μηχανιστικὸ ἐπίπεδο. χάνοντας ἔτσι τὴν ἀνθρώπινή της διάσταση.

Ἡ ἔννοια τοῦ ζωτικοῦ δυναμικοῦ συγκεκριμενοποιεῖται στὶς δοξασίες καὶ στὰ δρώμενα, ἀνάλογα μὲ τὶς δυνάμεις καὶ τὶς ἐπιρροές ποὺ ἐπικαλεῖται τὸ δρῶν ὑποκείμενο.

Στὸν τομέα τῆς θρησκείας καὶ μάλιστα στὴ ζώνη τῆς λατρείας ποὺ ἀφορᾷ τὴ διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας, τὸ ζωτικὸ δυναμικὸ ταυτίζεται μὲ τὴ θεϊκὴ δύναμη, τὴν τριαδικὴ θεότητα, τὴ Μητέρα τοῦ Θεοῦ, τοὺς Ἁγίους, τοὺς ἀγγέλους, καθὼς καὶ τὶς σκοτεινὲς ἀρνητικὲς δυνάμεις τοῦ Σατανᾶ καὶ τῶν δαιμόνων. Στὴ ζώνη ποὺ συνδέεται μὲ τὶς παλαιότερες δοξασίες, τὶς προχριστιανικὲς, τὸ ζωτικὸ δυναμικὸ δὲν προσωποποιεῖται, ἀλλὰ συγχέεται μὲ τὶς ἀόριστες δυνάμεις οἱ ὁποῖες, ἐξ αἰτίας, τοῦ συγκρητισμοῦ, ἔχασαν τὴν ταυτότητά τους, προσιτῆ μόνο μὲς' ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ὄσων τὴ συμβολίζουν. Στὸν τομέα τῆς μαγείας τὸ ζωτικὸ δυναμικὸ συνδέεται καὶ πάλι μὲ τὶς ἀπρόσωπες δυνάμεις τῶν προχριστιανικῶν δοξασιῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ ἰδιότητες τὶς ὁποῖες διαθέτουν ἢ νομίζεται ὅτι διαθέτουν καὶ τὶς μεταδίδουν πρόσωπα, ἀντικείμενα, σύμβολα καὶ ἀναπαριστώμενες καταστάσεις, ὅπως προβλέπεται ἀπὸ τ' ἀντίστοιχα δρώμενα.

Στὴν πράξη (δὲν πρέπει νὰ λησμονεῖται ὅτι οἱ καραγκούνικες δοξασίες δὲν εἶναι θεωρητικὸς ἀλλὰ πρακτικὸς λόγος) δὲν εἶναι πάντα εὐκόλο νὰ διακρίνει κανεὶς ἀν τὸ ὑποκείμενο ποὺ τελεῖ τὰ δρώμενα ἐπικαλεῖται δυνάμεις χριστιανικὲς ἢ προχριστιανικὲς. Στὸν θρησκευτικὸ τομέα, ἰδιαίτερα στὴ δευτέρη ζώνη τῶν θρησκευτικῶν ἐκδηλώσεων, ὁ συγκρητισμὸς τῶν χριστιανικῶν καὶ τῶν προχριστιανικῶν δοξασιῶν, ὅπως ἐκδηλώνεται κάθε φορὰ στὴν κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴ φύση του, σὲ σύγχυση τῶν ὁρίων τους καὶ ἐπομένως πολλὲς φορὲς στὴν οὐσιαστικὴ ἀδυναμία τῆς διακρίσεώς τους μὲ ἀκρίβεια. Στὸ μαγικὸ τομέα παρατηρεῖται ἡ ἴδια ἀδυναμία. Τὰ δρώμενα πάρα πολὺ συχνά, ἀναφέρονται καὶ σὲ θρησκευτικὲς δυνάμεις τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως. Ἡ ἔλλειψη ὀριστικῶν κριτηρίων διακρίσεως τοῦ θρησκευτικοῦ ἀπὸ τὸ μαγικὸ γεγονός στὶς παραδοσιακὲς κοινωνίες ποὺ ὑπογραμμίσθηκε στὰ προηγούμενα, ἐκφράζεται καὶ στὸ ἐπίπεδο αὐτό.

Ἀκολουθώντας τὴν ἴδια ταξινόμηση τῶν δρωμένων μ' ἐκείνη ποὺ ἐφαρμόστηκε στὰ κεφάλαια τὰ σχετικὰ μὲ τὴ θρησκεία καὶ τὴ μαγεία, καὶ ξεκινώντας πάντα ἀπ' τὰ πράγματα, μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνει μιὰν *ι ε ρ α ρ χ η σ η* τῶν πηγῶν τοῦ δυναμικοῦ στὶς ὁποῖες ἀπευθύνεται τὸ δρῶν ὑποκείμενο στὴ προσπάθειά του γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν σκοπῶν του, ὄσων φυσικὰ δὲν σχετίζονται μὲ τὴν αἰώνια σωτηρία καὶ εἶναι ὠφελιμιστικοί.

Ἡ ἱεράρχηση αὐτὴ δὲν στηρίζεται σὲ «νόμο» ἢ «κανόνα» ἀλλὰ σὲ μιὰ συχνότητα, μιὰ τάση, τὴν ὁποῖα ἀκολουθοῦν τὰ ἀντίστοιχα φαινόμενα. Καὶ βασίζεται σὲ δυὸ κριτήρια. Στὴ σπουδαιότητα τοῦ σκοποῦ ποὺ ἐπιδιώκουν τὰ δρώμενα, καὶ στὴ

σημασία, στο μέγεθος του ενδιαφέροντος που παρουσιάζει ή πραγματοποίηση του σκοπού αυτού για την κοινότητα. Η ίδια ιεράρχηση, με τα ίδια κριτήρια, παρατηρείται και σε ότι αφορά τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη του σκοπού των δρωμένων. Η σπουδαιότητά του και το κοινωνικό ενδιαφέρον για αυτόν προσδιορίζει και τη σπουδαιότητα των μέσων.

Η τάση σύμφωνα με την οποία ιεραρχούνται τα φαινόμενα αυτά και η οποία είναι κοινή για όλες τις κατηγορίες των δοξασιών (θρησκεία, νεκρικά, μαγεία, λαϊκή ιατρική) συνοψίζεται στο ότι :

1. Σ' όλες τις περιπτώσεις που επιδιώκεται ή γονιμότητα της γης και ή γονιμότητα της γυναίκας, σ' όλες δηλαδή τις περιπτώσεις όπου αντιμετωπίζεται θέμα δημιουργίας ζωής, οι Καραγκούνηδες προσφεύγουν στις μεγάλες δημιουργικές δυνάμεις του σύμπαντος, στις πρώτες αιτίες της δημιουργίας και της λειτουργίας του, στις πρωτογενείς δυνάμεις.

2. Σ' όλες τις περιπτώσεις που οι μεγάλες δυνάμεις του σύμπαντος έχουν πιά εκδηλωθεί ευνούκως και έχουν επενεργήσει και επιδιώκεται ή εξασφάλιση των, όσο γίνεται, καλύτερων αποτελεσμάτων (ποσοτικά και ποιοτικά), οι Καραγκούνηδες καταφεύγουν σε σύμβολα, συμβολικές πράξεις (αναπαραστάσεις) και αντικείμενα, τα οποία θεωρείται ότι είναι σε θέση να μεταδώσουν στα όσα έχει αποδόσει και δημιουργήσει ή επιρροή των πρωτογενών δυνάμεων σε επιζητούμενες ιδιότητες. Οι επιρροές των στοιχείων αυτών (ποσοτικές και ποιοτικές) επεμβαίνουν σ' ένα δεύτερο στάδιο, αντιπροσωπεύουν και δευτερογενείς δυνάμεις, δευτερογενείς αιτίες των στοιχείων και των ιδιοτήτων τους που αποτελούν το φυσικό και το ανθρώπινο σύμπαν.

Οι προτάσεις αυτές, για να επαληθευθούν, πρέπει φυσικά να υποβληθούν στη βάση της αντιπαράθεσής τους προς τα πράγματα. Η αναδρομή και πάλι στα δρώμενα είναι επομένως αναγκαία. Οι τυχόν επαναλήψεις της περιγραφής τους, αναπόφευκτες, δικαιολογούνται από το ότι χωρίς αυτήν, ή εξέτασή τους κάτω απ' το νέο αυτό πρίσμα δεν είναι δυνατή.

*
* *

Στόν τομέα της θρησκείας, τα σπουδαιότερα δρώμενα της λαϊκής λατρείας συγκεντρώνονται γύρω από δυο περιόδους της χρονιάς. Τα Χριστού-

γεννα, την Πρωτοχρονιά, τα Φώτα, και τις γιορτές του Πάσχα. Η πρώτη συμπίπτει με το τέλος του φθινόπωρου και την αρχή του χειμώνα. Η δεύτερη, με την αρχή της ανοίξεως. Όπως σημειώθηκε και πιο πάνω, κατά τη διάρκεια της πρώτης ο κύκλος της φύσεως βρίσκεται στο κατώτατο σημείο της διαδρομής του. Η γη μοιάζει νεκρή, ή βλάστηση έχει υποχωρήσει, τα δέντρα δεν έχουν φύλλα, ή νύχτα (το σκοτάδι) είναι πολύ μεγαλύτερη απ' τη μέρα (το φως). Η εργασία, ή ατομική ζωή, ή κοινωνική δραστηριότητα βρίσκονται σε ύφεση. Η στιγμή επιβάλλει την παρέμβαση των πρωτογενών δυνάμεων του σύμπαντος, οι οποίες, πηγές του ζωτικού δυναμικού, πρέπει να βοηθήσουν τη φύση να βγει από τη νάρκη της, και τη βλάστηση να φανερωθεί και να προχωρήσει προς την άνθηση και την καρποφορία. Η γέννηση του Σωτήρα συμβολίζει κιόλας την αναγέννηση της φύσεως. Τα δρώμενα της λαϊκής λατρείας θα πρέπει να μεταδώσουν το αναγκαίο δυναμικό στη φύση και τη βλάστηση, σύμφωνα με την αρχή του *do ut possis dare*, για την επίτευξη του σκοπού αυτού. Η θυσία του χοίρου, το πάντρεμα της φωτιάς (το οποίο μάλιστα συμβολίζει το αρσενικό και το θηλυκό στοιχείο και επομένως τη γονιμότητα), ο σπόρος με τον οποίο γίνονται οι πρωτοχρονιάτικες κουλλούρες του γεωργού και του βοσκού (το αλεύρι), ο άγιασμος των Φώτων και το ράντισμα με τον άγιασμό των ανθρώπων, των ζώων και του σπιτικού γενικά, ελευθερώνουν τις δυνάμεις που περικλείονται στα ζώα, στα δέντρα (το δέντρο της ζωής), στο σπόρο και στο νερό (σύμβολο της Μεγάλης Μάνας), οι οποίες ενισχύοντας το ζωτικό δυναμικό, θα δώσουν γονιμότητα, αφθονία, υγεία, ευημερία στα χωράφια, στους ανθρώπους, στα ζώα κλπ.

Η σπουδαιότητα του θέματος για τους Καραγκούνηδες είναι καταφανής. Πρόκειται στην ουσία για την ατομική και την κοινωνική τους επιβίωση. Γι' αυτό και κινητοποιούνται οι πρωτογενείς δυνάμεις (ή μορφή του Σωτήρα, ή Μεγάλη Μάνα με τα σύμβολά της). Γι' αυτό και τα δρώμενα προβλέπουν και την κοινωνική συμμετοχή στην επιδίωξη της αναχαιτίσεως της φύσεως, από την οποία άλλωστε πρέπει να επωφεληθούν όλοι, ιδιαίτερα με τον άγυρμό (τα κάλαντα των Φώτων στα όποια μετέχει και το ζευγάρι των νεονύμφων) των παιδιών στο χωριό. Η δεύτερη περίοδος του Πάσχα, συμπίπτει με τον έρχομό της ανοίξεως, με την αρχή της αναγεννήσεως της φύσεως ή οποία και πρέπει να ενισχυθεί με δρώμενα ιδιαίτερης σημασίας. Με την προσφορά, αυτή τη φορά, στο ζωτικό δυναμικό δυνάμεων που προέρχονται όχι μόνο από στοιχεία «εκ του κόσμου τούτου» άλλ' από τους συμβολισμούς και τις αναπαραστάσεις του θανάτου και της αναστάσεως προσώπων που μετέχουν στο θείο, του Λαζάρου και του Υιού του Θεού! Στις δυνάμεις αυτές καλούνται και πάλι να μετάσχουν ή θυσία του αρνιού, το δέντρο της ζωής (καλάθι του Λαζάρου).

ρου, βέργες τῶν Βαΐων, τὸ στεφάνι τοῦ Ἐπιτάφιου), τὰ πασχαλινὰ αὐγά. Τὸ κοινωνικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ δρώμενα καὶ τ' ἀποτελέσματά τους ἐκδηλώνεται μὲ τὴ συμμετοχὴ τῆς κοινότητος σ' αὐτὰ (ἀγυρμὸς μὲ κάλαντα τοῦ Λαζάρου καὶ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, τσουγκρισμὰ τῶν αὐγῶν στὸ χωριό, διανομὴ στὸ χωριό τῶν λουλουδιῶν τοῦ Ἐπιτάφιου κλπ.) σὰν ὑποκείμενου ἀλλὰ καὶ σὰν ἀντικείμενου. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὰ δρώμενα αὐτὰ μὲ τὰ ὁποῖα καλοῦνται οἱ πρῶτες αἰτίες τοῦ σύμπαντος νὰ ἐπέμβουν γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀνθρώπων γενικά, ἐπομένως γιὰ τὴν ἐπίτευξη πρωτογενῶν ἀποτελεσμάτων, συνοδεύονται ἀπὸ ἄλλα ποὺ ἔχουν γιὰ στόχο δευτερογενῆ ἀποτελέσματα καὶ ποὺ ἀφοροῦν τὴ συγκεκριμένη οἰκογένεια καὶ τὸν συγκεκριμένο ἄνθρωπο μὲ τὴν ἐπίκληση δευτερογενῶν αἰτίων ἢ δυνάμεων (ἢ ἀφθονία μὲ τὶς εὐχὲς τοῦ παπποῦ μπροστὰ στὴ φωτιὰ τὰ Χριστουγέννα, ἢ ὑγεία μὲ τὸ κάπνισμα τῶν ἄρρωστων παιδιῶν μὲ τὰ λουλούδια τοῦ Ἐπιτάφιου κλπ.). Ἡ ἀναδρομὴ στὴν περιγραφή τῶν δρωμένων τῆς λαϊκῆς λατρείας, ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἀποφυγὴ ἀνώφελων ἐπαναλήψεων, παρέχει κι' ἄλλα παραδείγματα ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἀνάλυση αὐτῆ. Ἀπὸ μιὰν ἄλλη πλευρὰ εἶναι ἀπαράιτητο νὰ σημειωθεῖ, σὲ σχέση μὲ τὸ θρησκευτικὸ τομέα πάντα ὁ ὁποῖος φυσικὰ δὲν περιορίζεται μόνο στὰ ὅρια τῆς λαϊκῆς λατρείας ἀλλὰ ἐκτείνεται καὶ στὴ λαϊκὴ ἱατρική, ὅτι ἡ ἐπίκληση τῶν θεϊκῶν δυνάμεων παρεμβάινει σὲ σοβαρὲς περιπτώσεις, ὅταν δηλαδὴ ἡ ζωὴ τοῦ ἀσθενῆ βρίσκεται σὲ κίνδυνο. Τὸ σταύρωμα στὶς μολύνσεις τοῦ μαστοῦ καὶ τῶν βουβωνικῶν γαγγλίων (τῶν ὁποίων τὸ οἶδημα θυμίζει βουβωνικὴ πανώλη), τὰ ξόρκια θρησκευτικοῦ περιεχόμενου στὸ ἐρυσίπελας, στὴν ἐπίσχεση τῶν οὐρῶν, στὴ λύσσα, στὸ δάγκωμα τοῦ φιδιοῦ, στὸ κακὸ μάτι (τὸ ὁποῖο μπορεῖ καὶ νὰ θανατώσει ἀνθρώπους καὶ ζῶα) ἀποτελοῦν ἰσάριθμα παραδείγματα. Ἀντίθετα, ὁ πυρετὸς τῶν παιδιῶν, ὁ ἐρεθισμὸς τῶν γαγγλίων τοῦ λαιμοῦ, οἱ ἄφθες, τὸ λύσιμο τοῦ ἀφαλοῦ, οἱ πόννοι τῆς πλάτης, ὁ πονόδοντος, ἡ ἀναιμία, ἀντιμετωπίζονται μὲ ἀπλὰ μέσα, ἐμπειρικὰ ἢ προερχόμενα ἀπὸ δρώμενα τῆς εὐεργετικῆς μαγείας. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀσθένεια προκαλεῖται, κατὰ τοὺς Καραγκούνηδες, στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἀπὸ τὶς βλαβερὲς ἐπιρροὲς σκοτεινῶν δυνάμεων. Εἶναι ἐπομένως φυσικὸ ἡ ζωὴ, τὴν ὁποία δημιουργοῦν οἱ πρωτογενεῖς δυνάμεις τοῦ σύμπαντος, νὰ προστατεύεται ἀπ' αὐτές, ἰδιαίτερα μάλιστα ὅταν ἀπειλεῖται ἀπὸ σκοτεινὲς δυνάμεις τὶς ὁποῖες μόνο οἱ θεϊκὲς δυνάμεις μποροῦν νὰ ἐξουδετερώσουν.

Στὸν τομέα τῆς μαγείας καὶ μάλιστα τῆς εὐεργετικῆς ἢ λευκῆς, ἡ ἱεράρχηση τῶν πηγῶν τοῦ δυναμικοῦ, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ τὴν ἴδια τάση ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς θρησκείας, ἐκδηλώνεται σὲ δρώμενα ποὺ ἀκολουθοῦν δυὸ κύριες κατευθύνσεις. Πρὸς τὴ φύση καὶ τὴ βλάστηση, καὶ πρὸς τὸν ἄν-

θρώπο, σὰν ἄτομο καὶ σὰν συλλογικότητα. Μιὰ σύγκριση μὲ τὰ δρώμενα τῆς λαϊκῆς λατρείας δείχνει ὅτι ἐκεῖνα ποὺ ἀφοροῦν τὴ φύση καὶ τὴ βλάστηση εἶναι πολὺ σπουδαιότερα ἀπὸ τ' ἀντίστοιχα μαγικά, τὰ ὁποῖα μάλιστα στὸ κεφάλαιο αὐτὸ θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν σὰν συμπληρωματικὰ ἐκείνων. Ἴσως γιὰτὶ ἓνα τόσο μεγάλο πρόβλημα ὅπως τὸ ζῦπνημα καὶ ἡ ἐνεργοποίηση τῆς φύσεως καὶ τῆς βλαστῆσεως ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτᾶται ἡ ζωὴ στὸ σύνολό της, θὰ ἔπρεπε ν' ἀντιμετωπισθεῖ, σύμφωνα μὲ τὴ λογικὴ τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν δρωμένων, μὲ τὸ ἰσχυρότερο μέσο δράσεως ποὺ μπορεῖ νὰ διατεθεῖ. Κι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὶς θεϊκὲς δυνάμεις, τὶς ἰσχυρότερες ἀπ' ὅλες. Ἡ ἐπίκληση τῶν πρωτογενῶν δυνάμεων γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς φύσεως καὶ τῆς βλαστῆσεως πραγματοποιεῖται μὲ τὴν παρέμβαση τοῦ συμβολικοῦ συμπλέγματος ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴ λατρεία τῆς Μεγάλης Μάνας.

Τὸ δέντρο (στὴ φωτιὰ τῶν Χριστουγέννων), οἱ καρποὶ καὶ οἱ σπόροι (στ' ὄργωμα καὶ στὴ σπορά), ἡ γῆ (μὲ τὴν τοποθέτηση στὸ χῶμα τοῦ δεματιοῦ στὸ θερισμό), ἡ γυναίκα (στὴν πιρπιρίτσα καὶ στὸν τρύγο), τὰ φεγγάρια (κεντημένα στὸ ροῦχο τῆς «νύφης» στὸν κλήδονα), τ' ὁμοίωμα τοῦ Ἐσταυρωμένου στὸ στεφάνι τοῦ Μάη (ποὺ στὴν περίπτωση αὐτῆ συμβολίζει τὸ γυιὸ τῆς Μεγάλης Μάνας) κλπ. Τὰ ἴδια αὐτὰ σύμβολα — φορεῖς τοῦ ἀντίστοιχου δυναμικοῦ, στηρίζουν καὶ τὴν ἀφθονία. Τὸ θέμα ὁμῶς τῆς ἀφθονίας στὸν τομέα τῆς λευκῆς μαγείας δὲν ἀντιμετωπίζεται μόνο ἐπὶ γενικοῦ ἐπιπέδου. Ἀναφαίνεται καὶ σὲ συνάρτηση μὲ τὴ δημιουργία μιᾶς νέας οἰκογένειας ὅπως πρὶν κάτω. Τὰ δρώμενα τῆς μαγείας ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ ζωὴ του, ἔχουν γιὰ κύριο θέμα τὸ γάμο καὶ τὴ γονιμότητα τῆς νύφης, τὴν προστασία τοῦ παιδιοῦ καὶ τῆς οἰκογένειας. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ καραγκούνικη κοινωνία στηρίζεται στὴν οἰκογένεια, στὴ μεγάλη πατριαρχικὴ οἰκογένεια καὶ ἐπομένως καὶ στὸν ἀριθμὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ γενάρχη. Τὸ κοινωνικὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴν εἶναι μεγάλο. Γι' αὐτὸ καὶ σημειώνεται ἡ συγκέντρωση τῶν δρωμένων γύρω ἀπ' αὐτὴν. Οἱ πρωτογενεῖς δυνάμεις καλοῦνται νὰ τὴν ὑπηρετήσουν σὲ διάφορα ἐπίπεδα, μὲ τὰ σύμβολα καὶ τὴν ἐπίκληση τῆς Μεγάλης Μάνας πάντα. Τὸ ἔνδυμα τῆς νύφης, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ φορεῖ ὥσπου ν' ἀποκτήσει παιδί, τὸ κοσμοῦν τὸ κλῆμα, τὸ δέντρο τῆς ζωῆς, τὰ φεγγάρια — ἀληθινὰ φυλαχτὰ ποὺ τῆς ἐξασφαλίζουν τὴ μέθεξη στὶς δυνάμεις Ἐκεινῆς. Τὸ νεογέννητο καὶ ἡ μητέρα θ' ἀποτεθοῦν μετὰ τὸν τοκετὸ στὴ γῆ, γιὰ νὰ τῆς ἐπιστρέψουν τὸ δυναμικὸ, τὶς δυνάμεις ποὺ φέρουν ἀκόμα μαζί τους καὶ ποὺ ἔφεραν στὸν κόσμον τὸ παιδί, ἔτσι ὥστε μιὰ νέα γέννηση ν' ἀποβεῖ δυνατὴ, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ πάρουν ἀπὸ ἐκείνη δυνάμεις ποὺ θὰ ἐνισχύσουν καὶ τοὺς δύο. Οἱ πρωτογενεῖς δυνάμεις θὰ προστατεύσουν τὴ νέα οἰκογένεια στὸ οἰκονομικὸ πεδίο, φέρνοντας τὴν ἀφθονία καὶ τὴν εὐημερία. Ἡ νύφη θὰ

κόψει τις διάφορες πίττες ἐλευθερώνοντας τις δυνάμεις τοῦ σπόρου, θὰ ρίξει τὰ μῆλα στὴν πηγὴ, θὰ φέρει τὸ νερὸ στὸ σπῖτι. Τὰ ἴδια θέματα ἐξυπηρετοῦνται καὶ ἀπὸ τις δευτερογενεῖς δυνάμεις, μὲ διάφορα μέσα καὶ ἀπὸ διάφορες γωνίες. Ἔτσι, τὸ σφρίγος καὶ ἡ ὑγεία τῆς νύφης προστατεύεται ἀπὸ τὸ κόκκινο χρώμα (ακνά) μὲ τὸ ὁποῖο βάζονται τὰ μαλλιά καὶ τὰ χέρια της, ἀπὸ τὴν κόκκινη καλύπτρα τοῦ προσώπου της, ἀπὸ τὸν κόκκινο φλάμπουρα καὶ τὰ κόκκινα μῆλα. Ἡ μακροβιότητα τοῦ ζεύγους ἐξασφαλίζεται ἀπ' τὴ λευκότητα τοῦ βαμπακιοῦ τῆς κανάτας τῶν προσκλήσεων στὸ γάμο τους. Ἡ εὐτυχισμένη διαβίωσή τους, μὲ τὴ γλύκα τοῦ γλυκοῦ ποὺ προσφέρει ἡ πεθερά. Ἡ σωματικὴ ἀντοχὴ τῆς νύφης, τῆς λεχώνας, τοῦ βρέφους, μὲ τὴν ἐπαφή της μὲ τὸ σίδηρο κλπ.

*
* *

Τὸ ζωτικὸ δυναμικὸ ποὺ πηγάζει ἀπὸ τις πρωτογενεῖς καὶ τις δευτερογενεῖς δυνάμεις τοῦ σύμπαντος ἀσκεῖ τὴν εὐεργετικὴ ἐπιρροή του ὄχι μόνον πρὸς τις κατευθύνσεις ποὺ περιγράφηκαν ἀλλὰ καὶ πρὸς μιὰν ἄλλη. Ἐξοπλίζει τὸν ἄνθρωπο, τὸ ζευγάρι, τὴν οἰκογένεια, μὲ ἰκανότητες καὶ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα μποροῦν ν' ἀντιμετωπίσουν τις κακὲς ἐπιρροές ποὺ ἀπειλοῦν τὴν ὑγεία τους, τὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ, τις συνθηκὲς διαβιώσεώς τους καὶ ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ βασκανία (τὸ κακὸ μάτι) καὶ τὴ μαύρη μαγεία. Ἡ δράση τους εἶναι ἀποτρεπτικὴ καὶ καθαρτήρια. Οἱ θεϊκὲς δυνάμεις (ἐξορκισμοὶ τοῦ ἱερέα, ξόρκια λαϊκὰ ποὺ «περιέχουν λόγια τῆς ἐκκλησίας», φυλαχτά, λουλούδια τοῦ Ἐπιτάφιου ποὺ διώχνουν τὸ κακὸ, ἀλλὰ καὶ καθαρμοὶ μὲ τὸν ἀγιασμό κατὰ τῶν καλικαντζάρων καὶ τῶν κακῶν ἐπιρροῶν) καὶ οἱ δευτερογενεῖς δυνάμεις (αἰχμηρὰ ἀντικείμενα, ἀγκάθια κλπ. ποὺ ἀπωθοῦν, ἀλλὰ καὶ τὸ νερό, ἡ φωτιά, τὸ φῶς τοῦ ἡλίου κλπ. ποὺ καθαρίζουν τὰ μιάσματα τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τις ἐπιβλαβεῖς ἐπιρροές) προφυλάσσουν τοὺς ἀνθρώπους ἀπ' τὸν κίνδυνο.

Ὁ ἄνθρωπος κατέχει κι' ἐκεῖνος μιὰν ἰδιαίτερη θέση σ' αὐτὸ τὸ χῶρο. Εἶναι κι' ἐκεῖνος φορέας δυνάμεων, πέρα ἀπὸ κεῖνες ποὺ διαθέτει ἡ γυναίκα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ δρώμενα τῆς γονιμότητας, τῆς ἀφθονίας καὶ τοῦ τοκετοῦ. Ἡ περίπτωση τῆς βασκανίας, τῆς ἰκανότητας δηλαδὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ βλάψει μὲ τὸ βλέμμα του, θεληματικὰ ἢ ἀθέλητα, ἀνθρώπους, ζῶα, καλλιέργειες, ἀκόμα καὶ κατασκευές, ἐπίσης δὲ, καὶ κυρίως, τὸ γεγονός ὅτι τὰ ξόρκια τῆς λαϊκῆς ἰατρικῆς δὲν τὰ κάνει ὁ καθένας, ὅπως καὶ δὲν μπορεῖ ὁ καθένας νὰ

λύσει τὰ μάγια τῆς μαύρης μαγείας, ἀν δὲν εἶναι θεραπευτὴς, δίνουν τὴν ἀπόδειξη.

*
* *

Τὰ μαγικοθησκευτικὰ δρώμενα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐκδηλώνονται οἱ πρωτογενεῖς καὶ οἱ δευτερογενεῖς δυνάμεις, οἱ ἐκφάνσεις αὐτὲς τοῦ ζωτικοῦ δυναμικοῦ, στηρίζουν τὴν αποτελεσματικότητά τους σὲ μιὰ σειρά ἀξιώματα ποὺ τὰ κατευθύνουν καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐμπνέονται. Εἶναι περιττὸ νὰ τονισθεῖ ὅτι τὰ ἀξιώματα αὐτὰ ἐξάγονται συμπερασματικὰ ἀπὸ τὰ δρώμενα, ὅπως συμπερασματικὰ ἐξάγεται καὶ ὁλόκληρη ἡ καραγκούνικη κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία, πάνω στὴν ὁποῖα οἱ Καραγκούνηδες δὲν ἐκφράζονται ρητά¹:

Τ' ἀξιώματα αὐτὰ μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπο :

1. Τὸ ἀξίωμα τοῦ μεταβιβάσιμου, ἀλλὰ καὶ τῆς πραγματικῆς μεταβιβάσεως τῶν «δυνάμεων».

Οἱ χαρακτῆρες, ποσοτικοὶ καὶ ποιοτικοί, οἱ δυνατότητες καὶ οἱ ιδιότητες μιᾶς πηγῆς ἐπιρροῆς, μιὰ δυνάμειος πρωτογενοῦς καὶ δευτερογενοῦς, εἶναι μεταβιβάσιμες καὶ μεταβιβάζονται πραγματικὰ στὸν ἄνθρωπο καὶ στὶς συνθηκὲς καὶ τις ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του, καθὼς ἐπίσης καὶ στὶς σφαῖρες τοῦ πραγματικοῦ ποὺ τὸν περιβάλλουν. Τὰ φεγγάρια στὸ φῶρεμα τῆς νύφης, τὸ ράντισμα μὲ τὸ νερό, τὸ ἄγγιγμα τοῦ σίδηρου κλπ., ἀποτελοῦν παραδείγματα μεταβιβάσεως ἰδιοτήτων στὸ ὑποκείμενο (ἄτομο ἢ σύνολο) ποὺ τὰ χρησιμοποιοῦ.

2. Τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιπαράθεσης τῶν δυνάμεων.

Ἄν τεθοῦν ἀντιμέτωπες οἱ εὐεργετικὲς δυνάμεις μὲ τις καταστρεπτικὲς καὶ τις βλαβερές, τότε οἱ δεύτερες εἶναι δυνατόν νὰ ἐξουδερευθοῦν ἀπὸ τις πρῶτες. Τὰ ξόρκια, τὰ φυλαχτά, ὁ ἀγιασμός, τὸ λιβάνισμα κλπ. ἀντιπροσωπεύουν ἀντίστοιχα παραδείγματα.

3. Τὸ ἀξίωμα τῆς μὴ αὐτοκαταστροφῆς τῶν δυνάμεων.

Μιὰ δύναμη ἢ ἐπιρροὴ καταστρεπτικὴ ἢ βλαβερὴ δὲν δρᾷ ποτὲ ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἴδιας. Ἐνα σύμβολο ἢ ἓνα στοιχεῖο ποὺ τὴν ἀντιπροσωπεύει, ὅταν

1. Γιὰ μιὰν εὐρύτερη ἀνάλυση καὶ τὴ θεωρητικὴ θεμελίωση τῶν ἀξιωμάτων πρβλ. G. Kavadias: Les Saracatsans, σ. 286-324 «La pensée magique» (Ἡ μαγικὴ σκέψη).

φέρεται από το άτομο, αποτελεί μέσο προστασίας έναντι της. Ἡ μπλέ χάντρα με την κόρη αποτρέπει το κακό μάτι. Ἐπίσης το σκόρδο που το σχῆμα του θυμίζει το βολβό του ματιού.

4. Τὸ ἀξίωμα τῆς δυνατότητας ἀπωθήσεως τῶν δυνάμεων.

Προϋποθέτει μιὰν ἀνθρωπομορφικὴ ἀντίληψη τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων καὶ ἐπιρροῶν. Μπορεῖ νὰ τὶς ἀπομακρύνει κανεὶς καὶ ἐπομένως νὰ προφυλαχθεῖ ἀπ' αὐτές, προσβάλλοντάς τις ὀδονηρὰ καὶ δυσάρεστα.

Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ δικαιολογεῖ τὴ χρησιμοποίησι μυτερῶν ἢ κοφτερῶν ἀντικειμένων, ἀγκυθίων κλπ. ὡς ἀποτρεπτικῶν τοῦ κακοῦ.

5. Τὸ ἀξίωμα τοῦ καθαρμοῦ.

Οἱ πρωτογενεῖς καὶ οἱ δευτερογενεῖς δυνάμεις εἶναι καὶ καθαρτήρια μέσα (νερό, φωτιὰ κλπ.). Τὰ μιάσματα ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ τὶς ἐπιρροές του, ἀπομακρύνονται μετὰ τὴν κάθαρση.

6. Τὸ ἀξίωμα τῆς ἀναπαραστάσεως τῶν ἐπιδιωκομένων καταστάσεων καὶ ἀποτελεσμάτων.

Ὁ τελικὸς σκοπὸς ἐνὸς δρώμενου μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ὅταν τὸ ἴδιο τὸ δρώμενο μετὰ τὸ λόγο, τὴν κίνησι, τὴ χειρονομία, εἴτε καὶ μετὰ μιὰ δραματικὴ σκηνή, τὸν ἀναπαραστήσει. Σὰν παράδειγμα μποροῦν ν' ἀναφερθοῦν ἢ πιρπιρίτσα (ἀναπαράστασι βροχῆς), τὸ πέραςμα τοῦ στεφανιοῦ κατὰ μῆκος τοῦ σώματος τῆς ἐπιτόκου γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ὁ τοκετὸς (ἀναπαράστασι διόδου τοῦ παιδιοῦ) κλπ. Οἱ δυνάμεις στὶς ὁποῖες ἀναφέρεται τὸ ἀναπαραστατικὸ δρώμενο, ἐπεμβαίνουν τότε πρὸς τὴν ἐλπιζόμενη κατεύθυνσι.

Πολλές φορὲς στὸ πλάσιον ἐνὸς συγκεκριμένου δρώμενου τ' ἀξιώματα αὐτὰ συνδυάζονται. Στὸ ξύρισμα π.χ. τοῦ γαμπροῦ συνδυάζεται ὁ καθαρμὸς καὶ ἡ ἀποτροπὴ τοῦ κακοῦ, ἀντίστοιχα μετὰ τὸ σαπούνισμα τοῦ προσώπου (καὶ μάλιστα μετὰ κρασί) καὶ τὸ κοφτερὸ ἀντικείμενον (τὸ ξυράφι).

Εἶναι φανερὸ ὅτι χωρὶς τὴν ἀποδοχὴ αὐτῶν τῶν ἀξιωμάτων ἢ ἀποτελεσματικότητά τῶν δρωμένων καὶ ἐπομένως ὅλων τῶν πρακτικῶν ἐπιδιώξεων τῶν καραγκούνικων δοξασιῶν θὰ ἔμενε χωρὶς θεμέλιον. Ἀπομένει ἓνα ἐρώτημα. Ἡ ἀσκησι τῆς ἐπιρροῆς τῶν δυνάμεων πάνω στοὺς ἀνθρώπους, τὰ πράγματα καὶ τὶς συνθήκες τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, πραγματοποιεῖται χάρις στὸ συνεχὲς ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τους καὶ ἐπομένως τὴν ἀμοιβαία τους μέθεξι. Τὸ κύκλωμα αὐτὸ ὑπάρχει μὲν «δυνάμει», ἐκδηλώνεται δὲ καὶ δραστηριοποιεῖται, καὶ μάλιστα πρὸς μιὰ συγκεκριμένη κατεύθυνσι, καὶ γιὰ τὴν ἐκπλήρωσι ἐνὸς συγκεκριμένου σκοποῦ, μετὰ τὰ δρώμενα. Τὴ στιγμὴ τῆς τελέσεως τῶν δρωμένων, μιὰ συγκεκριμένη πηγὴ δυναμικοῦ καλεῖται νὰ ἐφαρ-

μόσει τὴν ἐπιρροή τῆς πάνω σ' ἓνα συγκεκριμένον στοιχεῖον (ἄνθρωπον, πράγμα, περίστασι), ἀποκαθιστώντας τὴν ἐπαφή καὶ ἐπομένως καὶ τὴν ἐπικοινωνία μαζί του. Πῶς ὅμως πραγματοποιεῖται ἡ ἐπαφή αὐτή;

Ἡ ἀνάλυσι τῶν δρωμένων ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐπαφή γιὰ τὴν ὁποία πρόκειται μπορεῖ νὰ εἶναι :

ἄμεση καὶ ὕλική, στιγμιαία ἢ διαρκὴς (ἄγγιγμα τοῦ σίδερου, ἀγκάθια καὶ αἰχμηρὰ ἀντικείμενα κλπ.). Προσιδιάζει περισσότερο στὶς δευτερογενεῖς δυνάμεις.

Ἐμμεση, μετὰ τὴν διαμεσολάβησι ἐνὸς συμβόλου μιᾶς δυνάμεως, μετὰ τὴν ὁποία ἐξ αἰτίας τῆς φύσεώς της ἡ ἄμεση ἐπαφή εἶναι ἀδύνατη (ἐπαφή μετὰ τὴ Μεγάλῃ Μάνα διὰ μέσου τῶν φεγγαριῶν, τοῦ νεροῦ, τοῦ δέντρου, των βαγιῶν κλπ.). Προσιδιάζει περισσότερο στὶς πρωτογενεῖς δυνάμεις.

Ἀναριστάμενη μετὰ κινήσεις, χειρονομίες ἢ καὶ μετὰ τὸ λόγο. Τὸ σταύρωμα στὰ ξόρκια ἢ στὴ λαϊκὴ ἰατρική, οἱ προσευχές, οἱ εὐχές, οἱ κατάρες περιέχουν τέτοιες ἀναπαραστάσεις ποὺ ἀποκαθιστοῦν τὴν ἐπαφή. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀναπαράστασι τῆς ἐπαφῆς γίνεται μέσα στὴ σκέψι ἢ στὴν πρόθεσι τοῦ δρωντος ὑποκειμένου, χωρὶς νὰ ἐξωτερικεύεται.

*

* *

Γενικώτερα, ἡ σημασία τῆς πρόθεσης τοῦ δρωντος ὑποκειμένου δὲν περιορίζεται μόνο στὴν ἀναριστάμενη ἐπαφή. Εἶναι παρούσα καὶ πρέπει νὰ εἶναι παρούσα καὶ στὰ ἄλλα εἶδη ἐπαφῆς καὶ τὸ σπουδαιότερον σὲ κάθε μαγικοθρησκευτικὸ δρώμενον.

Ὁ ἐκτελεστής τῶν δρωμένων, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος ὑπὲρ τοῦ ὁποίου τελεῖται τὸ δρώμενον καὶ ὁ ὁποῖος δὲν ταυτίζεται πάντα μετὰ τὸ δρῶν ὑποκείμενον, πρέπει νὰ ἐπιθυμεῖ πραγματικά, μετὰ ὅλο του τὸ εἶναι τὴν ἐπέλευσι τῶν ἐπιδιωκομένων ἀποτελεσμάτων καὶ νὰ εἰσφέρει ὅλη τὴ δύναμι τῆς θελήσεώς του στὴν τέλευσι τῶν δρωμένων, ἔτσι ὥστε τὸ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπέλθι. Τὸ δρῶν ὑποκείμενον καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὸ δρώμενον πρέπει νὰ συμμετέχει σ' αὐτό. Ἡ συμμετοχή του ἀποτελεῖ συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ δρώμενου, καὶ προϋπόθεσι τοῦ ἀποτελέσματος. Ἀποτελεῖ δηλαδὴ τὴ μέθεξι σ' αὐτὸ τοῦ ζωτικοῦ δυναμικοῦ ποὺ κρύβει κάθε ἄνθρωπος μέσα του.

Ἔτσι, ἡ μαγικοθρησκευτικὴ πράξις, ὅταν τὴν ἀντιμετωπίζει κανεὶς «ἐκ τῶν ἔξω», φαίνεται νὰ συγκροτεῖται ἀπὸ τρία στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν μιὰν ἐνότητα. Τὸ δρῶν ὑποκείμενο, τὸ ἰδρώμενο καθαυτὸ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα.

*
* *

Μέσα ἀπ' τὰ δρώμενα καὶ τὶς δοξασίες διαγράφεται καθαρὰ καὶ ἡ εἰκόνα τὴν ὁποία σχηματίζουν οἱ Καραγκούνηδες γιὰ τὴν κοινωνία τους, τὶς κοινωνικὲς ομάδες τὶς ὁποῖες συγκροτοῦν καὶ στίς ὁποῖες ἐντάσσονται τὰ διάφορα «ἐμεῖς» στὰ ὁποῖα μετέχουν.

Οἱ συλλογικὲς μορφὲς ζωῆς ἀποτελοῦν στὴν καραγκούνικη σκέψη ξεχωριστὲς ὀντότητες. Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν δρωμένων ποὺ ἔχουν γιὰ ὑποκείμενο ἀλλὰ καὶ γιὰ ἀντικείμενο τὶς ομάδες, καὶ ἔμμεσα τὰ ἄτομα ποὺ τὶς ἀπαρτίζουν, ὀδηγεῖ σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα.

Μεταξὺ τῶν ομάδων καὶ τῆς φύσεως διαπιστώνεται ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἴδιου συνεχοῦς, ὅπως καὶ μεταξὺ τῶν στοιχείων ποὺ ἀναφέρθηκαν στὰ προηγούμενα. Οἱ ομάδες, μὲ τὰ μαγικοθρησκευτικὰ δρώμενα ποὺ ἀφοροῦν τῇ βλάστησῃ, τὴν εὐγονία τῶν ζώων καὶ τὴν ἀφθονία τῆς παραγωγῆς, μποροῦν νὰ κινήσουν ὠφέλιμα τῆς μυστικῆς δυνάμεις τοῦ σύμπαντος καὶ ν' ἀσκήσουν πᾶνω στὴ φύση τὴν ἐπιρροή τους. Ἡ φύση πάλι, ὑποκινούμενη ἀπ' τὶς ομάδες ἐξασφαλίζει γι' αὐτὲς καλοὺς ὄρους διαβίωσης.

Τὸ συνεχὲς ἐκδηλώνεται καὶ πάλι μεταξὺ τῶν ομάδων καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως δείχνουν τὰ συλλογικὰ δρώμενα τοῦ γάμου, τῆς γεννήσεως, τοῦ θανάτου. Στίς περιπτώσεις αὐτὲς οἱ ομάδες δροῦν ὑπὲρ συγκεκριμένων ἀτόμων.

Ἐπάρχει ὅμως καὶ κάτι ἄλλο ποὺ πρέπει νὰ τονισθεῖ ἰδιαίτερα. Ἡ ἐπιρροή τῶν τελευταίων αὐτῶν δρωμένων δὲν περιορίζεται στὰ ἄτομα ἀλλὰ ἀσκεῖται καὶ πᾶνω στὰ πλαίσια στὰ ὁποῖα ἀνήκουν τὰ ἄτομα γιὰ τὰ ὁποῖα πρόκειται. Ὁ γάμος καὶ ἡ τεκνογονία ἀντιπροσωπεύουν γεγονότα ζωτικῆς σημασίας γιὰ τὴ μεγάλη καὶ τὴ συζυγικὴ οἰκογένεια, τὰ κύρια πλαίσια τῆς καραγκούνικης ζωῆς. Ἡ οἰκογένεια χωρὶς αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐλπίζει στὴν οἰκονομικὴ τῆς ἀνοδο καὶ στὴν ἀπόκτηση κοινωνικοῦ κύρους, οὔτε βέβαια καὶ στὴν ἐπιβίωσή της σὰν ομάδα. Ἡ ἐπίκληση ἄρα τῶν μυστικῶν δυνάμεων ὑπὲρ τῶν νεονύμφων ἢ τῆς γυναίκας, ἀποτελεῖ στὴν οὐσία τὴν ἐπιδίωξη τῆς ἐπεμβάσεώς τους ὑπὲρ τῶν ομάδων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, οἱ κοινωνικὲς ομάδες ἐπιζητοῦν τὴ βοήθειά τους γι' αὐτὲς τὶς ἴδιες, ὅχι πιά στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς εὐημερίας ἀλλὰ καὶ στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο.

Ἔτσι, μὲ τὰ διάφορα δρώμενα, οἱ τύχες τῆς καραγκούνικης κοινωνίας βρίσκονται στὰ ἴδια τῆς τὰ χέρια.

Ἡ εἰκόνα τοῦ κόσμου, ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ εἰκόνα τοῦ «ἐμεῖς», ἡ κοσμολογία καὶ ἡ ἀνθρωπολογία τῶν Καραγκούνηδων, ἡ βαθύτερη αὐτῆ σύνθεση τῶν δοξασιῶν τους, ἀσκοῦν μιὰ πολυδιάστατη δυναμικὴ στὸ πλαίσιο τοῦ κοινωνικοῦ τους βίου.

Ἀπὸ τὴ σχετικὴ προβληματικὴ δυὸ σημεῖα ἐνδιαφέρουν ἰδιαίτερα τὴν παρούσα μελέτη. Ἡ σχέση τῶν δοξασιῶν μὲ τὴν παραδοσιακὴ κοινωνικὴ δομὴ καὶ τὴ λειτουργικὴ τῆς, καὶ ἡ ἀντιπαράθεσή της μὲ τὶς ἀξιώσεις τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως.

Τὰ προβλήματα αὐτὰ ἀντιμετωπίζονται στὰ ὅσα ἀκολουθοῦν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΔΥΝΑΜΙΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ

Οι δοξασίες και η δομή αλλά και τὰ ἐπὶ μέρους συνθετικά στοιχεία τῆς καραγκούνικης κοινωνίας, συνδέονται στενότερα. Στὶς παραδοσιακὲς κοινωνίες οἱ δοξασίες κατέχουν πάντα μιὰ σημαντικὴ θέση, γιατί καλύπτουν καὶ ἐπηρεάζουν ἓνα εὐρὺ φάσμα τῶν ἐκδηλώσεων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς¹. Τὸ θέμα ἐπομένως τῶν κοινωνικῶν προεκτάσεων τῶν καραγκούνικων δοξασιῶν ἀποτελεῖ πρόβλημα τὸ ὁποῖο ἀξιῶναι εἰδικὴ διαπραγμάτευση.

Ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ διευκρινισθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι θὰ ἦταν μάταιο ν' ἀναζητήσῃ κανεὶς στὶς σχέσεις αὐτὲς τὴ λύση τοῦ γενετικοῦ προβλήματος, ἂν δηλαδὴ ἡ κοινωνικὴ δομὴ τῶν Καραγκούνηδων γέννησε τὶς δοξασίες τους ἢ ἂν, ἀντίστροφα, οἱ δοξασίες γέννησαν τὴ δομὴ τῆς κοινωνίας τους. Ἐνα τέτοιο φαινόμενο, πολυδιάστατο καὶ ἀπὸ τὴ φύση του ἐξαιρετικὰ πολύπλοκο, δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ δύο μόνων παραμέτρων (ἔστω κι' ἂν θεωρηθεῖ ὅτι ἡ κοινωνικὴ δομὴ ἀντιπροσωπεύει ὁμάδα παραμέτρων). Οὔτε καὶ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὴν αἰτιοκρατικὴ σύνδεση μεταξὺ τῶν παραμέτρων αὐτῶν, τὴν ἀπλὴ δηλαδὴ σχέση αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ πρὸς τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἔχει κι' ἄλλες κοινωνιολογικὲς διαστάσεις ποὺ ἀνάγονται στὸ ὅλικὸ κοινωνικὸ φαινόμενο, τὸ ὁποῖο εἶναι εὐρύτερο ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ δομὴ², ἀλλὰ καὶ ἱστορικὲς καὶ ψυχολογικὲς, ἐξ ἴσου σπουδαῖες μὲ τὶς προηγούμενες, ὅπως ἀποκάλυψε ἡ ἔρευνα. Κάθε ἐξήγηση ἐπομένως ποὺ θὰ

1. Πρβλ. E d. Sapir : La religion . . . , σ. 204.

2. Γιὰ τὴ γενετικὴ τῆς θρησκείας καὶ τὶς σχετικὲς θεωρίες, πρβλ. R. Bastide : Les religions africaines au Bresil, σ. 25 καὶ ἐξ.

τις αγνοούσε θὰ στηριζόταν σὲ στοιχεῖα ἀνεπαρκῆ καὶ δὲν θὰ ἦταν σύμφωνη μὲ τὴν πραγματικότητα.

Στὰ πλαίσια τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ ἡ παραδοχὴ ὅτι μεταξὺ τῶν δοξασιῶν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ τῆς κοινωνικῆς δομῆς καὶ τῶν ἐπὶ μέρους κοινωνικῶν στοιχείων καὶ φαινομένων τῆς καραγκούνικης κοινωνίας ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὑπάρχει λειτουργικὴ συσχέτιση¹, κρίνεται ἐπαρκῆς γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἀναλύσεως τοῦ ἀντικειμένου του. Τὰ ὅσα ἀκολουθοῦν τὸ ἐπιβεβαιώνουν.

*
* *

Ἡ δυναμικὴ τὴν ὁποία ἀσκοῦν οἱ δοξασίες στὸ ἐσωτερικὸ τῆς καραγκούνικης κοινωνίας ἐκδηλώνεται σὲ διάφορα ἐπίπεδα.

Μιὰ πρώτη διαπίστωση ἀφορᾷ τὸ χῶρο μέσα στὸν ὁποῖο συντελεῖται ἡ καραγκούνικη ζωὴ. Οἱ δοξασίες συμβάλλουν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους γιὰ τὸν προσδιορισμὸ του. Οἱ κινήσεις, οἱ χειρονομίες, ἡ πρόθεση τοῦ δρῶντος ὑποκειμένου, ἀτομικοῦ ἢ συλλογικοῦ, ὅταν καὶ ὅσο ἀναφέρονται στὸ χῶρο γενικὰ ἢ σ' ἓνα συγκεκριμένο χῶρο, σύμφωνα μὲ τὴ φύση καὶ τὸν ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τῶν ἀντιστοίχων δρωμένων, προβαλλόμενες κάθετα στὸ ὀριζόντιο ἐπίπεδο, διαγράφουν τὸ χῶρο γιὰ τὸν ὁποῖο πρόκειται. Ἡ γραμμὴ ἢ ὁποῖα συνδέει τὰ σημεῖα τῆς ὀρθῆς προβολῆς τους στὴν περίπτωσιν τῶν κινήσεων καὶ τῶν χειρονομιῶν ἢ τὰ ὅρια τοῦ χῶρου μέσα στὸν ὁποῖο τὰ δρώμενα πρέπει νὰ ἐπιφέρουν τὸ ἀποτέλεσμά τους ὅπως ἀναπαριστάνονται στὸ πνεῦμα τοῦ δρῶντος ὑποκειμένου σύμφωνα μὲ τὶς προθέσεις του, ἀντιπροσωπεύουν τὴν περίμετρό του. Ἔτσι ὁ χῶρος προσδιορίζεται ποσοτικά. Οἱ δοξασίες ὅμως μεταβάλλουν τὸ χῶρο καὶ ποιοτικά. Προσδίδουν στὸ χῶρο πού προσδιορίσθηκε ποσοτικά ἀπὸ τὰ δρώμενα καὶ μιὰ μαγικοθρησκευτικὴ σημασία, ἓνα νόημα μυστικὸ πού ἔχει τὴν πηγὴ του στὴ σύνδεση τοῦ χῶρου μὲ τὶς δυνάμεις². Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ γεωμετρικὸς χῶρος, ὁ ὁποῖος στὸ μέτρο πού συνδέεται μὲ τὴν οἰκονομία καὶ τὴν κοινωνία ἔχει οἰκονομικὴ καὶ οἰκολογικὴ σημασία, ἀποκτᾷ στίς συγκεκριμένες περιπτώσεις καὶ μυστικὴ σημασία ἢ ὁποῖα προστίθεται στίς δυὸ προηγούμενες. Σὰν παραδείγματα θὰ μπορούσαν ν' ἀναφερθοῦν οἱ λιτανεῖες, τὰ κάλαντα, τὰ λαζαρικὰ ἔθιμα, τὸ

1. Πρβλ. G. Gurvitch: Déterminismes sociaux. σ. 63 καὶ ἐξ.

2. Γιὰ τὴν ἱερότητα τοῦ χῶρου, M. Eliade: Traité, σ. 315 καὶ ἐξ., H. Hubert et M. Mauss: Le Sacrifice... ὅπου μεγάλος ἀριθμὸς παραδειγμάτων.

τσούγκρισμα τῶν αὐγῶν μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινότητος, ὁ κλήδονας, ἡ πιρπιρίτσα κλπ. Μὲ τὶς κινήσεις τῶν δρῶντων ὑποκειμένων, σὲ διαδρομὲς πού ἀκολουθοῦν, διαγράφουν τὸν «ἱερὸ χῶρο» τοῦ χωριοῦ μέσα στὸ ὁποῖο καὶ ὑπὲρ τοῦ ὁποῖου οἱ ἐκδηλώσεις αὐτὲς θὰ φέρουν τ' ἀποτελέσματά τους. Τὸ ράντισμα τοῦ σπιτιοῦ, τῶν σταύλων, τοῦ ἀχυρώνα κλπ. μὲ τὸν ἁγιασμὸ τῶν Φώτων, προσδιορίζει μὲ τὶς τελετουργικὲς χειρονομίες τὸ χῶρο πού ἀντιστοιχεῖ στὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση, ἀπὸ τὴ μαγικοθρησκευτικὴ πλευρὰ. Τὸ κόψιμο τῆς κουλλούρας τοῦ γεωργοῦ συνδέει τὶς δυνάμεις μὲ τὰ χωράφια πού θὰ καλλιεργηθοῦν, τὰ ὁποῖα δὲν καθορίζονται γεωγραφικὰ ἀλλ' ἀναπαρίστανται στὴ σκέψη καὶ στὴν πρόθεση τοῦ δρῶντος ὑποκειμένου, πάντα κάτω ἀπὸ τὸ ἴδιο πρίσμα.

Παρόμοιες διαπιστώσεις ἀρμόζουν καὶ σὲ ὅτι ἀφορᾷ τὸ χρόνον. Μὲ τὸ ἀστρονομικὸ ἡμερολόγιο συνυπάρχει τὸ ἡμερολόγιο τῶν καλλιεργειῶν καὶ τῶν βιωτικῶν δραστηριοτήτων, ἀλλὰ καὶ τὸ ἡμερολόγιο τῶν μαγικοθρησκευτικῶν τελετῶν καὶ δρωμένων, τὰ ὁποῖα φυσικὰ συνδυάζονται μεταξὺ τους ἀλλὰ δὲν ταυτίζονται. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ μαθηματικὸς χρόνος παύει νὰ εἶναι ἀφηρημένος καὶ ἀποκτᾷ καὶ κοινωνικο-οικονομικὴ καὶ μαγικοθρησκευτικὴ σημασία. Ὅρισμένες στιγμὲς ἢ περίοδοι τοῦ χρόνου πού συμπίπτουν μὲ θρησκευτικὲς γιορτὲς ἢ προετοιμάζουν γι' αὐτὲς (διάφορες ἐπέτειοι ἁγίων, ψυχοσάββατο, ἀπόκριες, σαρακοστή κ.λπ.) προσλαμβάνουν ἱερὸ χαρακτήρα. Κατὰ τὴ διάρκειά τους ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐπιδείξει τὴ συμπεριφορὰ πού προδιαγράφει ἡ ἐκκλησία, ἐκτελώντας ὀρισμένες πράξεις καὶ ἀποφεύγοντας ἄλλες, σύμφωνα μὲ τὸ θεῖο λόγο. Ἀντιστοιχοῦν στὴν πρώτη ζώνη τῶν θρησκευτικῶν ἐκδηλώσεων, στὸ ἀνώτερο στρώμα τοῦ συγκρητισμοῦ. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἰδίων αὐτῶν θρησκευτικῶν γιορτῶν καὶ τῶν ἐνδιαμέσων περιόδων ὁ ἄνθρωπος πρέπει ἐπίσης νὰ προβεῖ σὲ πράξεις ἢ παραλείψεις ὠφελιμιστικοῦ χαρακτήρα — στὰ δρώμενα τῆς λαϊκῆς λατρείας πού ἐξυπηρετοῦν πρακτικὸς σκοπούς. Τέλος, ὑπάρχουν χρονολογίες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἄλλες συμπίπτουν μὲ τὶς θρησκευτικὲς γιορτὲς κι' ἄλλες μὲ τὸ ἡμερολόγιο τῶν καλλιεργειῶν καὶ τῶν διαφόρων ἀπασχολήσεων, μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν ὁποίων πρέπει νὰ τελεσθοῦν δρώμενα τῆς εὐεργετικῆς μαγείας. Πίσω ἀπ' αὐτὲς τὶς τρεῖς κατηγορίες ἐκδηλώσεων, διαγράφονται καθαρὰ τρεῖς χρονικότητες οἱ ὁποῖες μπορούν νὰ ὁμαδοποιηθοῦν σὲ μία: τὴ μαγικοθρησκευτικὴ. Στὸ πλαίσιο τῶν συγκεκριμένων θεμάτων καὶ ἐκδηλώσεων ἢ μαγικοθρησκευτικὴ χρονικότης, ἢ κοινωνικο-οικονομικὴ καὶ ἢ ἀστρονομικὴ, ἀλληλοδιασταυρώνονται, παραλληλίζονται καὶ ἀλληλοσυμπληρώνονται¹. Ἡ σύνθεσή τους ἀντι-

1. Πρβλ. γιὰ τὸν ἱερὸ χρόνο, M. Eliade: ὅπ. ἀν., σ. 332.

προσωπεύει τή χρονική διάσταση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς (στήν εὐρεία ἔννοια), μέσα στήν ὁποία ἡ πρώτη ἢ μαγικοθρησκευτική, κατέχει σπουδαία θέση. Στή σκέψη τῶν ἀνθρώπων ἡ διάρκεια δὲν συλλαμβάνεται μόνο με τήν ἐναλλαγή τῶν ἀστρονομικῶν φαινομένων ἀλλά κυρίως, με τή διαδοχή τῶν μαγικοθρησκευτικῶν τελετουργιῶν καί ἐκδηλώσεων, καθὼς καί με τὰ μεσοδιαστήματα πού τίς χωρίζουν. Τῆς διάρκειας πού ἀντιστοιχεῖ στά μαγικοθρησκευτικά γεγονότα, ὁ ἀστρονομικός χρόνος χρησιμεύει σά μέτρο. Καί ἀντίστροφα. Οἱ θρησκευτικές γιορτές καί τελεουργίες καί τὰ διάφορα δρώμενα ἀποτελοῦν κι' ἐκεῖνες ἕνα σπουδαῖο μέσο ὀριοθετήσεως τοῦ ἀστρονομικοῦ χρόνου (τὸν ὁποῖο ἄλλωστε ὀριοθετοῦν καί τὰ γεγονότα καί οἱ ἐκδηλώσεις πού ἀφοροῦν τὸν κοινωνικο-οικονομικὸ βίον στή στενή ἔννοια¹). Οἱ γιορτές καί τὰ μαγικοθρησκευτικά δρώμενα καθιστοῦν τίς χρονικές στιγμές ἢ τίς περιόδους τοῦ χρόνου κατὰ τίς ὁποῖες τελοῦνται, εὐνοϊκές ἢ ὄχι γιὰ τήν ἐκπλήρωση τῶν πράξεων ἢ τῶν παραλείψεων στίς ὁποῖες ἀναφέρονται. Ὁ χρόνος καί οἱ ὑποδιαιρέσεις του παύουν νά ἔχουν ποσοτικὸ χαρακτήρα μόνο, ἀλλ' ἀποκτοῦν καί ποιοτικὸ καί δεοντολογικὸ. Τέλος, θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐπανάληψη σύμφωνα μ' ὀρισμένους ρυθμούς κάθε χρόνο τῶν καθιερωμένων τελετουργιῶν καί δρωμένων πού προσδιορίζονται ἀπὸ τίς μαγικοθρησκευτικές δοξασίες, καθιστοῦν τή μαγικοθρησκευτικὴ χρονικότητα κυκλική². Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ μαγικοθρησκευτικὸς χρόνος σάν συλλογικὴ παράσταση στὸ βάθος τῆς συλλογικῆς καρραγκούνικης συνειδήσεως δὲν ὀδηγεῖ στὸ μέλλον (ὅπως ὁ ἀστρονομικός) ἀλλὰ φέρνει στήν ἐπικαιρότητα περιοδικὰ καί σταθερὰ τὸ παρελθόν, συνδέοντάς το ἄρρηκτα με τὸ μέλλον.

Ἡ σχέση τῶν δοξασιῶν με τήν ἐργασία, καί γενικώτερα με τήν ἀπασχόληση, εἶναι ἐπίσης σημαντικὴ. Ἰδιαιτέρα γιὰ τήν ἀντίληψη τῆν ὁποία σχηματίζουν γι' αὐτήν οἱ Καραγκούνηδες ὅταν τήν ἀντιμετωπίζουν μέσ' ἀπ' τὸ δικό τους πρίσμα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐργασία καί ἡ ἀπασχόληση συνδέονται στενότερα με οἰκονομικά καί κοινωνικά κατηγορήματα, με τήν ἀξιοποίηση π.χ. τῶν φυσικῶν πόρων, τήν παραγωγή τῶν ἀγαθῶν, τή μεταποίηση τῶν πρώτων ὑλῶν καί τῶν προϊόντων κλπ. ἢ με τήν ἐξυπηρέτηση προβλημάτων τῆς ἀτομικῆς καί τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι κάθε ἐργασία ἢ ἀπασχόληση, πού παρουσιάζει μιὰ σπουδαιότητα, συνοδεύεται ἀπὸ δρώμενα τῆς λαϊκῆς λατρείας ἢ τῆς εὐεργετικῆς μαγείας, προσ-

1. Πρβλ. σχετικά, Van der Leeuw: ὅπ. ἀν., σ. 379 καί ἐξ.

2. Ὁ Van der Leeuw: ὅπ. ἀν., λέει ὅτι ἀό ἱερὸς χρόνος εἶναι ἕνας χρόνος πού ξαναγυρίζει στὸν ἑαυτό του, ἕνας χρόνος δαχτυλίδι.

δίδει στίς κοινωνικο-οικονομικές δραστηριότητες καί τή μαγικοθρησκευτικὴ διάσταση. Ἡ ἐργασία καί ἡ ἀπασχόληση δὲν ἀποτελοῦν προσπάθειες πού ἀκολουθοῦν μιὰ λογοκρατούμενη διαδικασία ὑπαγορευμένη μόνο ἀπὸ ἐμπειρικά καί τεχνολογικά κατηγορήματα γιὰ τήν πραγμάτωση τῶν σκοπῶν τους. Συνδέουν ἐπίσης τὸν ἄνθρωπο καί τή ζωή του με τίς δυνάμεις - αἰτίες τοῦ σύμπαντος, γι' αὐτὸ κι' ἔχουν καί δεοντολογικὸ χαρακτήρα. Ἡ μὴ ἐκπλήρωσή τους δὲν θά στερήσει μόνο τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν τρόπο ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν του, ἀλλὰ ὑπάρχει καί κίνδυνος νά διακόψει τήν κυκλοφορία τοῦ ζωτικοῦ δυναμικοῦ πάνω στήν ὁποία βασίζεται ἡ συσχέτιση τοῦ ἀνθρώπου με τήν πραγματικότητα πού τὸν περιβάλλει ἢ νά τή διαταράξει, με ἀποτελέσματα φυσικά δυσμενῆ. Ἡ ἐργασία εἶναι ὑποχρέωση ἀλλὰ καί καθῆκον, τόσο ἀπέναντι στὸν ἄνθρωπο ὅσο καί ἀπέναντι στὸ σύμπαν καί στή λειτουργία του. Ἀπὸ μιὰν ἄλλη πλευρά, ἡ ἐπιτυχία καί ἡ προσπάθεια στὸν οἰκονομικὸ καί τὸν κοινωνικὸ τομέα ἐξαρτῶνται ὄχι μόνο ἀπὸ τήν ἱκανότητα, τήν ἐργατικότητα καί τήν ἐπιμέλεια τοῦ δρωμένου ὑποκειμένου, ἀλλὰ καί ἀπὸ τὸν καλὸ χειρισμὸ καί τήν εὐνοία τῶν μυστικῶν δυνάμεων, χωρὶς τήν ὁποία κανένα ἔργο δὲν μπορεῖ νά προκόψει.

Ἡ συσχέτιση ἐργασίας καί δοξασιῶν, καί ἄρα καί τῶν δρωμένων, περιλαμβάνει ἀκόμα δύο σημαντικές διαστάσεις. Ἡ παρατήρηση δείχνει ὅτι οἱ ρυθμοὶ καί τὸ εἶδος τῆς ἀπασχολήσεως προσδιορίζουν τοὺς ρυθμούς, καί τὸ εἶδος τῶν δρωμένων. Τὸ ἡμερολόγιο τῶν καλλιεργειῶν καί τῶν ἀνησυχιῶν καί τῶν φροντίδων πού τίς συνοδεύουν, ἀντιστοιχεῖ με τὸ ἡμερολόγιο τῶν δρωμένων τῶν σχετικῶν με τή φύση καί τή βλάστηση. Ἡ συχνότητα τῶν ἐργασιῶν καί ἡ συχνότητα τῆς τελέσεως τῶν ἀγροτικῶν δρωμένων συμπίπτουν χρονικά. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ φθινόπωρου ὡς τήν ἀρχὴ τοῦ χειμῶνα οἱ ἐργασίες προχωροῦν προοδευτικὰ ὡς τὸ κορύφωμά τους. Τὰ δρώμενα ἀκολουθοῦν παράλληλη πορεία, με κορύφωμα τίς τελεουργίες καί τίς ἐκδηλώσεις τῆς περιόδου τῶν Χριστουγέννων, τῆς Πρωτοχρονιᾶς καί τῶν Φώτων. Τήν ἀνοιξή πάλι, ὅταν κορυφώνονται οἱ ἀνησυχίες γιὰ τὸ ξύπνημα τῆς φύσεως καί τή βλάστηση, τὰ λαζαρικά ἔθιμα, οἱ πασχαλινές τελεουργίες καί οἱ ἐκδηλώσεις γύρω ἀπ' τήν πρωτομαγιά, συμπληρώνουν τὸ μόχθο τῶν ἀνθρώπων. Καί στίς δυὸ αὐτὲς περιόδους ἢ θεματολογία τῶν δρωμένων, οἱ ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ τοὺς ὁποίους ἐξυπηρετοῦν οἱ μαγικοθρησκευτικές δραστηριότητες τῶν Καραγκούνηδων, συνδέονται με τίς οἰκονομικές δραστηριότητες τίς ὁποῖες καί καθρεφτίζουν. Ἀλλὰ καί ἡ πτώση τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας συνδέεται κι' ἐκεῖνη με τὰ δρώμενα, παρέχοντας τήν εὐκαιρία γιὰ τήν ἐκπλήρωση διαφόρων μαγικοθρησκευτικῶν ἐθίμων πού ἔχουν σχέση, αὐτὴ τῆ φορά, με ἄλλα προβλήματα

της ομάδας. Το καλοκαίρι, όταν οι καλλιέργειες της χρονιάς έχουν συμπληρωθεί και οι σοδειές έχουν αποθηκευτεί, όταν δηλαδή, η απασχόληση έχει μειωθεί στο ελάχιστο, δίνεται η ευχέρεια στους Καραγκούνηδες ν' αναπτύξουν κοινωνικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις με κορύφωμα τη δημιουργία νέων οικογενειών. Ο μήνας των γάμων, στην τέλεση των οποίων συμμετέχει όλο το χωριό ή το λιγότερο οι πολυάριθμοι συγγενείς και οι φίλοι — πράγμα που προϋποθέτει ελεύθερο χρόνο για όλους, είναι ο Αύγουστος και ο Σεπτέμβριος. Η εκπλήρωση των δρωμένων που αφορούν το γάμο και κατά συνέπεια ή μεγαλύτερη συχνότητά τους, σημειώνεται κατά την περίοδο αυτή. Η πληρότητα απαιτεί να υπογραμμισθεί ότι αν οι καλλιέργειες κ.λπ. αφορούν εργασίες οικονομικού χαρακτήρα, ή σύναψη των γάμων και ή δημιουργία νέων οικογενειών αφορούν ένα θέμα μεγάλου συλλογικού ενδιαφέροντος, που ή ομάδα πρέπει ν' αντιμετωπίσει. Στις παραδοσιακές κοινωνίες (όπως και στις σύγχρονες, αλλά σε διαφορετικό βαθμό και σ' άλλα επίπεδα) ο γάμος και ή οικογένεια δεν είναι υπόθεση των ατόμων αλλά κυρίως συλλογική υπόθεση, μιὰ και ή οικογενειακή ομάδα αντιπροσωπεύει το θεμέλιο και το επίκεντρο της κοινωνικής ζωής. Οι δραστηριότητες επομένως που αναφέρονται στη δημιουργία νέων οικογενειών αποτελούν μέρος της κοινωνικής εργασίας της ομάδας¹, μιὰ κι έχει για σκοπό την εξυπηρέτηση της διαρθρώσεως και της λειτουργίας της. Έτσι, ή οικονομικού χαρακτήρα εργασία ευνουεί άρνητικά την τέλεση των μαγικοθρησκευτικών εθίμων του γάμου και ή κοινωνική εργασία απαιτεί θετικά την εκτέλεσή τους, κι' ακόμα τους παρέχει ένα πρόσθετο λόγο της υπάρξεώς τους.

Η κατανομή της εργασίας στο πλαίσιο της οικογένειας και φυσικά και ή κατανομή της κοινωνικής εργασίας, επηρεάζονται κι' εκείνες βαθύτατα απ' τις μαγικοθρησκευτικές δοξασίες. Επηρεάζονται επομένως και οι κοινωνικοί ρόλοι² των μελών της οικογένειας που προσδιορίζονται από την εργασία, την οικονομική και την κοινωνική. Μια καταγραφή των έργων τὰ ὅποια πρέπει νὰ εκτελέσουν τὰ μέλη της οικογένειας και μάλιστα της μεγάλης, κατατάσσοντάς τα κατά φύλο, ηλικία και

1. Για την έννοια της κοινωνικής εργασίας, βλ. E. Durkheim: De la division du travail social, σ. 2.

2. Για την έννοια του κοινωνικού ρόλου, βλ. κυρίως R. Linton: Le fondement culturel de la personnalité, σ. 71-75, T. Parsons: The social system, σ. 26, A. K. Merton: Social Theory, σ. 368-69, κ.λπ. Για τη δυναμική των ρόλων στην κοινωνική ζωή, βλ. G. Gurvitch: ὁπ. ἀν., σ. 126.

θέση στην οικογενειακή ιεραρχία, είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική. Συγκεκριμένα: Οι άντρες ασχολούνται με τις καλλιέργειες και την κτηνοτροφία, με διάφορες τεχνικές εργασίες και με τη διαχείριση των οικονομικών της οικογένειας (ἀγορές και πωλήσεις προϊόντων, νοίκιασμα ή αγορά ἀγρών και λιβαδιών, σχέσεις με το τσιφλίκι κλπ.). Την εποχή που ή καραγκούνικη μεγάλη οικογένεια βρισκόταν στην άκμή της, την κεντρική διαχείριση των οικονομικών θεμάτων την είχε ο αρχηγός της οικογένειας (ο επιζών κοινός πρόγονος ή ο μεγαλύτερος αδελφός από τους συνοικούντες κατιόντες του) ο ὁποῖος και «κρατούσε τη σακούλα». Μετά την αποδυναμωση της μεγάλης οικογένειας, το ρόλο αυτό τον εκπληρώνει ο σύζυγος-πατέρας και αρχηγός της συζυγικής οικογένειας. Τὰ ἴδια πρόσωπα φρόντιζαν για τὰ συνοικέσια και τους γάμους των παιδιών με κριτήριο πάντα το συμφέρον της οικογένειας. Οι γυναίκες εργάζονται κι' εκείνες στις αγροτικές εργασίες και μάλιστα έντατικά, χωρίς όμως να έχουν και τις σχετικές πρωτοβουλίες. Οι εργασίες του σπιτιού, το νοικοκυριό, ή ανατροφή των παιδιών, ή οικιακή κτηνοτροφία, ή ύφαντική κλπ. είναι ἔργο αποκλειστικό των γυναικών. Οι γυναίκες επίσης πηγαίνουν στις κοντινές πόλεις, για νὰ πουλήσουν λαχανικά, κοτόπουλα κλπ. και ν' αγοράσουν εἶδη καθημερινής συντηρήσεως, φυσικά σε μικρές ποσότητες. Τὰ παιδιά, ανάλογα με την ηλικία και το φύλο θὰ ἐνσωματωθοῦν προοδευτικά στην ομάδα των ἀνδρῶν ή των γυναικῶν της οικογένειας και θὰ προσαρμοσθοῦν στα ἔργα της κάθε ομάδας.

Οἱ συνοπτικές αυτές παρατηρήσεις δείχνουν ὅτι, αν ἐξαιρέσει κανείς την οικονομική διαχείριση και τὰ οικιακά, στις ἄλλες απασχολήσεις τὰ δύο φύλα συμμετέχουν ἐξ ἴσου ή περίπου. Οἱ διακρίσεις φανερώνονται ἔντονα ὅταν ἀπὸ τὸν κοινωνικο-οικονομικό τομέα περάσει κανείς στὸν μαγικοθρησκευτικό. Οἱ άντρες στὸν τομέα αὐτὸν ἔχουν ελάχιστη ἀνάμιξη. Οἱ ἀρμοδιότητές τους περιορίζονται στην τέλεση ὀρισμένων δρωμένων, ὅπως της θυσίας τοῦ χοίρου, τοῦ παντρέματος της φωτιάς, της θυσίας τοῦ ἀρνιοῦ τὸ Πάσχα, τοῦ ξυρίσματος τοῦ γαμπροῦ, της ἀφαιρέσεως των κόμπων ἀπὸ τὸ γαμπρὸ που τὸν προφυλάσσουν ἀπὸ τὴν ἀνικανότητα, και τοῦ σπασίματος των καρπῶν στὸ ὄργωμα. "Όλα τὰ ἄλλα δρώμενα τόσο της λαϊκῆς λατρείας ὅσο και της εὐεργετικῆς μαγείας είναι της ἀρμοδιότητος των γυναικῶν και μάλιστα της νύφης (πραγματικῆς ή ἀναπαριστάμενης) και της μητέρας της οικογένειας. Στην ἀρμοδιότητα των γυναικῶν ὑπάγονται ἐπίσης τὰ δρώμενα της λαϊκῆς ἰατρικῆς. Τὰ θέματα της γονιμότητος της γῆς και των ζώων, της βλαστήσεως, της ἀφθονίας, της ὑγείας, της ἀποκτήσεως ἀπογόνων κλπ., τὰ ὅποια ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἀριθμοῦ ἀλλὰ και της σπουδαιότητος για τὴν καραγκούνικη ζωή ὑπερβαίνουν κατὰ πολὺ τὰ ὁμόλογα θέματα που ὑπάγονται στην

ἀρμοδιότητα τῶν ἀνδρῶν, ἐξυπηρετοῦνται ἀπὸ τῆς γυναῖκος. Ἡ Καραγκούνα, σὰν γυναίκα-προσωποποίηση τῆς Μεγάλης Μάννας, στὶς ιδιότητες τῆς ὁποίας μετέχει, διαδραματίζει τὸν κύριο καὶ τὸν καίριο ρόλο στὴν καραγκούνικη κοινωνία. Ἄν ἐκεῖνη δὲν ἀσκήσει τὶς «κοσμικὲς» ἀρμοδιότητές της, τὸ σπιτικό, ὁ οἶκος, ἐπομένως ἡ καραγκούνικη οἰκογένεια ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ κεντρικὸ πλαίσιο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, δὲν λειτουργεῖ. Κι' ἂν ἐκεῖνη δὲν ἀσκήσει τὶς μαγικοθρησκευτικὲς τῆς ἀρμοδιότητες καὶ μάλιστα μ' ἐπιτυχία, τότε καμιὰ ἐργασία καὶ προσπάθεια τῶν ἀνδρῶν δὲν θὰ φέρει τὰ ἐλπιζόμενα ἀποτελέσματα γιατί οἱ δυνάμεις ποὺ πρέπει νὰ τῆς συντρέξουν δὲν θὰ τοὺς προσφέρουν τὴ συμπαράσταση καὶ τὴν προστασία τους. Κι' ἀκόμα οὔτε ἡ υἰεσία, ἡ πολυτεχνία, ἡ ἀφθονία, ἡ εὐημερία θὰ ἐξασφαλισθοῦν γιὰ τὸ σπιτικό καὶ τὰ μέλη ποὺ τὸ ἀπαρτίζουν. Ὁ ἄντρας στὴν καραγκούνικη κοινωνία διαθέτει τὴ φανερὴ, τὴν «κοσμικὴ», τὴν κοινωνικὴν ἐξουσία. Ἡ γυναίκα διαθέτει τὴ μυστικὴ, τὴ μαγικοθρησκευτικὴ. Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ κοινωνικοῦ τῆς ρόλου ἐπομένως ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν κατανομὴ τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας εἶναι φανερὴ. Παρόμοιες παρατηρήσεις μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν γιὰ τοὺς κοινωνικοὺς ρόλους τῶν ἀγοριῶν καὶ τῶν κοριτσιῶν κάτω ἀπ' τὸ πρίσμα τῶν δοξασιῶν. Ἡ ἀπαρίθμηση τῶν δρωμένων ποὺ περιγράφηκαν ὀδηγοῦν στὴν παραδοχὴ ὅτι τὰ κορίτσια πρωταγωνιστοῦν σ' αὐτά, ἐνῶ τ' ἀγόρια κατέχουν μιὰ δευτέρη θέση στὸ πλαίσιο τους.

Τὰ κοινωνικὰ πλαίσια, τὰ πλαίσια τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, οἱ κύριες κοινωνικὲς ομάδες ποὺ σχηματίζουν οἱ Καραγκούνηδες, βρίσκουν στὶς δοξασίες ἰσχυρὸ στήριγμα. Ἡ συζυγικὴ οἰκογένεια, ἡ μεγάλη πατριαρχικὴ οἰκογένεια, ἡ ομάδα συγγένειας καὶ τὸ χωριὸ σὰν τοπικὴ κοινωνικὴ ομάδα, ἀντλοῦν ἀπ' αὐτὲς καὶ τὶς ἐκδηλώσεις τους, τρόπους, μέσα καὶ διαδικασίες γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν βιωτικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν λειτουργικῶν καὶ διαρθρωτικῶν προβλημάτων τους. Καὶ γιὰ μὲν τὴ συμβολὴ τῶν μαγικοθρησκευτικῶν δρωμένων στὴν ἐπίλυση τῶν βιωτικῶν προβλημάτων, μὲ τὴ στενὴ ἔννοια τῆς καραγκούνικης ζωῆς, ἔγινε ἀρκετὸς λόγος στὰ προηγούμενα ὥστε νὰ περιττεύει μιὰ νέα ἀναφορὰ σ' ἐκεῖνα. Ἴσως γιὰ τὴν πληρότητα θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ προστεθεῖ ὅτι, ὅπως οἱ φυσικοὶ πόροι καὶ ἡ ἐργασία γιὰ τὴν ἀξιοποίησή τους ἀποτελοῦν τὴν πηγὴ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν τῶν μελῶν τῶν καραγκούνικων κοινωνικῶν ομάδων, ἔτσι καὶ τὰ μαγικοθρησκευτικὰ δρώμενα, κινητοποιώντας τὸ ζωτικὸ δυναμικὸ τοῦ σύμπαντος, εἰσφέρουν κι' ἐκεῖνα στὴν παραγωγὴ καὶ στὴν ἀφθονία, ἀποτελώντας ἔτσι μιὰν ἄλλη «πλουτοπαραγωγικὴ πηγὴ» γι' αὐτὲς. Χρησιμοποιώντας μιὰν ὀρολογία διατυπωμένη μὲ τὴν εὐκαιρία μιᾶς ἄλλης ἀλληλουχίας ιδεῶν, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι τὰ δρώμενα ἀποτελοῦν κι' ἐκεῖνα «δυνάμεις παραγωγῆς». Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτό, οἱ δοξασίες

καὶ τὰ δρώμενα συμβάλλουν στὴν ἐπίλυση κι' ἄλλων ζωτικῶν προβλημάτων ποὺ ἀντιμετωπίζουν οἱ κοινωνικὲς αὐτὲς ομάδες. Ἡ μεγάλη οἰκογένεια καὶ κατὰ συνέπεια καὶ ἡ συζυγικὴ οἰκογένεια ἡ ὁποία εἶναι ἐνσωματωμένη σ' ἐκεῖνη, ἐξασφαλίζει τὴν ἀπόκτηση ἀπογόνων καὶ μάλιστα πολυάριθμων καὶ χάρη σ' αὐτούς, τὴ βιολογικὴ τῆς ἐπιβίωση καὶ τὴ συνέχεια, τὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ ποὺ τῆς χρειάζεται γιὰ τὴν οἰκονομικὴ τῆς ἄνοδο, τὸ μέσο συνάψεως συγγενικῶν δεσμῶν ἀρχιστείας μὲ ἄλλες οἰκογένειες καὶ ἄρα τὸ μέσο ἀποκτήσεως συμπαραστατῶν καὶ συνεργατῶν, μιὰ καὶ ἡ συγγένεια ὑποχρεώνει σὲ ἀλληλεγγύη καὶ σὲ κοινωνικο-οικονομικὴ συνεργασία. Οἱ δυνάμεις, εὐνοώντας τὴν εὐγονία, παρέχουν ἔτσι τὴ δυνατότητα στὴν οἰκογένεια ν' ἀποκτήσει οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ κύρος. Ἀπὸ μιὰν ἄλλη πλευρὰ, οἱ δοξασίες προσδίδουν στὶς ομάδες αὐτὲς τὴ σταθερότητα καὶ τὴν κοινωνικὴ διάρκεια, στὸ μέτρο ποὺ ἐπηρεάζουν, καὶ ἐπηρεάζουν σημαντικὰ, τὶς κοινωνικὲς συμπεριφορὲς, τοὺς κοινωνικοὺς ρόλους καὶ τὴν κοινωνικὴ κατάσταση τῶν μελῶν τους. Μὲ τὴν ἐπανάληψη τῶν δρωμένων καὶ τὴν τήρηση μιᾶς ἀπόλυτης πιστότητας κατὰ τὴν ἐκπλήρωσή τους πρὸς τὸ ἀρχέτυπό τους ποὺ προδιαγράφεται ἀπὸ τὶς δοξασίες καὶ τὴν παράδοση, οἱ κοινωνικὲς συμπεριφορὲς οἱ σχετικὲς μ' αὐτά, παραμένουν ἀμετάβλητες στὸ μῆκος τοῦ χρόνου. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ εἶναι συνάρτηση τῆς φύσεως τῶν δοξασιῶν. Οἱ δοξασίες δὲν ὑπόκεινται σὲ μεταβολή.¹ Ἄλλοιῶς δὲν εἶναι δοξασίες ἀλλὰ συλλογικὲς κρίσεις καὶ πεποιθήσεις ἢ καὶ ρεύματα τῆς κοινῆς γνώμης. Ἐφ' ὅσον δὲ οἱ δοξασίες δὲν μεταβάλλονται, οἱ κοινωνικὲς συμπεριφορὲς ποὺ ἐμπνέονται ἀπ' αὐτὲς δὲν μεταβάλλονται κι' ἐκεῖνες, καὶ ἐπομένως τὸ κοινωνικὸ πλαίσιο, δημιούργημα τῶν κοινωνικῶν συμπεριφορῶν, παραμένει σταθερό. Μὲ τὴν κατανομὴ πάλι τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας στὸ πλαίσιο τῆς οἰκογένειας, ὅπως τὴν ἐπιβάλλουν οἱ δοξασίες, καὶ στὴ συνέχεια μὲ τὸν καθορισμὸ τῶν κοινωνικῶν ρόλων καὶ τῆς κοινωνικῆς κατὰστασεως (status)² τῶν μελῶν τῆς ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν κατανομὴ αὐτῆ, ἐπιτυγχάνεται μιὰ ἀποτελεσματικότερη λειτουργικὴ τῆς οἰκογενειακῆς

1. Ἀκριβέστερα. Οἱ δοξασίες ὑπόκεινται σὲ βραδύτατη μεταβολὴ ἐκτὸς ἂν συντρέχουν λόγοι, ἐξωγενεῖς ἢ ἐνδογενεῖς πρὸς τὴν ἀντίστοιχη κοινωνία, ὅποτε ἐπέρχεται καὶ γενικὴ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ. Ἡ ἐξεταζόμενη περίπτωση δὲν κατατάσσεται σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία τῶν φαινομένων.

2. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως πρβλ. R. Linton: ὅπ. ἄν., T. Parsons: ὅπ. ἄν., ἀλλὰ καὶ τὴν κριτικὴ τοῦ S. E. Nadel: Social structure, σ. 20-44. Γιὰ τὴ δυναμικὴ τῶν ρόλων στὴν κοινωνικὴ ζωὴ, βλ. G. Gurvitch: ὅπ. ἄν., σ. 126.

ομάδας. Δεν δίνεται έπομένως ή εύκαιρία δημιουργίας δυσαρεσκειών και κλίματος δυσφορίας στο έσωτερικό της το οποίο θα έμφανιζόταν ασφαλώς σε περίπτωση δυσλειτουργίας της, πράγμα που θα προκαλούσε το ένδεχόμενο κλονισμού της σταθερότητάς της. Αντίθετα, χάρη στην καλή λειτουργική της παρατηρείται στους κόλπους της ένα πνεύμα συνεργασίας και έμπιστοσύνης των μελών της μεταξύ τους και προς αυτήν.

Ακόμα, οι προστριβές και οι συγκρούσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας, οι οποίες θα έμφιλοχωρούσαν ασφαλώς αν οι ρόλοι (και οι καταστάσεις) ήταν άκαθόριστοι, συγκεχυμένοι και άσυντόνιστοι, αποφεύγονται έντελώς. Ένα τέτοιο ένδεχόμενο, αν παρουσιαζόταν, θα όδηγούσε ασφαλώς στη διάσπαση της οικογένειας, με αποτέλεσμα καταστροφικά και για το ίδιο το πλαίσιο και για τα μέλη του. Ας σημειωθεί ότι ή σταθερότητα των δοξασιών έπηρεάζει τη σταθερότητα των ρόλων και των καταστάσεων κατά τον ίδιο τρόπο όπως έπηρεάζει και τις συμπεριφορές. Τέλος, το γεγονός ότι οι δοξασίες έχουν μαγικοθηρησκευτικό χαρακτήρα καθιστά απρόσβλητες τις συμπεριφορές, τους ρόλους και τις καταστάσεις τις οποίες προσδιορίζουν. Κάθε τυχόν μεταβολή τους θα στρεφόταν έναντιόν τους και θ' αποτελούσε βεβήλωση των όσων οι Καραγκούνηδες πιστεύουν. Αλλά και γενικότερα. Κάθε πράξη ή παράλειψη που θα είχε σα συνέπεια τον κλονισμό του οικογενειακού πλαισίου της οικογένειας, θα ήταν πράξη έναντιόν των δυνάμεων που την προστατεύουν. Στην αντίληψη των Καραγκούνηδων, ή οικογένεια, ό οίκος, κύριο αντικείμενο και κύριος χώρος έκπληρώσεως των σπουδαιοτέρων μαγικοθηρησκευτικών έθίμων, αποβαίνει χώρος ίερός. Έπομένως άπαραβίαστος για όσους μετέχουν στις μαγικοθηρησκευτικές τους δοξασίες. Για τη λειτουργική συσχέτιση των ομάδων συγγένειας με τις δοξασίες θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι ή έρευνα δεν διεπίστωσε την ύπαρξη δρωμένων που ν' αναφέρονται άμεσα σ' αυτές. Η ομάδα όμως αυτή δέχεται την έμμεση επίδραση της οικογενειακής ομάδας της οποίας στην ουσία αποτελεί προέκταση, αλλά και της τοπικής κοινωνικής ομάδας (χωριό) της οποίας είναι μέρος. Το χωριό, σαν τοπική ή κοινωνική ομάδα, είναι κι' εκείνο αντικείμενο και θέατρο διαφόρων δρωμένων (κάλαντα, γύροι μεταμφιεσμένων τα Φώτα και την έποχή του τρύγου, λαζαρικά, συγχώρεση, τσουγκρισμα αύγών, αλλά και κλήδονας, πιρπιρίτσα, νεκρικά, κλπ), με τους ίδιους σκοπούς όπως στην περίπτωση της οικογένειας, εκτός φυσικά της τεκνογονίας ή της υγείας του συγκεκριμένου προσώπου. Τα δρώμενα προσδιορίζουν τις συμπεριφορές των κατοίκων του χωριού, καθώς και τους ρόλους όρισμένων κατηγοριών των κατοίκων του (άγόρια, κορίτσια, γυναίκες, νύφη κλπ.) κατά τη διάρκειά τους. Η έπιρροή των δρωμένων και των δοξασιών που βρίσκονται πίσω απ' αυτά, στην ομάδα του

χωριού, από την κοινωνιολογική πλευρά, είναι όμολογη μ' εκείνη που άσκειται από τις δοξασίες πάνω στην οικογενειακή ομάδα, έτσι ώστε να περιττεύει, μια ειδικότερη άνάλυση.

Στόν τομέα των κοινωνικών σχέσεων οι οποίες αναπτύσσονται στο έσωτερικό των κοινωνικών ομάδων ή έπιρροή των δοξασιών, δια μέσου των δρωμένων τα όποια τις έξωτερικεύουν, είναι ιδιαίτερα αίσθητή. Γενικά, και είναι σημαντικότατο, ή συμμετοχή των ανθρώπων στις δοξασίες και στα δρώμενα, δεν έχει το χαρακτήρα μιās άπλης, ψυχρής, συμμετοχής σ' αυτές, άλλ' όπως τονίστηκε και στα προηγούμενα, αποτελεί μια πραγματική ύπαρξια κή μέθεξη, ή όποια άναδεικνύει τις κοινωνικές σχέσεις, την κοινωνική συσχέτιση των ανθρώπων, σ' ένα στενότατο κοινωνικό δεσμό, σε μια πραγματική «κοινωνία»¹ μεταξύ τους. Το φαινόμενο αυτό έξηγείται όταν σκεφθεί κανείς ότι κατά τη διάρκεια των δρωμένων οι συμπεριφορές των μετεχόντων σ' αυτά συγκλίνουν προς την πραγματοποίηση ενός αποτελέσματος το όποιο επιδιώκουν από κοινού. Συναντώνται έπομένως και άλληλοσυνδυάζονται, πράγμα που αποτελεί ένα πρώτο βήμα προσεγγίσεώς τους. Τη στιγμή εκείνη, και είναι σπουδαιότατο, ύπεισέρχεται ένα άλλο γεγονός που συμπληρώνει το προηγούμενο. Τα συστατικά στοιχεία του δρωμένου, αλλά και το δρώμενο καθαυτό, έχουν συμβολικό χαρακτήρα. Το νόημά τους είναι κοινό για όλους. Αντιπροσωπεύουν κατ' αυτό τον τρόπο μια κοινή γλώσσα, ένα σύστημα συμβόλων που έπιτρέπει τη μεταξύ τους έπικοινωνία, όχι μόνο λογοκρατικά και συνειδητά αλλά κυρίως ύποσυνείδητα. Η έπικοινωνία αυτή δεν άπευθύνεται μόνο στη νόηση αλλά στο σύνολο του ψυχισμού των μετεχόντων. Έτσι, ή μέθεξη στα δρώμενα και στις δοξασίες αποβαίνει και μέθεξη των ανθρώπων μεταξύ τους. Ο συνδυασμός άρα των συμπεριφορών κατά την τέλεση των δρωμένων δεν περιορίζεται μόνο στο συντονισμό των μαγικοθηρησκευτικών έκδηλώσεων και πράξεων. Περιλαμβάνει ακόμα και τον συνδυασμό του ψυχικού κόσμου των δρώντων ύποκειμένων με τη μεσολάβηση των συμβόλων, δημιουργικό του φαινομένου για το όποιο πρόκειται.

Τέλος, έπειδή τα δρώμενα τα όποια προϋποθέτουν τη συμμετοχή της κοινότητας, παρουσιάζουν μια περιοδική συχνότητα τελέσεως κατά τη διάρκεια του έτους (τα συνδεόμενα κυρίως με τις καλλιέργειες κλπ. το χειμώνα και την άνοιξη, τα γαμήλια στο τέλος του καλοκαιριού) είναι φανερό ότι οι κοινωνικές σχέσεις, ό κοινωνικός δεσμός μεταξύ των ανθρώπων ύπόκειται κι'

1. Στη μικροκοινωνιολογική έννοια του όρου, Πρβλ. G. Gurvitch: La Vocation . . . σ. 146.

αυτός στην ίδια περιοδικότητα. Οί κοινωνικές σχέσεις, ή κοινωνικότητα¹, ό κοινωνικός δεσμός και βιωματικά (για τὰ μέλη τῆς κοινωνίας) και αντικειμενικά, κερδίζουν σέ ἕν τ α σ η κατά τῆ διάρκεια τῶν περιόδων αὐτῶν. Ἡ πυκνότητα τῶν δρωμένων ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τῆν πυκνότητα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Οί γιορτές, οί μαγικοθησκευτικές ἐκδηλώσεις και τὰ δρώμενα, ὀδηγοῦν ἀκόμα στην κ ο ι ν ω ν ι κ ῆ ἔ ν σ ω μ ά τ ω σ η τῶν μελῶν τῆς καραγκούνικης κοινωνίας. Κι' αὐτό γιατί ἀποτελοῦν κοινωνικές δράσεις πού συνιστοῦν πράξεις ἐνότητας, και ὄχι διαχωρισμοῦ τῶν ἀνθρώπων². Στό πλαίσίό της, τ' ἄτομα καλοῦνται νά δράσουν συλλογικά. Δέν ὑπάρχει κανένας τρόπος νά ἐμφανισθοῦν μεταξύ τους διαφορές, ἀνταγωνισμοί ἢ ἀμφισβητήσεις. Ἡ ἐνσωμάτωση αὐτή ἀκολουθεῖ μιὰ τάση ἀπό τὸ ἐντονότερο πρὸς τὸ ἀσθενέστερο, ὅταν περνάει κανεὶς ἀπὸ τὴν οἰκογένεια πρὸς τὸ χωριό. Καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὰ δρώμενα ἀκολουθοῦν κι' ἐκεῖνα τὴν ἴδια τάση. Τὰ πολυαριθμότερα και τὰ σπουδαιότερα ἀφοροῦν τὴν οἰκογένεια και ἀκολουθοῦν ἐκεῖνα πού ἀφοροῦν τὸ χωριό.

Ὁ ἰσχυρὸς κοινωνικός δεσμός και ἡ κοινωνικὴ ἐνσωμάτωση ἐξωτερικεύονται μὲ τὴν κ ο ι ν ω ν ι κ ῆ ἀ λ λ η λ ε γ γ ῦ η και σ υ ν ε ρ γ α σ ί α, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν βασικὸ κανόνα, θεμελιακὴ ἐπιταγὴ τῆς καραγκούνικης ζωῆς. Κατέχουν ἀναμφισβήτητα μιὰ ἀπ' τὶς πρῶτες θέσεις στην κορυφὴ τῆς κλίμακας τῶν κοινωνικῶν ἀξιών. Καὶ στην περίπτωση αὐτή, ὅπως και στην προηγούμενη, ἡ ἀλληλεγγύη και ἡ συνεργασία εἶναι ἐντονότερες στό ἐσωτερικὸ τῆς οἰκογένειας και γίνονται προοδευτικὰ ἀσθενέστερες στην ὁμάδα συγγένειας και στό χωριό. Ἡ ἐπιρροή τῶν δρωμένων σ' αὐτὲς δέν ἀσκειται μόνο ἔμμεσα (μὲ τὴ συμβολὴ της δηλαδή στη δημιουργία τοῦ κοινωνικοῦ δεσμοῦ και τῆς ἐνσωματώσεως) ἀλλὰ και ἄμεσα, μιὰ και σύμφωνα μὲ τὶς δοξασίες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀλληλέγγυοι για τὴν τέλεση και τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν δρωμένων, ὅπως και εἶναι ἀλληλέγγυοι στην ἀπόλαυση τῶν ἀποτελεσμάτων τους, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐπωφελοῦνται ὅλοι. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἡ ἀλληλεγγύη για τὴν ὁποία πρόκειται, δέν ἐκτείνεται μόνο στοὺς ζῶντες ἀλλὰ και στοὺς νεκρούς.

Οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες πού ἀναπτύσσει ἡ καραγκούνικη κοινωνία ἔε-

1. Πάνω στην κοινωνικότητα και τοὺς βαθμοὺς ἐντάσεώς της, πρβλ. G. Gurvitch: *La Vocation*, . . chap. III, σ. 99 και ἐξ., και 124 και ἐξ.

2. Πρβλ. H. Alatas: *Difficultés de définition*, σ. 237, ὅπου και παραπομπὴ στὸν B. Malinowski.

ρ α ρ χ ο ὦ ν τ α ι κατά λόγο ἀντίστροφο πρὸς τὴν πληθυσμιακὴ τους συγκρότηση. Χρησιμοποιώντας κανεὶς για κριτήρια ὄχι τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν πού περιλαμβάνουν ἀλλὰ τὴ σπουδαιότητα τῶν κοινωνικῶν λειτουργιῶν πού ἐκπληρώνει ἡ κάθε μία (ἀντικειμενικὸ κριτήριο) και τὴ σπουδαιότητα ἐπίσης στην ὁποία ἀποδίδουν σέ κάθε μία οἱ ἴδιοι οἱ Καραγκούνηδες (ὑποκειμενικὸ κριτήριο) καταλήγει εὐκόλα στό συμπέρασμα ὅτι στην κορυφὴ τῆς ἱεραρχίας τοποθετεῖται ἡ μεγάλη οἰκογένεια. Τὴ δεύτερη θέση τὴν κατέχει ἡ ὁμάδα συγγένειας και τὴν τελευταία τὸ χωριό. Οἱ δοξασίες και τὰ δρώμενα ἀσκοῦν και στό ἐπίπεδο αὐτὸ τὴν ἀναμφισβήτητη ἐπιρροή τους. Ἀναγνωρίζοντας τὴν οἰκογένεια σάν τὸν πρωταγωνιστὴ και τὸ κύριο ἀντικείμενό τους, θέτοντας σέ δεύτερη μοίρα τὴν ὁμάδα τῆς συγγένειας (ἔμμεσα πάντα, σάν συνέχεια τῆς οἰκογένειας) και σέ τρίτη τὸ χωριό, τῆς ἀποδίδουν ἀπὸ τὴν πλευρά τους τὸ ἀνάλογο κύρος. Στὴ μαγικοθησκευτικὴ σκέψη τῶν Καραγκούνηδων τὰ τρία αὐτὰ πλαίσια κλιμακώνονται κατ' αὐτὴ τὴ σειρά. Ἔτσι, τόσο ἡ κοινωνικὴ τους λειτουργικότητα ὅσο και ἡ μυστικὴ σπουδαιότητα πού τοὺς ἀποδίδεται ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια τάση.

Ἡ τελευταία αὐτὴ παρατήρηση ὀδηγεῖ σέ μιὰν ἄλλη. Ἡ καραγκούνικη κοινωνία περιβάλλεται μιὰ πυραμιδοειδῆ δομὴ¹ μὲ τρία στρώματα. Τὴν οἰκογενειακὴ ὁμάδα, τὴν ὁμάδα τῆς συγγένειας, τὴν τοπικὴ κοινωνικὴ ὁμάδα τοῦ χωριοῦ. Τὴ δομὴ αὐτὴ, δημιούργημα τῆς γενικώτερης κοινωνικῆς δυναμικῆς και τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, οἱ δοξασίες και τὰ δρώμενα τὴν ἀκολουθοῦν και τὴν ὑποστηρίζουν. Τὴν ἴδια ὅμως στιγμὴ ὑποστηρίζονται και ἀπ' αὐτὴν.

Ἔτσι, δομὴ και δοξασίες και γενικώτερα, κοινωνία και κοινωνικὰ φαινόμενα και ἐπὶ μέρους στοιχεῖα βρίσκονται σέ πλήρη και ἀμοιβαία ἀνταπόκριση. Ἀλληλοσυμπληρώνονται λειτουργικά.

*
* *

Ἔνα τελικὸ πρόβλημα ἀπομένει για ἐξέταση. Ἡ σχέση, και ἀκριβέστερα ἡ ἐπιρροή τῶν δοξασιῶν και ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ.

1. Για τὶς πυραμιδοειδεῖς δομές, πρβλ. G. Kavadias: *Les Saracatsans*, σ. 376 και ἐξ. Ἐπίσης, γενικώτερα Mesarovic, Macko, Takahara: *Theory of hierarchical multi-level systems*, σ. 34-36, Wilson and Wilson: *Hierarchical structures*, σ. 23.

Μηχανοποίηση τῆς καλλιέργειας καὶ ἐξηλεκτρισμὸς τῆς ὑπαίθρου.
Ἐγκατάλειψη τῆς ἐκτατικῆς καλλιέργειας καὶ ἀντικατάστασή της ἀπὸ τὴν ἐντατικὴν.

Ἐλάττωση τῆς καλλιέργειας τῶν δημητριακῶν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν χρῆση βελτιωμένων σπόρων καὶ εἰσαγωγή καλλιεργειῶν μεγάλης οἰκονομικῆς ἀποδόσεως.

Καλλιέργεια λαχανικῶν καὶ ὀπωροφόρων.

Οἰκόσιτη κτηνοτροφία ἐκλεκτῶν ζώων.

Ἀνάπτυξη τῶν ἀγροτικῶν συνεταιρισμῶν καὶ τοῦ κοινωνικοῦ πνεύματος.

Ὁργάνωση τῶν ἀγορῶν καὶ μέτρα ἐμπορικοποιήσεως τῶν προϊόντων.

Δημιουργία μονάδων βιομηχανοποιήσεως ἀγροτικῶν προϊόντων.

Οἱ στόχοι αὐτοὶ οἰκονομικο-τεχνικοῦ κυρίως χαρακτηρὰ συμπληρώνονται καὶ ἀπὸ ἄλλους, κοινωνικο-οικονομικῆς καὶ διοικητικῆς φύσεως, ὅπως:

Δημιουργία εἰδικῶν ταμείων στὶς νομαρχίες, δημαρχίες καὶ κοινότητες, γιὰ τὴ χρηματοδότηση μικρῶν ἔργων τοπικῆς σημασίας.

Μέτρα προστασίας ὀρισμένων προϊόντων (δασμοί, φορολογίες ἀπαλλαγές, πριμοδοτήσεις, κίνητρα κ.λπ.)

Δανειοδοτήσεις τῆς ΑΤΕ.

Διοικητικὴ ἀποκέντρωση.

Γενικὴ καὶ τεχνικὴ παιδεία.

Ἀγροτικὲς ἀσφαλίσεις.

Ὑγεία καὶ Πρόνοια.

Ἐπίσης, ἀπὸ μέτρα βελτιώσεως τῶν συνθηκῶν τῆς καθημερινῆς ζωῆς ὅπως:

Ἡ ὑγιεινὴ κατοικία.

Ἡ ὀρθὴ διατροφή.

Ἡ στοιχειώδης ὑγιεινὴ.

Ἡ διαμόρφωση, ἡ ἀποστολὴ καὶ ἡ θέση σ' ἐφαρμογὴ τῶν στόχων καὶ τῶν μέτρων αὐτῶν¹ τὰ ὁποῖα, φυσικά, ἀφοροῦν καὶ τὴ δυτικὴ Θεσσαλία, ἐπιβάλλουν στοὺς Καραγκούνηδες ν' ἀλλάξουν ριζικὰ τὸν παραδοσιακὸ τρόπο ἀξιοποιήσεως καὶ ἐκμεταλλεύσεως τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπο τῆς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς διαβιώσεώς τους.

1. Ἡ διαμόρφωσή τους πραγματοποιήθηκε προοδευτικὰ στὴ 10ετία.

Ὁ Καραγκούνης πρέπει νὰ υἱοθετήσῃ νέες μεθόδους καὶ νέα εἴδη καλλιέργειας καὶ ν' ἀποκτήσῃ τὶς ἀναγκαῖες γι' αὐτὸ τεχνικὲς γνώσεις. Νὰ παύσῃ νὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴν ἄμεση κάλυψη τῶν ἀναγκῶν του τὴν παραγωγή του (κλειστὴ οἰκιακὴ οἰκονομία αὐτάρκειας) καὶ νὰ στραφεῖ πρὸς τὶς ἀγορὲς γιὰ τὴ τοποθέτηση τῶν προϊόντων του καὶ τὴ προμήθεια ἐργαλείων, λιπασμάτων, σπόρων κ.λπ. ἀλλὰ καὶ τῶν μέσων διαβιώσεώς του. Ν' ἀποκτήσῃ ἐπιχειρηματικὴ νοοτροπία, πράγμα ποὺ προϋποθέτει γνώση τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς χώρας, ἰδιαίτερα στὸν ἀγροτικὸ τομέα, τῆς διακινήσεως τῶν προϊόντων καὶ τῶν μηχανισμῶν χρηματοδοτήσεως καὶ δανειοδοτήσεως, καθὼς καὶ τὴν ἱκανότητα τῆς καλῆς διαχειρίσεως τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ τῆς οἰκονομικῆς προβλέψεως. Ν' ἀναπτύξῃ σχέσεις συνεργασίας, πέρα ἀπ' τὸ οἰκογενειακὸ καὶ συγγενικὸ του περιβάλλον, στὸ πλαίσιο τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ τοῦ χωριοῦ ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πόλη, καθὼς καὶ μὲ τὶς ὑπηρεσίες καὶ τοὺς ὀργανισμοὺς — φορεῖς τῆς ἀγροτικῆς ἀναπτύξεως.

Πρέπει νὰ ὁμολογηθεῖ ὅτι οἱ ἀξιώσεις αὐτὲς τὶς ὁποῖες προβάλλει στοὺς Καραγκούνηδες ἡ κοινωνικο-οικονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας εἶναι βαρύτερες. Στὴν οὐσία ἀπαιτεῖται ἀπ' αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλείψουν καὶ μάλιστα σύντομα, τὸ γρηγορότερο δυνατό, ἓνα τρόπο ζωῆς ποὺ σφυρηλατήθηκε καὶ ἐπικράτησε σὲ μῆκος αἰώνων, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἔχουν διαπλασθεῖ σὰν ἄτομα καὶ σὰν κοινωνία, καὶ νὰ τὸν ἀντικαταστήσουν μ' ἓναν ἄλλο καινούργιο, ἄγνωστο καὶ μέσα στὸν ὁποῖο δὲν θὰ εἶναι πιὰ σὲ θέση ν' ἀναγνωρίσουν τὸν ἑαυτὸ τους. Κατόρθωμα δυσκολότατο γιὰ τὴ πραγματοποίησή του τοῦ ὁποῖου ἡ ἀτομικὴ προσπάθεια, ἡ προσπάθεια μιᾶς κοινωνίας κλεισμένης στὸν ἑαυτὸ της καὶ ἀφημένης στὰ δικά της μέσα, δὲν εἶναι ἐπαρκές.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ 1950, ἔχοντας συνείδηση τοῦ προβλήματος, οἱ ἀρμόδιες ὑπηρεσίες καὶ ἰδιαίτερα ἡ ὑπηρεσία γεωργικῶν ἐφαρμογῶν τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, οἱ νομαρχίες, ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα, οἱ συνεταιρισμοὶ κ.λπ., προσπαθοῦν μὲ ὅλα τὰ μέσα (τύπος, ραδιοφῶνο, ὁμιλίες, ἐπιδείξεις, φυλλάδια, ἀφίσσες, πειραματικοὶ ἀγροί, ἐκθέσεις, ἀλλὰ καὶ διάφορες παροχὲς καὶ κίνητρα κ.λπ.) νὰ ἐκλαϊκεύσουν καὶ νὰ διαδόσουν τὶς νέες ἰδέες καὶ γνώσεις στοὺς Καραγκούνηδες καί, τὸ σπουδαιότερο, νὰ τοὺς πείσουν νὰ τὶς ἀποδεχθοῦν καὶ νὰ τὶς ἀκολουθήσουν.

Παρὰ τὶς προσπάθειες, τ' ἀποτελέσματα εἶναι μετριότατα. Στὸ τέλος τοῦ 1960 (χρονικὸ σημεῖο τῆς ἔρευνας) οἱ ἀρμόδιες ἀρχὲς καὶ συγκεκριμένα οἱ γεωπόνοι τῶν γεωργικῶν ἐφαρμογῶν καὶ τῆς Ἀγροτικῆς Τράπεζας, βεβαιώνουν ὅτι οἱ Καραγκούνηδες δὲν ἀκολουθοῦν τὰ ὅσα τοὺς προτείνονται καὶ τοὺς ἐξηγοῦνται. Ἀκριβέστερα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις τῆς ἀρνήσεως, σ' ὅσες περιπτώσεις οἱ Καραγκούνηδες δέχονται τὴν ἀλλαγὴν, ἡ προσαρμογὴ

Σύμφωνα με τὰ ὅσα προηγήθηκαν εἶναι φανερό ὅτι οἱ κυκλικές χρονικό-τητες, ὁ αὐστηρὸς καθορισμὸς τῶν κοινωνικῶν ρόλων καὶ λειτουργημάτων, ἡ ἄρση ἐκ τῶν προτέρων κάθε δυνατότητας διαφωνιῶν καὶ συγκρούσεων, ἡ «καθοσίωση» τῶν κοινωνικῶν δραστηριοτήτων καὶ τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ ἐνίσχυση τῆς κοινωνικότητας καὶ τοῦ συλλογικοῦ πνεύματος καὶ ἡ στήριξη τῆς κοινωνικῆς δομῆς ποὺ ἐμπνέουν καὶ προσδιορίζουν οἱ δοξασίες, δὲν εὐνοοῦν καμιάν ἀλλαγὴ στὴ διάρθρωση καὶ τὴ ζωὴ τῆς καραγκούνικης κοινωνίας.

Τὸ κλίμα αὐτὸ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ δυὸ ἄλλους παράγοντες. Ὁ ἓνας ἀφορᾷ τὰ άτομα. Ὁ ἄλλος, τὴν κοινότητα.

Στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀτόμου οἱ δοξασίες ἀσκοῦν τὴν ἐπιρροή τους στὴ διαδικασία τῆς διαμορφώσεως τῆς προσωπικότητάς του. Τὸ ἄτομο, ζώντας τὴν κοινωνία του καὶ μάλιστα κάτω ἀπὸ συνθήκες ἐντονης ἐνσωματώσεώς του σ' αὐτήν, ὅπως ἐξηγήθηκε, ἐσωτερικεύει τὶς δοξασίες καὶ τὶς ἀφομοιώνει ὀργανικά.

Στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινότητας, ἡ παρατήρηση δείχνει ὅτι οἱ δοξασίες ἀντιτίθενται ὄχι μόνο ἔμμεσα καὶ λειτουργικά, ἀλλὰ καὶ ἄμεσα. Κάθε τι ποὺ στὴν καραγκούνικη ζωὴ ἔχει τὸ χαρακτῆρα τοῦ «νέου», οἱ δοξασίες τὸ ἀντιμετωπίζουν μὲ δυσπιστία καὶ τὸ περιβάλλουν μὲ δρώμενα τὰ ὁποῖα, ὅταν δὲν τὸ ἀποβάλλουν, ἔχουν γιὰ σκοπὸ νὰ τὸ ἐνσωματώσουν στὴν ὑπάρχουσα κατάσταση. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι γιὰ τὶς δοξασίες πάντα, τὸ νέο στοιχεῖο ἀντιπροσωπεύει μιὰ διατάραξη τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος ἢ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐξουδετερωθεῖ. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἡ δημιουργία μιᾶς νέας οἰκογένειας περιβάλλεται μὲ πλῆθος προστατευτικῶν δρωμένων ποὺ ἀφοροῦν τὴν «εἴσοδο» τῆς νύφης καὶ τοῦ ζευγαριοῦ στὴν οἰκογένεια καὶ στὴ νέα ζωὴ ποὺ τοὺς ἀναμένει. Ὁ νεκρὸς, μὲ τὸ θάνατό του, διαταράσσει τὴν ἰσορροπία ποὺ ὑπῆρχε πρὸ τοῦ θανάτου του. Γι' αὐτὸ καὶ συνοδεύεται ἀπὸ τὰ δρώμενα τοῦ ἀποχωρισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δρώμενα ἐντάξεώς του στὸ νέο περιβάλλον του, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ προέκταση τοῦ περιβάλλοντος τῶν ζωντανῶν. Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ καινούργιου χρόνου, ἀλλὰ καὶ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ μιὰ ἐποχὴ στὴν ἄλλη, συνοδεύονται κι' ἐκεῖνες ἀπὸ σπουδαῖα δρώμενα, ἔτσι ὥστε τὸ πέρασμα νὰ γίνῃ ἀκίνδυνα. Τὰ δρώμενα αὐτὰ τῆς «διαβάσεως» ποὺ δείχνουν τὴ στάση τῶν καραγκούνικων δοξασιῶν ἀπέναντι στὴν ἀλλαγὴ, εἶναι εὐγλωττα. Κάθε ἀλλαγὴ, κάθε διαταραχὴ μπορεῖ νὰ περι-κλείει μιὰν ἀπειλή.

Ἔτσι ἡ δυναμικὴ τῶν δοξασιῶν ὠθεῖ πρὸς τὴ συντήρηση. Ἡ ἐπιρροὴ τῆς ἀπέναντι στὴν ἀνάπτυξη, ἢ ὁποῖα στὴν οὐσία εἶναι κοινωνικὴ ἀλλαγὴ, ἐκδηλώνεται ἀρνητικά. Τὰ ὅσα ἀκολουθοῦν θὰ πρέπει νὰ τὸ δείξουν. Ὅχι μὲ γενικότητες ἀλλὰ συγκεκριμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

I

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Τὸ ἔτος 1950 ἀποτελεῖ ἓνα ἔτος - σταθμὸ γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἑλληνας καὶ φυσικὰ καὶ γιὰ τοὺς Καραγκούνηδες. Ἡ χώρα βγαίνει τότε ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου, τοῦ παγκόσμιου καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ πρέπει ν' ἀνασυγκροτηθεῖ καὶ νὰ ἐπανορθώσῃ τὶς καταστροφές, ἰδιαίτερα βαριές στὴν ὕπαιθρο. Πρέπει ἀκόμα νὰ ἐπιδοθεῖ στὴ προσπάθεια γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ τὴ κοινωνικὴ τῆς ἀνάπτυξη, ἱκανοποιώντας ἔτσι τὸ αἶτημα τῶν καιρῶν. Μὲ τὴν ἐπέλευση τῆς εἰρήνης οἱ πολῖτες τῆς χώρας διεκδικοῦν τὸ δικαίωμα γιὰ μιὰν ἄλλη ποιότητα ζωῆς.

Τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη συνειδητοποιεῖται περισσότερο ἀπὸ ποτὲ τὸ γεγονός ὅτι ὁ σκοπὸς αὐτὸς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξυπηρετηθεῖ ἂν ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία δὲν συνοδεύεται ἀπὸ τὴ συμπαράσταση καὶ τὴν ἐνίσχυση τοῦ Κράτους, κι' ἂν τὸ Κράτος δὲν ἀναλάβῃ κι' ἐκεῖνο ὀρισμένες πρωτοβουλίες, στὸ πλαίσιο πάντα τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς. Τὰ σχέδια δράσεως ποὺ ἐκπονοῦνται τότε ἐμπνέονται ἀπὸ τὶς ἰδέες αὐτές.

Στὸν ἀγροτικὸ τομέα, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα τὴ μελέτη αὐτή, οἱ ἀναπτυξιακοὶ στόχοι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, θὰ μπορούσαν νὰ συνοψισθοῦν κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπο :

- Ἐναδασμὸς τῆς γῆς
- Ἐγγειοβελτιωτικὰ ἔργα καὶ ἀρδεύσεις
- Χρῆση χημικῶν λιπασμάτων.

τους στο νεωτερισμό είναι άργή, άνιση και συχνά παίρνει πλάγιους δρόμους έντελώς άπρόσμενους.

Με άφετηρία τις διαβεβαιώσεις αυτές και με στόχο την έπαλήθευσή τους ή όχι από τα πράγματα, ή έρευνα καταλήγει από τη δική της πλευρά σε μια σειρά συμπερασμάτων τα όποια βασίζονται σ' εύθειες παρατηρήσεις, και τα όποια συγκροτούν την ακόλουθη εικόνα:

Οί παραδοσιακοί τρόποι καλλιέργειας και ή παραδοσιακή κτηνοτροφία, καθώς επίσης οί δοξασίες και τα δρώμενα που αναφέρονται σ' αυτές, είναι πάντα παρούσες. Όπου σημειώνεται αλλαγή, τὸ αποτέλεσμα αυτό οφείλεται είτε στην ειδική ικανότητα του συγκεκριμένου γεωπόνου να πείσει συγκεκριμένα άτομα να νεωτερίσουν, έπομένως στη διαπροσωπική σχέση γεωπόνου — καλλιεργητή, είτε στο ότι ή άποδοχή του νεωτερισμού συνοδεύεται από μιάν άμεση ωφέλεια του Καραγκούνη — χρηματοδότηση, πριμοδότηση ή προαγορά του προϊόντος που θα προκύψει από την εφαρμογή της νέας τεχνικής. Άλλά μια διαπροσωπική σχέση αυτού του είδους αποτελεί εξαίρεση.

Δέν μπορεί έπομένως να γενικευθεί σαν μέθοδος και να χρησιμοποιηθεί σ' εύρεία κλίμακα όπως άπαιτεί τὸ θέμα. Κατά τὸν ίδιο λόγο ούτε και ή περίπτωση της χρηματοδότησεως κ.λπ. είναι δυνατόν να γενικευθεί, και μάλιστα για όλους τούς ανθρώπους και για όλα τα προϊόντα. Η άμοιβή του παραγωγού που εκσυγχρονίζει την εργασία του πρέπει να προέρχεται από τη βελτίωση της παραγωγής του. Κι όταν ένας παραγωγός πληρώνεται εκ τῶν προτέρων ή περίπτωση για την εργασία του, δέν είναι πια παραγωγός αλλά εκτελεί στην ουσία μισθωτή εργασία, άσυμβίβαστη προς την ιδέα της ανάπτυξεως της οποίας προϋπόθεση είναι ή πρωτοβουλία και ή δημιουργικότητα και έπομένως ή άποδοχή του «έπιχειρηματικού κινδύνου».

Γενικότερα, ο Καραγκούνης διατηρεί τὸν έντονο συντηρητισμό του συνετού οικογενειάρχη όπως τὸν διαγράφει ή παράδοση και δέν αποδέχεται την ιδέα της έπιχειρηματικότητας, ούτε φυσικά μπορεί να προβεί σε οικονομικούς προγραμματισμούς και προβλέψεις για την παραγωγή του. Ένδιαφέρεται μόνο για τὸ σήμερα και για τὸ άμεσο σίγουρο κέρδος εἴπω κι' αν αυτό είναι περιορισμένο. Σαν χαρακτηριστικό παράδειγμα θα μπορούσε ν' αναφερθεί τὸ γεγονός ότι ένῶ οί γαλακτοκομικοί συνεταιρισμοί προτείνουν στους χωρικούς ν' αγοράσουν ολόκληρη την ετήσια παραγωγή τους και να την πληρώσουν σε πολὺ καλές τιμές κατά την παράδοση, εκείνοι προτιμοῦν να την προπωλήσουν στους εμπόρους οί όποιοι την προπληρώνουν αλλά σε τιμή έξευτελιστική.

Στην οικονομική του σκέψη δέν βρίσκει εύκολα θέση ή ιδέα της χρηματοδότησεως για επενδύσεις. Η δανειοδότηση και ή παραχώρηση επί πιστώσει σπόρων, λιπασμάτων, εκλεκτῶν ποικιλιῶν ζώων κ.λπ. από τὸ κράτος ή την

ΑΤΕ με σκοπό την ένίσχυση και τη βελτίωση της παραγωγής δέν αξιοποιείται. Ο Καραγκούνης θα χρησιμοποιήσει τα χρήματα για καταναλωτικούς σκοπούς και συχνά, αντί να προωθήσει την οικόσιτη κτηνοτροφία, θα διαθέσει τα ζῶα στην αγορά. Στη συνέχεια θα αξιώσει απ' τὸ κράτος την παραγραφή του χρέους του, μια και δέν θα είναι σε θέση να τὸ έξοφλήσει αφού δέν παρήγαγε.

Στὸν τομέα τῶν οικογενειακῶν δαπανῶν, στη διαμόρφωση του οικογενειακού προϋπολογισμού, παρατηρεῖται άνισομέρεια. Οί βασικές άνάγκες δέν έξυπηρετοῦνται ή έξυπηρετοῦνται έλλειπῶς. Σημειώνεται μια σαφής προτίμηση προς τις δαπάνες επιδείξεως σε βάρος της διατροφής ή της υγείας. Συμπληρωματικές πηγές εισοδήματος άξιες λόγου που θα μπορούσαν να ενίσχυσουν τὸν οικογενειακό προϋπολογισμό και να βελτιώσουν τη διατροφή και τη διαβίωση (οικόσιτα μικρά ζῶα, σηροτροφεία, λαχανόκηποι, χειροτεχνία, ύφαντική κ.λπ.) δέν δημιουργοῦνται. Συχνά βλέπει κανείς γυναῖκες ν' ανταλλάσσουν ὄρνιθες με λαχανικά και να δίνουν τὸ μαλλί τῶν προβάτων τους σε ράφτες για να τούς φτιάσουν ροῦχα αντί να τὸ γνέθουν και να τὸ ύφαίνουν οί ίδιες.

Ο πληθυσμός ύποαπασχολείται. Τὸ ήμερολόγιο τῶν καλλιεργειῶν και της έκμεταλλεύσεως δείχνει ότι ή εργασία ακολουθεῖ έποχιακούς ρυθμούς και δέν καλύπτει πάνω από 150 ήμέρες τὸ χρόνο κατά οικογένεια. Τὸ άχρησιμοποίητο εργατικό δυναμικό που θα μπορούσε ν' αξιοποιηθεί για κατασκευή μικρῶν έργων τοπικής σημασίας, ωφέλιμα για όλους, έθελοντικά, και στο πλαίσιο της κοινότητας, όπως π.χ. ίσοπέδωση τῶν δρόμων του χωριού, χαντάκια και άποχετεύσεις για τὰ νερά της βροχής που λιμνάζουν, μικρά άρδευτικά έργα, φύτεμα δέντρων στο χωριό κ.λπ., μένει άδρανές. Οί χωρικοί πιστεύουν ότι τὰ έργα αυτά θα πρέπει να κατασκευάσει τὸ Κράτος. Οί νέοι που αντιμετωπίζουν προβλήματα άπασχολήσεως δέν στρέφονται προς διάφορα πρακτικά έπαγγέλματα που θα τούς επέτρεπαν να έξασφαλίσουν τη ζωή τους και να συμβάλλουν και στην πρόοδο της περιοχής (όπως π.χ. οικοδομικές εργασίες, ξυλουργική, σιδηρουργία, ύποδηματοποιία, κ.λπ.) τόσο περισσότερο όσο στα χωριά δέν υπάρχουν τεχνίτες αλλά ούτε και μικρά εἴπω καταστήματα με είδη πρώτης άνάγκης — πράγμα που αναγκάζει τούς Καραγκούνηδες να προμηθεύονται άγαθὰ και ύπηρεσίες απ' τις πλησιέστερες πόλεις. Όσοι θέλουν να μὴν άπασχοληθοῦν με τη γεωργία ή δέν έχουν τη δυνατότητα να τὸ κάνουν, καταφεύγουν στη μετανάστευση, την έσωτερική ή την έξωτερική, ή προσπαθοῦν να γίνουν υπάλληλοι ή να καταταγοῦν στο στρατό ή στα σώματα άσφαλείας.

Η συνεργασία μεταξύ τῶν χωρικῶν είναι πολὺ χαλαρή αν όχι άνύπαρκτη έξω απ' τα παραδοσιακά πλαίσια. Τὸ φαινόμενο γίνεται ιδιαίτερα αίσθητὸ στα επίπεδα της κοινότητας και του συνεταιρισμοῦ. Στο πνεῦμα τῶν Καρα-

γκούνηδων, ή κοινότητα σάν θεσμός και σάν ὄργανο τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως μετέχει στήν κρατική ἐξουσία. Εἶναι κρατική ὑπηρεσία και ἐπομένως ξένη πρὸς τὸ χωριό, τοὺς ἀνθρώπους του και τὰ προβλήματά τους. Εἶναι χρήσιμη μονάχα γιὰ τὴ διεκπεραίωση ὀρισμένων ὑποθέσεων και τὴν τήρηση τοῦ συνδέσμου μετὶ τῆς ἄλλης κρατικῆς ὑπηρεσίας. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ λειτουργήσῃ σάν συνδετικός κρίκος μεταξὺ τῶν χωρικῶν, σάν φορέας ἐξετάσεως και συζητήσεως ἀπὸ κοινοῦ τῶν θεμάτων ποὺ τοὺς ἀπασχολοῦν και ἐκφραστῆς και ἐκτελεστῆς κοινῶν ἀποφάσεων και σχεδίων γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους. Ὁ συνεταιρισμὸς πάλι ἀντιπροσωπεύει ἓνα μεσάζοντα μεταξὺ τῶν χωρικῶν, τοῦ Κράτους και τῆς ΑΤΕ πάνω σὲ θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν παραγωγή ὁ ὁποῖος παίζει ἀκόμα κι' ἓνα ρόλο διαχειρίσεως και παρακολουθήσεως τῶν δανείων ποὺ χορηγοῦνται μετὶ τὴν ὑποχρεωτική μεσολάβησή του σ' αὐτούς. Ἡ τεράστια ἀποστολή και οἱ δυνατότητες τοῦ συνεταιριστικοῦ κινήματος τοὺς διαφεύγει.

Τὴν κοινότητα και τὴ συνεταιριστικὴ κίνηση τὴν ἀνταγωνίζονται δυὸ στοιχεῖα, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς πνεύματος συνεργασίας μεταξὺ τῶν Καραγκούνηδων και ἐπομένως τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν ὀργάνων αὐτῶν σάν παραγόντων προόδου. Πρόκειται: 1, γιὰ τὴν ἔντονη πολιτικοποίηση τόσο τῆς κοινότητος ὅσο και τοῦ συνεταιρισμοῦ ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἀποβαίνουν ὄργανα ἐξυπηρετήσεως τοῦ κόμματος ποὺ βρίσκεται στήν ἀρχὴ ἢ ποὺ ἐπικρατεῖ τοπικά, και μέσα προσελκύσεως ὀπαδῶν, σὲ βάρος τῶν ἄλλων, χωρίζοντας ἔτσι τὸ χωριὸ σὲ μερίδες, και 2, γιὰ τὴ δυναμικὴ ποὺ ἀσκεῖ ἡ οἰκογένεια ἢ ὁποία παραμένει ἐσωστρεφῆς και ἐξακολουθεῖ ν' ἀντιπροσωπεύει τὸ ἰσχυρότερο κοινωνικὸ πλαίσιο στὸ χωριὸ μ' ἐξαιρετικὴ συνοχὴ τῶν μελῶν της. Εἶναι ἐπομένως φυσικὸ τὰ πρόσωπα ποὺ τὴν ἀποτελοῦν νὰ μὴν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐνταχθοῦν ὀργανικά στήν κοινότητα, στὸ συνεταιρισμὸ μιὰ και ὁ κύριος πόλος ἔλξεως, γι' αὐτὰ, γιὰ τὰ συμφέροντά τους και γιὰ τὴ ζωὴ τους ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴν οἰκογένεια ἢ ὁποία και τοποθετεῖται στήν κορυφὴ τῶν ἀξιών.

Τὴ συνεργασία μεταξὺ τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ τὴν ἀνταγωνίζεται ἀκόμα και ὁ διαφορισμὸς τους κατὰ φύλο και ἡλικία. Ἡ ὁμάδα τῶν γυναικῶν εἶναι σαφέστατα χωρισμένη ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν ἀνδρῶν. Τὸ ἴδιο παρατηρεῖται και μετὶ τὴν ὁμάδα τῶν ἡλικιωμένων και τῶν δύο φύλων ἢ ὁποία χωρίζεται κοινωνικά ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν νεωτέρων.

Ἡ κατανομὴ τῶν κοινωνικῶν ρόλων τῶν ομάδων αὐτῶν δείχνει τὴν ὑπεροχὴ τῶν ἀνδρῶν ἀπέναντι στὶς γυναῖκες και τὸ προβάδισμα τῶν ἡλικιωμένων ἀπέναντι τοὺς νεώτερους. Παρὰ τὸν ἐξέχοντα ρόλο τῆς γυναίκας σὲ ὅτι ἀφορᾷ τὰ μαγικοθρησκευτικὰ δρώμενα τὰ ὁποία παραμένουν ἰσχυρά, και τὴν ἀναγνώριση πολιτικῶν δικαιωμάτων, οἱ γυναῖκες δὲν εἶναι σὲ θέση ν' ἀναλά-

βουν πρωτοβουλίες και νὰ ξεπεράσουν τὰ ὅσα ἡ παράδοση προδιαγράφει γιὰ τὴ θέση τους και τὴ κοινωνικὴ τους συμπεριφορά, "Ὅσο γιὰ τοὺς νεώτερους, ἡ γνώμη τους γιὰ τὶς κοινὲς ὑποθέσεις ἔχει δευτερεύουσα σημασία.

Στὸν τομέα τῆς σχολικῆς μορφώσεως δὲν παρατηρεῖται σπουδαία πρόοδος. Οἱ Καραγκούνηδες πιστεύουν ὅτι τὸ σχολεῖο δὲν εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὰ κορίτσια. Συνιστᾶται ὅμως γιὰ τ' ἀγόρια γιατί θὰ τὰ διευκολύνει νὰ φύγουν ἀπὸ τὸ χωριὸ και νὰ γίνουν ὑπάλληλοι, ἢ χωροφύλακες. Ἡ γενικὴ μόρφωση, ἢ καλλιέργεια και ἡ ἐνημέρωση βρίσκονται σὲ χαμηλὰ επίπεδα. Τὸ βιβλίον εἶναι περίπου ἄγνωστο, τὸ ραδιόφωνο, σπανιότατο, συναντᾶται συνήθως μόνο στὸ καφενεῖο τοῦ χωριοῦ ὅπου και διαβάζεται μεγάλωφωνα και ἡ ἐφημερίδα.

Ἡ ψυχαγωγία περιορίζεται στὶς τοπικὲς γιορτές, τὰ πανηγύρια, τοὺς γάμους, τὶς βαφτίσεις. Οἱ νέοι τοῦ χωριοῦ πηγαίνουν στὶς γειτονικὲς πόλεις γιὰ νὰ παρακολουθήσουν μιὰ ποδοσφαιρικὴ συνάντηση ἢ γιὰ τὸν κινηματογράφο, ἢ συχναῖον στὸ καφενεῖο τὸ χωριοῦ, πράγματα τὰ ὁποία δὲν χαίρουν καλῆς φήμης στὴ κοινὴ γνώμη.

Ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τῶν πόλεων δὲν εἶναι ἄγνωστος στοὺς Καραγκούνηδες. Ὁ παραδοσιακὸς πολιτισμὸς τους ἔχει ἀρχίσει νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν σύγχρονο πολιτισμὸ σὲ διάφορα επίπεδα, ὅπως π.χ. στὰ καταναλωτικὰ πρότυπα, (τροφή, ἔνδυση, διευθέτηση τοῦ σπιτιοῦ κ.λπ.), στὶς κοινωνικὲς συμπεριφορὲς και στὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις, στοὺς κοινωνικοὺς ρόλους τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας, στήν τήρηση τῶν μαγικοθρησκευτικῶν δρωμένων κ.λπ.

Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἐκδηλώνεται συγκεκριμένα :

μετὶ τὴ σχετικὴ ἀποδυναμωση, αἰσθητὰ ἀλλ' ὄχι ἀποφασιστικά, τοῦ παραδοσιακοῦ χαρακτήρα τῶν στοιχείων ποὺ ἀπαρτίζουν τὰ επίπεδα ποὺ ἀναφέρθηκαν,

μετὶ τὴν εἰσαγωγή στὰ ἴδια αὐτὰ επίπεδα ἀντιστοιχῶν στοιχείων δανεισμένων ἀπὸ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν πόλεων, τὰ ὁποία δὲν ἐνσωματώνονται ὀργανικά στὸν καραγκούνικο βίον ἀλλ' ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἀπλῆς μιμῆσεως ἀπ' τοὺς Καραγκούνηδες,

μετὶ τὸ γεγονός ποὺ ἀποτελεῖ συνέπεια τῆς τιμῆσεως και σύμφωνα μετὶ τὸ ὁποῖο τὰ στοιχεῖα και τὰ πρότυπα ποὺ εἰσάγονται ἀπὸ τὴν περιβάλλουσα κοινωνία χρησιμοποιοῦνται και ἀκολουθοῦνται δημόσια, ἐπιδεικτικά, ἐνῶ παράλληλα ὅταν ὁ Καραγκούνης βρίσκεται ἔξω ἀπ' τὸ ὀπτικὸ πεδίο τῶν τρίτων ἀκολουθεῖ και ἐφαρμόζει τὰ ὅσα τοῦ δίδαξε ἢ παράδοσή του.

Τέλος, μετὶ τὸ γεγονός ἐπίσης ὅτι σὲ πολλὲς περιπτώσεις ὁ Καραγκού-

νης αντιμετωπίζει τὸ θέμα ἢ τὸ πρόβλημα ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ μὲ ἰδέες καὶ ἐκδηλώσεις ποὺ προέρχονται καὶ ἀπὸ τὸν σύγχρονο πολιτισμὸ καὶ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τὸν δικό του, τὶς ὁποῖες ἐφαρμόζει παράλληλα.

Ἡ στάση τῶν Καραγκούνηδων ἀπέναντι στὴν ἀνάπτυξη θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριθεῖ πολυεδρική. Μεταξύ τους δὲν ὑπάρχει κανεὶς ποὺ νὰ μὴν ἐπιθυμεῖ τὴν ἀνοδο τοῦ ἐπιπέδου τῆς ζωῆς καὶ τὴ βελτίωση τῶν ὄρων διαβιώσεώς τους, τόσο περισσότερο ὅσο ἡ κρίση ὅτι οἱ παροῦσες συνθήκες ζωῆς δὲν εἶναι ἱκανοποιητικές, ἀποτελεῖ κοινὴ πεποίθηση. Ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως ποὺ συνειδητοποιεῖται ὅτι ἡ ἀνάπτυξη προϋποθέτει μιὰν οἰκονομική, κοινωνική καὶ πολιτιστικὴ ἀλλαγὴ, οἱ στάσεις διαφοροποιοῦνται. Ὁ συντηρητισμὸς καὶ ὁ κονφορμισμὸς κατέχουν πάντα μιὰν ἐξέχουσα θέση στὴν κορυφὴ τῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν. Ὅσοι παραβαίνουν τὶς ἀρχὲς αὐτές καὶ προσανατολίζονται πρὸς τὸν ἐκσυγχρονισμὸ, γίνονται ἀντικείμενο αὐστηρῶν σχολίων καὶ ἔντονης κριτικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς γενικῆς εἰρωνείας. Ἄν ὅμως συζητήσῃ κανεὶς μὲ τοὺς ἐπικριτὲς τῶν ὄσων ἀποδέχονται τὴν εἰσαγωγὴ π.χ. τῆς τεχνικῆς τῆς καλλιέργειας, τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴ ἐκμετάλλευση στὴν ἐπιχείρηση, τὴν ἔνταξη στοὺς συνεταιρισμοὺς κ.λπ., ἂν μάλιστα συζητήσῃ κανεὶς μαζί τους ἐμπιστευτικὰ καὶ χωρὶς μάρτυρες, θὰ διαπιστώσῃ εὐκολὰ ὅτι κι' ἐκεῖνοι δὲν εἶναι στὸ βάθος ἐχθροὶ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ἀπλῶς τὸν φοβοῦνται. Καὶ φοβοῦνται ἀκόμα περισσότερο τὴ γνώμη τῶν ἄλλων, τὴ δημόσια ἀποδοκιμασία πρὸς κάθε τι ποὺ ταραξέει τὸ ὑπάρχον καθεστῶς. Συνοψίζοντας θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ἀτομικὰ ὁ Καραγκούνηδες ἐπιθυμεῖ τὴν ἀλλαγὴ. Συλλογικὰ ὅμως ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι ἐπιφυλαχτική. Εἰκόνα περίπλοκη, ποὺ καθρεφτίζει τὴν ταλάντευση τῶν Καραγκούνηδων μεταξὺ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, τοῦ γνωστοῦ καὶ τοῦ ἄγνωστο, τοῦ ἀσφαλοῦς καὶ τοῦ ἀόριστου, τοῦ κεκτημένου καὶ τοῦ ἐλπιζόμενου. Ἡ ταλάντευση αὐτὴ, ποὺ σημειώθηκε καὶ πιὸ πάνω μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐξετάσεως τῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν, ἐξηγεῖται καὶ γίνεται κατανοητὴ ὅταν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψη του ὅτι: 1, οἱ Καραγκούνηδες δὲν διαθέτουν τὶς ἀναγκαῖες γνώσεις καὶ τὴν ἐνημέρωση σὲ σχέση πρὸς τὸ καινούργιο ὥστε νὰ μὴν τὸ φοβοῦνται, καὶ 2, τὰ κοινωνικὰ πλαίσια τῆς ζωῆς τους δὲν μποροῦν εὐκολὰ ν' ἀποδεχθοῦν τὸ νεωτερισμὸ γιὰ τὴν ἀμετασχηματιστοῦν κι' ἐκεῖνα καὶ θὰ παύσουν νὰ ὑπάρχουν μὲ τὴ σημερινὴ τους μορφή. Ἀντιδροῦν ἐπομένως γιὰ νὰ διαρκέσουν. Δυὸ παραδείγματα, ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, ἐπιβεβαιώνουν αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία. Οἱ γυναῖκες, οἱ ὁποῖες παρουσιάζουν τὸ χαμηλότερο ἐπίπεδο μορφώσεως, δὲν ἐπιθυμοῦν τὶς ἀλλαγές, παρὰ τὸ ὅτι γνωρίζουν ὅτι οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς τους εἶναι ἰδιαίτερα βαριές καὶ ἐλπίζουν βελτίωσή τους. Κάθε ἀλλαγὴ τὶς τρομάζει. Οἱ ἄντρες πάλι ἀπο-

δέχονται εὐχαρίστως καὶ ὑποστηρίζουν τὴν προσπάθεια τῶν κοινωνικῶν λειτουργῶν ποὺ διδάσκουν στὶς γυναῖκες οἰκιακὴ οἰκονομία καὶ οἰκοτεχνία. Ἐπιθυμοῦν μιὰ καλύτερη λειτουργία τοῦ νοικοκυριοῦ, μιὰ καλύτερη διευθέτηση τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὴ δημιουργία προσθέτων εἰσοδημάτων ἀπὸ τὶς νέες δραστηριότητες τῶν γυναικῶν. Δὲν δέχονται ὅμως καμμιά μεταβολὴ σὲ ὅτι ἀφορᾷ τὴ θέση τῆς γυναίκα, πράγμα ποὺ θὰ ἦταν ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς αὐξήσεως τῆς σημασίας τῆς γυναικείας ἐργασίας, γιὰ τὴν θὰ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴ διατάραξη τῆς οἰκογενειακῆς δομῆς. Οἱ ψυχικὰ ἰσχυρότεροι μεταναστεύουν. Ξέρουν ὅτι οἱ τοπικὲς συνθήκες δὲν τοὺς ἐπιτρέπουν ν' ἀναπτύξουν δημιουργικὲς πρωτοβουλίες. Κι' αὐτοὶ ποὺ μένουν πίσω, τοὺς ζηλεύουν ποὺ εἶχαν τὸ θάρρος ἢ τὴ δυνατότητα νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ περιβάλλοντος καὶ νὰ πᾶνε ἀλλοῦ ὅπου ὅλα εἶναι καλύτερα καὶ εὐκολότερα.

Τὸ σύνολο τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι:

Ὁ ἐκσυγχρονισμὸς ἔχει ἀρχίσει νὰ διεισδύει στὴν καραγκούνικη ζωὴ. Ἡ διεισδύση αὐτὴ συναντᾷ σοβαρὲς δυσκολίες ποὺ ἐμποδίζουν τὴ γένεση καὶ τὴν ὀλοκλήρωσή του.

Οἱ οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς συμπεριφορὲς τῶν Καραγκούνηδων δὲν εἶναι ἀρνητικὲς ἀπέναντι στὸν ἐκσυγχρονισμὸ «ἐξ ὀρισμοῦ», οὔτε ἐκδηλώνονται πάλι ἀποφασιστικὰ ὑπὲρ ἐκείνου. Ἡ στάση τους εἶναι «ἐπαμφοτερίζουσα». Ἐπιθυμοῦν τὴν πρόοδο ἀλλὰ τὴ φοβοῦνται καὶ ἀντιδροῦν στὴν ἀλλαγὴ ποὺ θὰ ἔφερνε μαζί της.

Οἱ πρωτοβουλίες καὶ οἱ ἐκδηλώσεις δημιουργικότητας δὲν λείπουν. Τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον ὅμως, χωρὶς νὰ τὶς ἀπαγορεύει δὲν τὶς εὐνοεῖ. Οἱ φορεῖς τους προσπαθοῦν νὰ τὶς ἐπιβάλουν καὶ στὴ προσπάθειά τους αὐτὴ, ἐρμηνεύουν καὶ προσαρμόζουν τοὺς νεωτερισμοὺς σύμφωνα μὲ καὶ πρὸς τὰ παραδοσιακὰ δεδομένα. Πολλὲς φορὲς τὰ νεωτεριστικὰ καὶ τὰ παραδοσιακὰ στοιχεῖα ἐφαρμόζονται παράλληλα.

Ἔτσι τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας καὶ οἱ διαπιστώσεις τῶν ὑπηρεσιῶν συγκλίνουν. Οἱ Καραγκούνηδες ἀμφιταλαντεύονται μεταξὺ τῆς παραδόσεως καὶ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς ἀλλαγῆς, μὲ ἀποτέλεσμα ἢ παραγωγικότητα νὰ παραμένει χαμηλὴ καὶ τὸ ἐπίπεδο ζωῆς νὰ παρουσιάζει μιὰ βελτίωση ὄχι ἀξιόλογη.

*
* *

Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο προβάλλεται τὸ ἐρώτημα: Ποιοὶ εἶναι οἱ βαθύτεροι

λόγοι, οι βασικές αιτίες αυτού του φαινομένου, και ποῦ πρέπει ν' αναζητηθοῦν; Στὰ ἐγγενῆ ἐλαττώματα τοῦ σχεδίου τῆς ἀναπτύξεως και τῶν μεθόδων ἐφαρμογῆς και ἐκλαϊκείσεως τῶν ιδεῶν ἀπ' τις ὁποῖες ἐμπνέεται; Στὸν τρόπο ζωῆς τῶν Καραγκούνηδων; Ἡ και στίς δυὸ πλευρῆς συγχρόνως;

Εἶναι πιθανότατο, ἀν ὄχι βέβαιο, ὅτι ἡ ἀπάντηση βρίσκεται στὴ μέση. Ὑπεύθυνες γιὰ τὴ μὴ εἰσαγωγή τῶν νέων ιδεῶν κ.λπ. στοὺς Καραγκούνηδες εἶναι ὅλες οἱ πλευρῆς ποὺ ἀναφέρθηκαν. Τὴ παρούσα ὅμως μελέτη τὴν ἐνδιαφέρει ἕνα εἰδικώτερο ἐρώτημα: Ποιὸς εἶναι ὁ ρόλος τῶν δοξασιῶν στὸ ἐσωτερικὸ αὐτοῦ τοῦ φαινομένου; Πῶς και γιατί οἱ δοξασίαι ἐμποδίζουν ἢ δυσχεραίνουν τὴ διάδοση τῶν νέων ιδεῶν και τρόπων κοινωνικο-οικονομικῆς δράσεως στοὺς Καραγκούνηδες και μὲ ποιὸς μηχανισμοὺς ἐκδηλώνεται ἡ ἀντίθεσή τους;

Γιὰ ν' ἀπαντηθοῦν τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ἡ προσφυγὴ στὰ γεγονότα και στὰ πράγματα εἶναι ἀπαραίτητη και πάλι.

II

ΤΑ ΕΠΙΠΕΔΑ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΣ

Κάθε καινούργια ιδέα, (γνώση, ὑπόδειγμα δράσεως ἢ ὑπόδειγμα ὁργανώσεως), γιὰ νὰ γίνει ἀποδεκτὴ και νὰ τεθεῖ σ' ἐφαρμογὴ, πρέπει πρῶτα ν' ἀφομοιωθεῖ ἀπὸ ἐκείνους στοὺς ὁποῖους ἀπευθύνεται. Μὲ τὸν ὄρο «ἀφομοίωση» ὑποδηλώνεται ἡ διαδικασία ἐκείνη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἕνα στοιχεῖο, ἕνας νεωτερισμὸς, ποὺ προτείνεται σ' ἕνα δέκτη, ἀτομικὸ ἢ συλλογικὸ, ὄχι μόνο υἱοθετεῖται ἀπὸ ἐκεῖνον ἀλλὰ κι' ἐνσωματώνεται στὴ σκέψη, στὴ συνείδησή του και στὴ δράση του¹. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ δὲν ἐπιτυγχάνεται πάντα. Πολλῆς φορῆς δὲν ἐπιτυγχάνεται πλήρως ἢ δὲν ἐπιτυγχάνεται καθόλου. Χρησιμοποιώντας μιὰν ὁρολογία δανεισμένη ἀπ' τὴ θεωρία τῆς πληροφορήσεως, ὁ νεωτερι-

1. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀφομοίωσης ἀλλὰ και γιὰ τὰ ὅσα ἀκολουθοῦν, βλ. G. K a v a d i a s : L'assimilation du «message» scientifique et technique, passim. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ γράφηκε μὲ ἀφετηρία τὰ συμπεράσματα τῆς πρώτης φάσεως τῆς ἐρευνας στοὺς Καραγκούνηδες, τὰ ὁποῖα στὴ συνέχεια ὑποβλήθηκαν σὲ συγκριτικὴ μελέτη και ἄλλων παρόμοιων παραδειγμάτων.

σμὸς, τὸ «μῆνυμα» ποὺ ἀπευθύνεται σὲ μιὰ κοινωνικὴ ομάδα σὰν σύνολο και στὰ μέλη τῆς ἀτομικά, μπορεῖ νὰ γίνει ἀπὸ τὸν δέκτη ὀλιγά, μερικὰ ἢ καθόλου ἀποδεκτό. Θὰ πρέπει ἀκόμα νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ τυχὸν ὀλικὴ ἢ μερικὴ ἀποδοχὴ του μπορεῖ νὰ παρουσιάζει παραλλαγῆς σὲ ὅτι ἀφορᾷ τὴν πιστότητα. Τὸ περιεχόμενο τοῦ μηνύματος τροποποιεῖται και μεταβάλλεται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μεταδόσεώς του, ἔτσι ὥστε τὰ στοιχεῖα ποὺ τὸ συγκροτοῦν στὴ φάση τῆς «ἐκπομπῆς» νὰ μὴν εἶναι ταυτόσημα μ' ἐκεῖνα ποὺ συγκρατεῖ τελικά, κατὰ τὴ φάση τῆς «ἀποδοχῆς» ὁ δέκτης. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ προκαλοῦνται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ μῆνυμα κατὰ τὴ μετάδοσή του διέρχεται ἀπὸ διάφορους «διαύλους» οἱ ὁποῖοι συνδέουν τὸν «πομπὸ» μὲ τὸν «δέκτη» και οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦν τὴν ἐπιρροή τους πάνω στὸ περιεχόμενό του. Ἄν ἡ ἐπιρροή τους εἶναι εὐνοϊκὴ, τὸ μῆνυμα «περνᾷ». Ἄν δὲν εἶναι εὐνοϊκὴ, τότε ἀνάλογα μὲ τὴ φύση και τὴν ἔνταση τῶν ἀρνητικῶν ἐπιδράσεων, τὸ μῆνυμα στὴ λήψη του ἢ μεταβάλλει περιεχόμενο ἢ δὲν «περνᾷ» καθόλου.

Γιὰ τὴν ἐσώτερη φύση τῶν «διαύλων», τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποία ἀσκοῦν πάνω στὸ μῆνυμα και τῶν μηχανισμῶν σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποῖους ἀσχεῖται ἢ ἐπιρροὴ αὐτῆ, δὲν ὑπάρχουν ὀριστικὰ συμπεράσματα¹. Εἶναι πάντως γνωστὸ ὅτι τὸ μῆνυμα τὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται σὲ μιὰ κοινωνικὴ ομάδα, μεταδίδεται διὰ μέσου: 1, τῶν ἀτόμων τὰ ὁποῖα φυσικά εἶναι φορεῖς διανοητικῶν και ψυχολογικῶν ἀντιδράσεων ἀλλὰ και μέλη τῆς ομάδος, και 2, τῶν μικροτέρων ὁμάδων τῶν ὑπο-ὁμάδων τις ὁποῖες ἢ κοινωνικὴ ομάδα—δέκτης περικλείει. Ὑπόκειται δὲ και στὴ δυναμικὴ τῆς ομάδας—σὰν δέκτης συλλογικῆς πραγματικότητας. Εἶναι ἐπομένως φανερό ὅτι οἱ ἐπιρροῆς τις ὁποῖες ὑφίσταται τὸ μῆνυμα κατὰ τὴ μετάδοσή του ἐκδηλώνεται σὲ τρία ἐπίπεδα. Τὸ νοητικὸ, τὸ ψυχολογικὸ, και τὸ κοινωνικὸ, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν τρεῖς ἀπόψεις ἑνὸς και τοῦ αὐτοῦ φαινομένου, τοῦ «συγκεκριμένου»² ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀντιδρᾷ μπροστὰ στὸ ἐξωτερικὸ ἐρέθισμα σὰν ἀτομικότητα ἀλλὰ και σὰν μέλος τῆς κοινωνίας του και τοῦ πολιτισμοῦ τῆς.

1. Ὑπενθυμίζεται ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ προβλήματος αὐτοῦ τῆς θεωρίας τῆς πληροφορήσεως σὰν black—box!

2. Τὸ πρόβλημα τοῦ «συγκεκριμένου» ἀνθρώπου εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ συζητούμενα. Γιατὶ πρόκειται ὄχι πιά γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ παρουσιάζει μιὰ προσωπικότητα ὁμόλογη και ἀνάλογη πρὸς τὴν κοινωνία στὴν ὁποία ἀνήκει και στὸν πολιτισμὸ τῆς. Ὑπενθυμίζεται ὅτι κάθε κοινωνία και κάθε πολιτισμὸς προσπαθοῦν ν' ἀναπτύξουν στὸν ἄνθρωπο ὀρισμένες ιδιότητες και ἀρχές, ἔτσι ποὺ τὸ ἄτομο νὰ μὴν εἶναι «ἀτυπικὸ» πρὸς τὸ περιβάλλον του. Πρβλ. R. B e n e d i c t : Echantillons de civilisation, σ. 281, M. M e a d : Moeurs et sexualité eu Océanie, σ. 268.

Ἄπ' ὅσα προηγήθησαν καταλήγει κανείς εύκολα στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀφομοίωση ἀπό τοὺς Καραγκούνηδες τῶν ὑποδειγμάτων ζωῆς καὶ δράσεως πού τοὺς προτείνονται, τὸ μήνυμα τῆς ἀλλαγῆς, παρουσιάζει προβλήματα.

Τὸ πιὸ πάνω σχῆμα τῆς βασικῆς ποοβληματικῆς τῆς πληροφορήσεως μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡφέλιμα γιὰ τὴ διευρέυσή τους. Ἡ σχετικὴ προσπάθεια θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὰ τρία ἐπίπεδα πού ἀναφέρθηκαν, τὸ νοητικὸ, τὸ ψυχολογικὸ καὶ τὸ κοινωνικὸ, μὲ σκοπὸ νὰ φέρει σὲ φῶς τὰ φαινόμενα πού γεννῶνται ὅταν τὸ μήνυμα τῆς ἀλλαγῆς συγκρούεται μὲ τὶς καραγκούνικες δοξασίες στὰ ἐπίπεδα αὐτά.

*
* *

Οἱ δυσκολίες τὶς ὁποῖες οἱ Καραγκούνηδες συναντοῦν γιὰ τὴν ἀφομοίωση τῶν ιδεῶν καὶ τῶν γνώσεων πού εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἀνάπτυξή τους στό νοητικὸ ἐπίπεδο, δὲν ὀφείλονται σὲ ἀδυναμία ἢ στὴν ἀνικανότητά τους κατανόσεως τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς ἀξίας τῆς. Οἱ σχετικὲς δυσκολίες προέρχονται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν διαθέτουν τὰ ἐννοιολογικὰ μέσα γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό.

Πραγματικὰ κάθε καινούργια ιδέα γιὰ ν' ἀφομοιωθεῖ πρέπει πρῶτα νὰ κατακτηθεῖ. Ἄλλὰ ἡ διαδικασία τῆς κατανόσεως ἑνὸς καινούργιου στοιχείου, γιὰ καὶ ἀπὸ τὸ γνωστικὸ ὑποκείμενο, περιλαμβάνει μιὰ κριτικὴ σκέψη πάνω σ' αὐτὸ πού ξεκινᾷ ἀπὸ γνωστὲς ἔννοιες καὶ προχωρεῖ πρὸς τὸ ἄγνωστο καὶ τὸ καινούργιο. Ἄν τὸ ὑποκείμενο δὲν διαθέτει τὶς γνώσεις αὐτὲς οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τὰ κριτήρια καὶ τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἐπιχειρήσει τὴν προσέγγιση τοῦ καινούργιου στοιχείου, ἢ ἂν οἱ γνώσεις αὐτὲς δὲν εἶναι πρόσφορες γιὰ τὴν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς προσπάθειας, τότε ἡ κατανόηση τοῦ καινούργιου αὐτοῦ στοιχείου εἶναι ἀδύνατη. Μιὰ ἀλγεβρικὴ παράσταση δὲν εἶναι προσιτὴ σ' ἕνα ὑποκείμενο πού δὲν γνωρίζει τ' ἀλγεβρικὰ σύμβολα καὶ τοὺς τρόπους συσχετίσεώς τους. Ἀκριβέστερα. Κάθε καινούργια ιδέα, γνώση ἢ ἐμπειρία, γιὰ νὰ κατανοηθεῖ καὶ στὴ συνέχεια ν' ἀφομοιωθεῖ, πρέπει: 1, νὰ μπορεῖ νὰ καταλάβει μιὰ θέση ἀνάμεσα στό σύνολο τῶν ιδεῶν καὶ τῶν ἐνοιῶν τὶς ὁποῖες διαθέτει τὸ γνωστικὸ ὑποκείμενο, καὶ 2, νὰ εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὶς ἤδη ὑπάρχουσες στό πνεῦμα τοῦ γνωστικοῦ ὑποκειμένου. Τὸ σύνολο αὐτὸ τῶν ιδεῶν πού ἤδη ὑπάρχουν ἀντιπροσωπεύει τὸ πλαίσιο τῆς λογικῆς ἀναφορᾶς ἢ τὸ ψυχολογικὸ ἀφομοιωτικὸ πλαίσιο.

σίου¹, πρὸς τὸ ὁποῖο θὰ συγκριθεῖ καὶ μὲ τὸ ὁποῖο θὰ συσχετισθεῖ ἡ καινούργια ιδέα. Ἄν μεταξὺ τῶν στοιχείων πού συγκροτοῦν τὸ πλαίσιο αὐτό, τῶν ιδεῶν δηλαδή πού ἤδη ὑπάρχουν καὶ τῶν νέων ιδεῶν ὑφίσταται συμβατότητα, τότε οἱ νέες ιδέες κατανοοῦνται καὶ ἀφομοιώνονται. Ἄλλοιῶς ἀπορρίπτονται ἢ ἀπλῶς παραμένουν ξένες πρὸς τὸ ὑποκείμενο.

Ἡ παρουσίαση τῆς καραγκούνικης κοσμολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας σ' ἕνα προηγούμενο κεφάλαιο, ἔδειξε καθαρὰ ὅτι ἡ καραγκούνικη σκέψη ἀποτελεῖ μιὰ σύνθεση λογικῶν καὶ ἐξωλογικῶν στοιχείων. Τὰ πρῶτα περιλαμβάνουν τὶς τεχνικὲς καὶ γενικώτερα τὶς ἐμπειρικές, τὶς πρακτικὲς γνώσεις τῶν Καραγκούνηδων. Τὰ δευτέρω, τὶς μαγικοθησκευτικὲς τοὺς δοξασίες, μὲ μιὰ σαφὴ ὑπεροχὴ τῶν δευτέρων πάνω στὰ πρῶτα. Τὸ φαινόμενο δὲν πρέπει νὰ ξενίζει. Ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ τελέσει τὴ ζωὴ του πρέπει νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ τοποθετηθεῖ μέσα στόν κόσμο, τὸ φυσικὸ καὶ τὸν κοινωνικὸ, προσπάθεια ἢ ὁποῖα προϋποθέτει τὴν ἐξήγηση καὶ τὴ κατανόηση τοῦ κόσμου. Σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις πού ἡ προσφυγὴ στὴ γνώση δὲν εἶναι δυνατὴ, ὁ ἄνθρωπος καταφεύγει γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ κόσμου στό μῦθο. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ γνώση καὶ ὁ μῦθος ἀλληλοσυμπληρώνονται. Ἡ σύνθεσή τους συγκροτεῖ καὶ ἐξωτερικεύεται σ' ἕνα σύστημα ιδεῶν πού ἐρμηνεύει τὸ σύμπαν, διαφορετικὰ φυσικὰ γιὰ κάθε κοινωνία καὶ γιὰ κάθε ἱστορικὴ στιγμή. Ὅσο ἡ γνώση προχωρεῖ, ὁ μῦθος ὑποχωρεῖ γιὰ νὰ καταλάβει νέους χώρους, μιὰ καὶ ἡ γνώση εἶναι πάντα περιορισμένη κι' ὑπάρχει πάντα εὐρὺ περιθώριο ἄγνοιας². Ὅσο γιὰ τοὺς Καραγκούνηδες, τῶν ὁποίων τὸ σύστημα τῶν γνώσεων εἶναι περιορισμένο, εἶναι φυσικὸ ν' ἀναπτύσσονται ἕνα μεγάλο σύστημα δοξασιῶν γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ κενοῦ.

Ἡ γενικὴ αὐτὴ παρατήρηση ἐπιτρέπει κιόλας τὴ διαπίστωση ὅτι οἱ προτάσεις καὶ οἱ ὑποδείξεις γιὰ μιὰ ἀλλαγὴ πού θὰ φέρει στὴν ἀνάπτυξη καὶ οἱ ὁποῖες εἶναι λογοκρατικὸ χαρακτήρα, ἀφομοιώνονται δύσκολα ἀπ' τοὺς Καραγκούνηδες ἀφοῦ ἡ καραγκούνικη σκέψη διαθέτει μιὰ ἐννοιολογία πολὺ περισσότερο μυθικὴ παρά λογοκρατικὴ. Μεταξὺ ἐπομένως τῶν ὑποδείξεων καὶ τοῦ πλαισίου ἀναφορᾶς στό ὁποῖο πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν τὰ ὑποδεικνυόμενα νέα στοιχεία, ὑπάρχει ἑτερογένεια, ἢ ὁποῖα δυσκολεύει τὴν ἐνταξὴ καὶ ἄρα καὶ τὴν ἀφομοίωσή τους.

Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται κι' ἀπὸ εἰδικώτερες παρατηρήσεις. Ἡ ἑτερογένεια γιὰ τὴν ὁποῖα πρόκειται ἐκδηλώνεται συγκεκριμένα σὲ ὅτι ἀφορᾷ:

1. Πρβλ. J. Piaget: La psychologie de l'intelligence, σ. 52.

2. Πρβλ. M. Leenhardt: Do kamo-La personne et le mythe, σ. 226. Cl. Levi-Strauss: Anthropologie structurale, σ. 228, G. Kavadias: Les Saracatsans, σ. 358-362.

Τὸ χῶρο κατοικίας, ἐργασίας καὶ ἐκμεταλλεύσεως ἀλλὰ καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, τοῦ ὁποίου ἡ ἀναπαράσταση καὶ οἱ ιδιότητες καθορίζονται ἀπὸ μὲν τοὺς γεωπόνους κ.λπ. μὲ βάση τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα, ἀπὸ δὲ τοὺς Καραγκούνηδες μὲ τὴν ἐμπειρικὴ γνώση καὶ μὲ τὶς δοξασίες.

Τὸ χρόνο ὁ ὁποῖος ὅταν κανεὶς περνᾷ ἀπὸ τὴ λογικὴ σκέψη στὶς δοξασίες διαφοροποιεῖται ποιοτικά.

Τὴν ποιότητα τῆς ἐσώτερης φύσης καὶ τὶς ιδιότητες τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, οἱ ὁποῖες σύμφωνα μὲ τὶς δοξασίες δὲν προσδιορίζονται ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους μόνο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς σχέσεις τους μὲ τὶς μυστικὲς δυνάμεις ποὺ διέπουν τὸ σύμπαν.

Τὴν ποσότητα ἢ ὁποία εἶναι συνάρτηση τῆς ἐπιρροῆς, εὐνοϊκῆς ἢ ὄχι, τῶν μυστικῶν δυνάμεων τοῦ σύμπαντος καὶ ὄχι τῶν κλιματικῶν, τῶν φυσικῶν, καὶ τῶν βιολογικῶν παραγόντων πάνω στὴν παραγωγή, τὴν ἀναπαραγωγή κ.λπ.

Τὴν ταυτότητα, ἢ ὁποία σὰν ἔννοια συγγέεται συχνὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ συμβολισμοῦ, ὅπως συγγέεται ἐπίσης καὶ τὸ σύμβολο, τὸ συμβολίζον, μὲ τὸ συμβολιζόμενο (τὸ στοιχεῖο ποὺ συμβολίζεται ἀπ' αὐτό).

Τὴν αἰτιότητα, ἢ ὁποία δὲν ταυτίζεται μὲ τοὺς φυσικοὺς καὶ τοὺς κοινωνικοὺς ντετερμινισμούς, ἀλλ' ἀποτελεῖ συνάρτηση τῆς δράσεως τῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος τοῦ συμβολισμοῦ.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο κάθε ὑπόδειξη ἢ διδασκαλία ποὺ βασίζεται στὴν ἐπιστήμη ἢ στὴν τεχνικὴ θὰ προσκρούσει μοιραῖα πάνω στὰ στοιχεῖα αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν καὶ τὶς κατηγορίες τῆς σκέψεως. "Ὅταν ὁ γεωπόνος θὰ πρέπει π.χ. νὰ συστήσει τὴ χρήση τῶν χημικῶν λιπασμάτων γιὰ τὴν αὔξηση τῆς παραγωγῆς, οἱ Καραγκούνηδες θὰ τοποθετήσουν τὰ λεγόμενά του στὰ ὅσα τοὺς ὑπαγορεύουν οἱ δοξασίες τους γιὰ τὴ γονιμότητα καὶ τὴν ἀφθονία, περνώντας ἔτσι ἀπ' τὴ χημεία στὴ μεταφυσικὴ. "Ὅταν πάλι ἡ κοινωνικὴ λειτουργός, ἢ μαία ἢ ὁ γιατρὸς διδάσκουν στὴν ἐπίτοκο τὴν ὑγιεινὴ τῆς λεχῶνας καὶ τοῦ νεογέννητου, ἐκεῖνη θὰ σκέπτεται τὴν ἐπιταγὴ ὅτι πρέπει νὰ ἐναποθέσει τὸ βρέφος στὸ χῶμα καὶ στὴ συνέχεια νὰ μὴν τὸ λούσει καὶ νὰ μὴ λουστῆ καὶ ἡ ἴδια ἐπὶ ἐννέα ἡμέρες! Ἡ ἑτερογένεια μεταξὺ τῶν δύο τρόπων σκέψεως στὰ δύο αὐτὰ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα φυσικὰ δὲν εἶναι τὰ μόνα, εἶναι φανερὴ. Τὸ ἴδιο εἶναι φανερὴ καὶ ἡ δυσχέρεια τῆς ἀφομοιώσεως τῶν ἐπιστημονικο-τεχνικῶν ἐννοιῶν ἐξ αἰτίας τῆς ἑτερογένειας ποὺ παρουσιάζουν σὲ σχέση πρὸς τὴν μυθικὴ σκέψη.

Ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία στὸ «ψυχολογικὸ ἀφομοιωτικὸ πλαίσιο», ἐκτὸς ἀπὸ τὶς δοξασίες, καὶ ἐννοιῶν, γνώσεων καὶ ἰδεῶν λογοκρατικοῦ περιεχομένου, δὲν διευκολύνει πολὺ τὴν ἀποδοχὴ τῶν νέων ἰδεῶν. Ἡ υἰοθέτησή τους προϋποθέτει τὸ γεγονὸς ὅτι μεταξὺ τῶν παλαιότερων ἰδεῶν καὶ τῶν νεωτέρων ὑπάρχει ἀνταπόκριση, καὶ θέματος καὶ περιεχομένου.

Στὴν περίπτωσι τῶν Καραγκούνηδων οἱ δύο αὐτὲς συνθήκες συντρέχουν. Ἀλλ' ὄχι ὀλοκληρωτικά. Οἱ παλαιότερες γνώσεις καὶ ἰδέες, στὴν οὐσία στοιχειωδῶς τεχνικὲς, σκέψεις πάνω σὲ ποικίλες ἐμπειρίες, ἀρχὲς καὶ τρόποι ὀργανώσεως καὶ διαχειρίσεως τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οἰκονομίας κ.λπ. οἱ ὁποῖες σχηματίσθηκαν καὶ συσσωρεύθηκαν στὸ μῆκος τοῦ χρόνου ἀκολουθώντας τὴ διαδικασίαν τῆς «δοκιμῆς καὶ πλάνης», ἀναφέρονται σ' ἕνα μικρὸ, ἐλάχιστο τμήμα τοῦ κόσμου σὲ σχέση πρὸς τὸν κόσμον, τὸ φυσικὸ καὶ κοινωνικὸ σύμπαν, μέσα στὸ ὁποῖο ὁ Καραγκούνης πρέπει νὰ ἐγγράψει τὴ ζωὴ του καὶ τὴν προσπάθειά του ν' ἀναπτυχθεῖ. Εἶναι ἐπομένως περιορισμένες. Δὲν ἐπιτρέπουν στὸν Καραγκούνη παρὰ νὰ σχηματίσει, ξεκινώντας ἀπὸ κεῖνες, μιὰ πολὺ περιορισμένη εἰκόνα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου μέσα στὸν ὁποῖο ζεῖ. Ἀντίθετα. Οἱ ἐπιστημονικὲς καὶ τεχνικὲς γνώσεις οἱ ὁποῖες προτείνονται γιὰ τὴν ἀνάπτυξη, εἶναι πολὺ εὐρύτερες, πλουσιότερες, ἀκριβέστερες ἀπὸ τὶς παλιές. Κι' ἂν ὑπάρχει ἐπομένως ἀντιστοιχία θέματος καὶ περιεχομένου ἢ διαφορὰ τους ἀπ' τὶς προγενέστερες εἶναι φανερὴ — μιὰ διαφορὰ ὄχι βέβαια φύσεως ἀλλὰ βαθμοῦ. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ ὀδηγεῖ στὸ διπλὸ ἀποτέλεσμα, εἴτε νὰ ἐπιτρέψει τὴν υἰοθέτηση ἐνὸς μέρους μόνο τοῦ μηνύματος, στὸ μέτρο δηλαδὴ ἐκεῖνο ποὺ οἱ παλαιότερες γνώσεις ἀνταποκρίνονται πρὸς αὐτό, ἀφίνοντας τὸ ὑπόλοιπο μέρος ἀναφομοίωτο, εἴτε νὰ ἐπιτρέψει τὴν υἰοθέτηση τοῦ ὅλου ἀλλὰ παραμορφωμένου. Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωσι ἢ κατανόηση τοῦ περιεχομένου τοῦ μηνύματος εἶναι ἐλλειπῆς γιὰτὶ συντελεῖται μὲ ἀπόσφορα κριτήρια, τὶς παλαιὲς γνώσεις οἱ ὁποῖες εἶναι ἀνεπαρκεῖς, πράγμα ποὺ ὀδηγεῖ σὲ βᾶρος τῆς πιστότητας. Ἐκεῖνο ποὺ παραμένει στὴ συνείδησι τοῦ γνωστικοῦ ὑποκειμένου δὲν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ τοῦ προτάθηκε ν' ἀποδεχθεῖ¹.

Ἔτσι, μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι στὸ νοητικὸ ἐπίπεδο ἢ συνάντηση τῶν νέων ἰδεῶν, τοῦ ἐπιστημονικο-τεχνικοῦ καὶ κοινωνικο-οικονομικοῦ μηνύματος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη μὲ τὶς δοξασίες, καταλήγει σὲ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα σὲ ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἀφομοίωσή του, ἐξ αἰτίας τῆς

1. Γιὰ τοὺς μηχανισμοὺς τῆς κατανόσεως κ.λπ., Πρβλ. J. Piaget: Epistémologie génétique, T. III. La pensée psychologique et la pensée sociologique, σ. 261. Τοῦ ἰδίου: Traité de Logique, Essai de logistique opératoire, passim, καὶ τὰ σχόλια τοῦ R. Bastide: Le Candomblé de Bahia, rite Nagô, σ. 240-241.

έτερογένειας που παρατηρείται μεταξύ τους. "Ότι ή παρουσία στο πλαίσιο αναφοράς λογοκρατικών ιδεών δεν είναι ικανή παρά μόνο περιπτωσιολογικά, και πάντα σε περιορισμένη κλίμακα και συχνά σε βάρος της πιστότητας, ν' αντισταθμίσει την άρνητική επίρροή των δοξασιών. Κι' ότι τελικά ή συνάντηση αυτή, αληθινή σύγκρουση των δοξασιών με το νεωτεριστικό μήνυμα στο νοητικό πεδίο, αποτελεί έναν απ' τους λόγους που το εμποδίζουν να «περάσει», ενώ συγχρόνως εξηγεί γιατί ή παραγωγικότητα των Καραγκούνηδων, παρά τις προσπάθειες, μένει χαμηλή.

*
* *

Ήλλά και το κοινωνικό περιβάλλον, με τη δυναμική την οποία άσκει, εμποδίζει ή τουλάχιστον δυσκολεύει το πέρας του μηνύματος. Ή δυναμική αυτή ενισχύεται από τις δοξασίες και μάλιστα σημαντικά.

Κάθε κοινωνία, κάθε κοινωνική ομάδα, διαθέτει μια συλλογική συνείδηση, αποτέλεσμα της διαλεκτικής συναντήσεως των άμοιβαίων «άκτινοβολιών» των άτομικών συνειδήσεων ανοιχτών προς το σύμπαν, ή οποία δημιουργεί και επεξεργάζεται κοινές ιδέες, κοινές κρίσεις, κοινές αξίες για τα μέλη της και ή οποία καθορίζει τις κοινές «στάσεις» άπέναντι σε διάφορα προβλήματα, καθώς και την κοινή γνώμη. Δημιουργεί επίσης ή αποδέχεται πολιτιστικές αξίες και έργα στα πλαίσια της κοινωνίας στην οποία αντιστοιχεί. Το άτομο-μέλος της κοινωνίας για την οποία πρόκειται, μετέχει στη συλλογική συνείδηση και στα έργα της και τα συμμερίζεται, χωρίς αυτό να σημαίνει φυσικά ότι δεν έχει τη δυνατότητα να τ' άρνηθεί και μάλιστα και να προχωρήσει σε προσωπικά δημιουργήματα.

Οί αντιδράσεις, οί εκδηλώσεις, τα έπιτεύγματα, τα έργα κλπ. της συλλογικής συνειδήσεως, τα οποία υπερβαίνουν τον τομέα της γνώσεως σε στενή έννοια, μπορούν κι' εκείνα ν' αντιστρατεύονται ή όχι στη διάδοση του μηνύματος για την ανάπτυξη και την αλλαγή.

Στην περίπτωση των Καραγκούνηδων τα πολιτιστικά τους έργα, κυρίως ή κλίμακα των κοινωνικών αξιών, δρούν άρνητικά άπέναντι στο μήνυμα, του οποίου το περιεχόμενο ανταποκρίνεται σε μιαν άλλη κοινωνία περισσότερο εξελιγμένη. Μια άντιπαράθεσή τους, ειδικότερα εκείνων τα οποία έχουν δεοντολογικό χαρακτήρα, έμφανίζει το φαινόμενο σ' όλη του την καθαρότητα. "Όταν ή ανάπτυξη προϋποθέτει και απαιτεί το δρών υποκείμενο να διαθέτει πρωτοβουλία, φαντασία, δημιουργικότητα, τάση προς το νεωτερισμό, έφευ-

ρετικότητα, άποδοχή ένδεχομένων κινδύνων άποτυχίας και γενικότερων δυσάρεστων συνεπειών, ή καραγκούνικη κοινωνία και ο πολιτισμός της έπιβάλλουν στο άτομο συντηρητισμό, κονφορμισμό σε σχέση με την παράδοση, δράση σύμφωνα με τα παραδοσιακά ύποδείγματα, συμπεριφορά και διαχείριση καλού και στενού οικογενειάρχη, καθώς και άποφυγή κάθε είδους κοινωνικο-οικονομικού κινδύνου. Ή καραγκούνικη παράδοση και το μήνυμα παρουσιάζουν άσυμβατότητα, ή οποία βασίζεται στην έτερογένεια του περιεχομένου τους, όχι πια στο γνωστικό αλλά στο κοινωνικό και το πρακτικό επίπεδο. Γι' αυτό και ή πρώτη δεν εύνοεί τη διάδοση του δευτέρου.

Το θέμα όμως περικλείει και μιαν άλλη άποψη. Κάθε κοινωνία ή κοινωνική ομάδα διαθέτει μιαν ίσορροπία, μια δυναμική ίσορρόπηση των στοιχείων που την συγκροτούν, ή οποία έγγυάται τη διάρκειά της στο χρόνο και στην οποία οφείλει και τη μορφή της. Πρόκειται για τη δομή της κοινωνίας ή της ομάδας της οποίας ο ρόλος είναι πρωταρχικής σημασίας. "Αν ή δομή διαταραχθεί ή λείψει, τότε και ή αντίστοιχη κοινωνία ή ομάδα θα μεταβληθεί ή θα διαλυθεί¹. Γι' αυτό και οί κοινωνίες, οί όποιες ένδιαφέρονται πάντα για τη διάρκειά τους, φροντίζουν ώστε ή δομή τους να διατηρείται και να μην διαταράσσεται, έλέγχοντας τις κοινωνικές συμπεριφορές και τους κοινωνικούς ρόλους των στοιχείων που τις συγκροτούν — των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων ή υπό-ομάδων που περικλείουν στους κόλπους τους. "Αν οί συμπεριφορές και οί ρόλοι των στοιχείων αυτών μεταβληθούν, τότε και όλοκληρο το οικοδόμημα θα κλονισθεί γιατί θα διαταραχθεί ή ίσορροπία μεταξύ τους, ή οποία είχε έπιτευχθεί και είχε διατηρηθεί μέχρι τότε. "Ο έλεγχος των συμπεριφορών και των ρόλων έπιτυγχάνεται συνήθως με τρεις τρόπους. Με την έπιβολή ύποδειγμάτων συμπεριφοράς, με την άπόκρουση άντιθέτων ή διαφορετικών ύποδειγμάτων και τέλος με την κοινωνική άποδοκιμασία και τις κοινωνικο-οικονομικές της συνέπειες, οί όποιες μπορεί ν' άποδειχθούν και βαρύτερες, σε περίπτωση παραβάσεως ή παρεκκλίσεως, έναντίον του παραβάτη (άτόμου ή ομάδας).

Οί καινούργιες ιδέες έπομένως οί όποιες ρυθμίζουν διαφορετικά τις κοινωνικές συμπεριφορές και τους ρόλους και οί όποιες στηρίζονται σε μιαν άλλη κλίμακα αξιών από την ισχύουσα, δεν είναι παραδεκτές. Γιατί άναστατώνουν την κοινωνική ίσορροπία, άπειλούν την κοινωνική δομή και θέτουν σε κίνδυνο τη διάρκεια της κοινωνίας με την παρούσα μορφή της.

1. Για την έννοια της δομής, πρβλ. G. Gurvitch : *Traité de Sociologie*, I, Κεφ. IV, σ. 205-215.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν *καραγκούνικη κοινωνία*. Ἄν τὰ μέλη τῆς παύσουν νὰ πιστεύουν στὰ ὑποδείγματα συμπεριφορᾶς καὶ στοὺς κοινωνικοὺς τοὺς ρόλους ὅπως τοὺς προδιαγράφει ἡ παράδοση, ἂν συγκεκριμένα παύσει ἡ διαχείριση καὶ ἡ ἀπόφαση τῶν οἰκογενειακῶν ὑποθέσεων ν' ἀνήκει στὸν πατέρα-γενάρχη, ἂν τὰ παιδιά ἀποκτήσουν γνώμη καὶ ἐπιδείξουν πρωτοβουλίες, ἂν οἱ γυναικεῖοι καὶ οἱ ἀνδρικοὶ ρόλοι ἐξισωθοῦν, ἂν οἱ τρόποι καλλιέργειας καὶ ἐκμεταλλεύσεως ἀλλάξουν κλπ., τότε θὰ πρέπει ν' ἀλλάξουν καὶ τὰ πλαίσια τῆς *καραγκούνικης ζωῆς* καὶ μαζί τῆς νὰ μετατεθοῦν τὰ κέντρα ἀποφάσεως καὶ κοινωνικῆς ἐξουσίας. Ἡ ὁμάδα τῶν ἀνδρῶν θὰ χάσει τὴν ἐπιρροή ποὺ εἶχε πρὶν πάνω στὴν ὁμάδα τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν, ὅπως τὸ ἴδιο θὰ συμβεῖ μὲ τὴν ὁμάδα τῶν ἡλικιωμένων ἀπέναντι στοὺς νέους. Παρόμοια φαινόμενα θὰ σημειωθοῦν ἂν ἡ συνεργασία στὸ πλαίσιο τῆς οἰκογένειας ἢ τῆς συγγενικῆς ὁμάδας ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν συνεργασία στὸ πλαίσιο τοῦ συνεταιρισμοῦ ἢ τῆς κοινότητος. Οἱ πρῶτες θὰ χάσουν τότε τὴ λειτουργικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιρροή τους. Εἶναι ἐπομένως φυσικὸ ἢ ἀπειλούμενη ἀπὸ τὸ νεωτεριστικὸ μῆνυμα *καραγκούνικη κοινωνικὴ δομὴ* ν' ἀπωθεῖ τὶς νέες ἰδέες καὶ προτάσεις καὶ ν' ἀποδοκιμάζει κάθε προσπάθεια κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Μαζί τῆς ἀπωθεῖ καὶ τὴν ἀνάπτυξη, ἀφοῦ, ὅπως ὑπογραμμίσθηκε ἐπανειλημμένα, ἀνάπτυξη χωρὶς κοινωνικὴ ἀλλαγὴ εἶναι οὐτοπία.

Ἐπάρχει τέλος καὶ μιὰ τρίτη ἄποψη, ἐπίσης κοινωνικὴ, τοῦ προβλήματος, ἢ ὅποια ἀφορᾷ τὴν ἐπιρροή τὴν ὅποια ἀσκεῖ πάνω στὴ μετάδοση τοῦ μηνύματος τὸ γεγονός ὅτι τὸ μῆνυμα προέρχεται ἀπὸ τὴν περιβάλλουσα, μὴ *καραγκούνικη, κοινωνία* καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν πόλη καὶ τὸ κράτος. Ἡ σχέση ὑπαίθρου-πόλης καὶ μάλιστα *Καραγκούνη-πόλης* ἦταν πάντα ἑτεροβαρῆς. Ἡ πόλη, τὸ κράτος ἀντιπροσώπευαν γιὰ τὸν *Καραγκούνη* τὴν ἐκμετάλλευση, τὴν καταπίεση, τὸν τσιφλικᾶ, τὸν ἐπιστάτη, τὸν ἔμπορο, τὸν τοκογλύφο κλπ. Ἀντιπροσωπεύουν ἀκόμα τὴν οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ παραγωγοῦ ἀπ' τοὺς ἐμπόρους, τὴν αὐθαιρεσία ἢ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν ἢ τῶν ὑπηρεσιῶν κοινῆς ὠφελείας, τὴν ἐπιβολὴ φόρων καὶ εἰσφορῶν κλπ. Κάθε τι ἐπομένως ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ κράτος ἢ τὴν πόλη δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ φέρει τὴ σφραγίδα τῆς ἑτεροβαροῦς αὐτῆς σχέσεως στὴν ἀντίληψη τῶν *Καραγκούνηδων* καὶ γι' αὐτὸ θὰ πρέπει ν' ἀντιμετωπίζεται μὲ δυσπιστία. Τὸ μῆνυμα τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἀλλαγῆς προσκρούει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὸ ψυχολογικὸ κλίμα ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴ συσχέτιση τοῦ χωριοῦ μὲ τὴν πόλη καὶ τὸ ὅποιο φυσικὰ δὲν εὐνοεῖ τὴ μετάδοσή του.

Ὁ ρόλος τὸν ὅποιο διαδραματίζουν οἱ δοξασίες στὸ πλαίσιο τῆς πολυδιάστατης αὐτῆς δυναμικῆς ποὺ ἀσκεῖ ἡ *καραγκούνικη κοινωνία* πάνω στὸ

μῆνυμα τῆς ἀναπτύξεως, εἶναι μὲν ἔμμεσος ἀλλὰ καθόλου ἀσήμαντος. Ἐκδηλώνεται δὲ ἀρνητικὰ ὡς πρὸς ἐκεῖνο :

προδιαγράφοντας τὶς κοινωνικὲς συμπεριφορές, τοὺς ρόλους καὶ τὴν κοινωνικὴ κατάσταση τῶν ἀτόμων,

προσδιορίζοντας τὴν κατανομή τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας,

ἀπονέμοντας μαγικοθρησκευτικὸ χαρακτῆρα στὶς ἀντίστοιχες δραστηριότητες,

στηρίζοντας τὰ κοινωνικὰ πλαίσια ἀλλὰ καὶ τὸ γενικὸ οἰκοδόμημα τῆς *καραγκούνικης ζωῆς* μὲ τὸ κύρος τῶν δοξασιῶν, ἔτσι ὥστε κάθε ἀλλαγὴ τῆς ν' ἀποτελεῖ, ὅπως ὑπογραμμίσθηκε, προσβολὴ τῶν δυνάμεων ποὺ διέπουν τὸ σύμπαν.

Οἱ κοινωνικὲς συμπεριφορές, οἱ ρόλοι, οἱ κοινωνικὲς σχέσεις, ἢ διαστρωμάτωση, τὰ κοινωνικὰ πλαίσια καὶ ἡ ἱεράρχησή τους, τέλος ἡ κοινωνικὴ δομὴ, ὅταν ἀντιμετωπισθοῦν κάτω ἀπ' τὸ πρίσμα τῶν δοξασιῶν ἀποτελοῦν στοιχεῖα «ταμποῦ». Οἱ δοξασίες τοὺς προσφέρουν τὴν ἐγγύησή τους. Γι' αὐτὸ καὶ κάθε δραστηριότητα ποὺ θὰ ἐκδηλωνόταν ἐναντίον τῆς διατηρήσεώς τους θὰ μπορούσε νὰ φθάσει στὰ ὅρια τῆς βεβηλώσεως. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀντίσταση ἐναντίον τοῦ μηνύματος τὴν ὅποια προβάλλουν οἱ δοξασίες στὸ ἐπίπεδο αὐτό, εἶναι συνάρτηση τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς ἐγγυήσεως τὴν ὅποια προσφέρουν ὑπὲρ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν, καὶ ἢ ὅποια μὲ τὴ σειρά τῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν προσήλωσή τῶν *Καραγκούνηδων* σ' αὐτές. Ἐπειδὴ δὲ τὸ μαγικοθρησκευτικὸ τῆς συναίσθημα εἶναι ἔντονο, εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ ἡ ἀντίσταση τῶν δοξασιῶν διὰ μέσου τῶν θεσμῶν κατὰ τῆς ἀλλαγῆς εἶναι ἐξ ἴσου ἔντονη.

Παρ' ὅλ' αὐτά, οἱ ἀντιστάσεις στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀπαγορευτικὲς. Ἐπάρχουν καὶ ἄτομα καὶ ὁμάδες οἱ ὅποιες στὸ ἐσωτερικὸ τῆς *καραγκούνικης κοινωνίας* ἀποδέχονται τὸ μῆνυμα, γιὰ διαφόρους λόγους καὶ διαχωρίζοντας τὴ στάση τους ἀπέναντι στὸ νεωτερισμὸ ἀπὸ τὴν στάση τῶν ἄλλων μελῶν καὶ ὁμάδων, τὸ ἀφομοιώνουν καὶ προσπαθοῦν νὰ τὸ ἐφαρμόσουν. Πολὺ συχνὰ ὅμως σὲ βάρος τῆς πιστότητος. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ δὲν εἶναι ἄγνωστο. Ἡ κοινωνικὴ ἐνσωμάτωση τῶν μελῶν (ἀτόμων ἢ ὁμάδων) μιᾶς κοινωνίας προϋποθέτει ἕνα *minimum* προσανατολισμοῦ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν πεποιθήσεων ἀλλὰ καὶ τῶν ρευμάτων τῆς κοινῆς γνώμης πρὸς τὸ αὐτὸ σημεῖο. Ἄν ἕνα μέλος (ἄτομο ἢ ὁμάδα) διατηρεῖ ἢ ἀναπτύσσει ἰδέες οἱ ὅποιες διαφέρουν ριζικὰ καὶ ἀντιτίθενται στὶς κυριαρχοῦσες ἰδέες τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἐκτίθεται στὸν κίνδυνον ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἢ τὶς ἄλλες ὁμάδες καὶ ν' ἀπομονωθεῖ. Ὁ ἴδιος αὐτὸς κίνδυνος παρουσιάζεται καὶ

Όταν το μέλος για το οποίο πρόκειται αποδέχεται νέες ιδέες και νεωτερισμούς. Στις περιπτώσεις αυτές, μεταξύ των επικρατουσών ιδεών στο έσωτερικό του κοινωνικού συνόλου και των ιδεών των ατόμων ή των ομάδων που ανήκουν σ' αυτό, εμφανίζεται «γνωστική δυσαρμονία», σύμφωνα με την όρολογία του L. Festinger¹, ή οποία και δικαιολογεί το ένδεχομένο της αποσχίσεως των φορέων της από τους άλλους. Έξωτερικεύεται δὲ με τὰ σχόλια, τὴν εἰρωνεία, τὴν ἀποδοκιμασία, ἀκόμα καὶ τὴν καταδίκη τῶν φορέων τῶν νεωτεριστικῶν ιδεῶν ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἐνδεχομένων αὐτῶν καὶ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν συνεπειῶν τους, οἱ φορεῖς τῶν νέων ιδεῶν προσπαθοῦν νὰ δώσουν σ' αὐτὲς μιὰ μορφή κι' ἓνα περιεχόμενο τοῦ ὁποῦ ν' ἀντιπροσωπεύει μιὰ μέση λύση μεταξύ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων ιδεῶν, τροποποιώντας ἀνάλογα τὸ μῆνυμα τῆς ἀναπτύξεως ἔτσι, ὥστε οἱ ἀντιδράσεις ν' ἀτονίσουν. Οἱ νεωτερίζουσες συμπεριφορὲς καὶ στάσεις τῶν στοιχείων τῆς καραγκούνικης κοινωνίας ὑπόκεινται συχνὰ στὸ φαινόμενο τῆς «γνωστικῆς δυσαρμονίας» καὶ ἀκολουθοῦν τὶς λύσεις ποὺ ὑπαγορεύονται ἀπὸ ἐκεῖνο. Φυσικὰ, στὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ φαινομένου ὁ ρόλος τῶν δοξασιῶν ἐμφανίζεται ἰδιαίτερα ἔντονος. Ἡ ἑτερογένεια ἢ ὁποῖα σημειώθηκε στὸ νοητικὸ πεδίο μεταξύ τῶν δοξασιῶν καὶ τοῦ ἐπιστημονικο-τεχνικοῦ καὶ λογοκρατικοῦ περιεχομένου τοῦ μῆνυματος, δίνει τὴν εὐκαιρία καὶ μάλιστα ἐξ ὀρισμοῦ γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς «γνωστικῆς δυσαρμονίας» μεταξύ τῶν παραδοσιακῶν καὶ τῶν προοδευτικῶν ιδεῶν καὶ τῶν φορέων τους.

Ἡ ἀνάλυση αὐτὴ ὁδηγεῖ καὶ πάλι στὸ ἴδιο συμπέρασμα ὅπως καὶ στὰ προηγούμενα. Ἡ σύγκρουση τῶν δοξασιῶν μετὰ τὶς νέες ιδέες στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, ἀν καὶ ἔμμεση, προκαλεῖ τὰ ἴδια ἀποτελέσματα γιὰ τὴ διάδοση τοῦ μῆνυματος τῆς ἀναπτύξεως μ' ἐκεῖνα ποὺ δημιουργεῖ ἢ σύγκρουση τῶν δοξασιῶν στὸ ἐπίπεδο τῆς νοήσεως. Ἡ ἀφομοίωση τοῦ μῆνυματος παρεμποδίζεται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ δυναμική. Κι' ὅταν δὲν παρεμποδίζεται, κι' ἀκόμα στὸ μέτρο ποὺ δὲν παρεμποδίζεται, ὑπόκειται τότε σὲ μεταβολὲς καὶ παραμορφώσεις οἱ ὁποῖες ὀφείλονται σὲ φαινόμενα «γνωστικῆς δυσαρμονίας», μετὰ τὴν ἐπιπτώσεις σὲ ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἀποτελεσματικότητά του.

*
* *

Στὸ ψυχολογικὸ ἐπίπεδο ἢ συνάντηση τῶν νέων ιδεῶν καὶ τῶν δοξασιῶν

1. L. Festinger : A theory of Cognitive Dissonance, passim

δημιουργεῖ φαινόμενα εἰδικῆς σημασίας γιὰ τὴ μετάδοση καὶ τὴν ἀφομοίωση τοῦ μῆνυματος.

Συγκεκριμένα. Ἡ δυσχέρεια κατακτήσεως καὶ ἀποδοχῆς τοῦ μῆνυματος ἐξ αἰτίας τῆς ἑτερογένειας τῶν γνώσεων καὶ ἢ ἀπάθεια τῆς ιδέας τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς ποὺ συνεπάγεται ἢ ἀνάπτυξη, ὁδηγοῦν συχνὰ στὴ δημιουργία μηχανισμοῦ ἀμυνας κατὰ τῶν νεωτερισμῶν καὶ τῶν φορέων τοῦ μῆνυματος. Οἱ μηχανισμοὶ αὐτοὶ ἐκδηλώνονται στὸ πλαίσιο τῆς διαπροσωπικῆς σχέσεως μεταξύ τῶν ὑπευθύνων γιὰ τὴν ἐκκλίση καὶ τὴν διάδοση τῶν νέων ιδεῶν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ τῶν Καραγκούνηδων ἀπὸ τὸ ἄλλο, μετὰ τὴ μορφή εἴτε τῆς πλήρους ἀρνήσεως τοῦ μῆνυματος εἴτε τῆς πλήρους ἀρνήσεως ἀλλὰ συνοδευόμενης καὶ ἀπὸ μιὰν ἀπόλυτη προσήλωση στὶς παραδοσιακὰς ἀξίες. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ἢ ἀμοιβαία ἐπικοινωνία καὶ κατανόηση ἀποβαίνουν ἀδύνατες. Καὶ φυσικὰ, σὲ βάρος τοῦ μῆνυματος.

Γιὰ τὸ ρόλο τῶν δοξασιῶν σὲ ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἐμφάνιση αὐτῶν τῶν ἀντιδράσεων, δόθηκαν στὶς προηγούμενες παραγράφους ἀρκετὲς ἐξηγήσεις ὥστε ἢ ἐπανάληψη νὰ εἶναι περιττή.

Ἐπάρχει ὅμως κι' ἓνας ἄλλος ἀριθμὸς φαινομένων τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέση ὄχι μόνον μετὰ τὸ μῆνυμα καὶ τὴν ἀφομοίωσή του, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ ἀνθρώπινο κὸστος ποὺ συνδέεται μετὰ τὸ μῆνυμα καὶ τὴν διάδοσή του.

Οἱ Καραγκούνηδες, κάτω ἀπ' τὴν πίεση τῶν πραγμάτων, τὴν ἐπιρροή τῆς πληροφορήσεως, τὴ σύγκριση τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς τους μετὰ τὸ ἐπίπεδο ζωῆς τῶν πόλεων καὶ τὶς ὑποδείξεις καὶ τὶς παρεμβάσεις τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν φορέων τῆς ἀναπτύξεως, συνειδητοποίησαν τὴν ἀνάγκη τῆς μεταβολῆς καὶ τὴ σημασία τῆς προσπάθειας γιὰ τὴν ἀνάπτυξη. Τόσο ἢ πείρα τῶν ὑπηρεσιῶν ὅσο καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας ἐπιβεβαιώνουν τὴ διαπίστωση αὐτὴ, γιὰ τὴν ὁποῖα ἔγινε λόγος καὶ στὰ προηγούμενα. Παρ' ὅλ' αὐτὰ, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἢ συνειδητοποίηση γιὰ τὴν ὁποῖα πρόκειται θάπρεπε νὰ παρωθεῖ σὲ μιὰν ἐνεργοποίηση τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ ἄνθρωποι δείχνουν μιὰ παθητικὴ τῆτα, τὴν ὁποῖα οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ἀναπτύξεως δὲν διστάζουν νὰ χαρακτηρίσουν σὰν ὀκνηρία καὶ νωχέλεια — ἀποψη φυσικὰ ποὺ δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν ἀλήθεια. Ἡ στάση αὐτὴ, ἢ παθητικότητα κι' ἢ φαινομενικὴ ἀδράνεια, ὑπαγορεύεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων λόγων ποὺ ἀναφέρθηκαν καὶ ἀπὸ μιὰ μοιρολατρεία γιὰ τὴν ὁποῖα εἶναι ὑπεύθυνες κατὰ μέγα μέρος οἱ δοξασίες. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ γίνεται δεκτὸ ὅτι ἢ ἀφθονία τῶν ἀγαθῶν καὶ ἢ εὐμάρεια ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὶς δυνάμεις ποὺ διέπουν τὸ σύμπαν καὶ ὅτι οἱ δυνάμεις θὰ τὴν παράσχουν στοὺς ἄνθρώπους ἂν θέλουν, ἢ ὁδὸς πρὸς τὴ μοιρολατρεία εἶναι ἀνοιχτή. Γιὰ τὴν ἢ ἀγωνίζεται κανεὶς ὅταν ὑπάρχουν οἱ δυνάμεις ποὺ ἀντιδροῦν ἀπρόβλεπτα; Ἀκόμα κι' ὅταν ὁ ἄν-

θρωπος ἐνεργεῖ σωστά ἀπέναντί τους, ἐκτελώντας τὰ κατάλληλα δρώμενα, τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἐξασφαλίζουν μὲν τὴν ἐλπίδα ἀλλ' ὄχι καὶ τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα. Ὁ τελευταῖος λόγος ἀνήκει στὶς δυνάμεις.

Μαζὶ ὅμως μὲ τὴ συνειδητοποίηση τῆς ἀνάγκης γι' ἀλλαγὴ οἱ Καραγκούνηδες, ἂν ὄχι ὅλοι τουλάχιστον ἓνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, συνειδητοποιοῦν ἐπίσης τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπιθυμία τους νὰ ἐπιτύχουν μιὰ καλύτερη διαβίωση δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἐξ αἰτίας τῶν δυσκολιῶν καὶ τῶν ἐμποδίων ποὺ προβάλλει ἡ κοινωνία τους καὶ ὁ πολιτισμὸς τους. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ, καὶ εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικό, ὅτι τὰ ἐμπόδια γιὰ τὰ ὁποῖα πρόκειται δὲν εἶναι μόνο ἐξωτερικὰ ὡς πρὸς τὸν Καραγκούνη. Ὁ Καραγκούνη τὰ ἔχει ἐσωτερικεύσει καὶ τὰ ζεῖ καὶ μέσα του. Γιατὶ ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τῆς προσωπικότητάς του¹. Δημιουργεῖται ἔτσι ἓνα κλίμα ψυχικοῦ διχασμοῦ, τὸ ὁποῖο ἔχει φυσικὰ καὶ κοινωνικὲς ρίζες καὶ κοινωνικὸν ἀντίκτυπο. Ἐκδηλώνεται δὲ μὲ διαφόρους τρόπους καὶ σὲ διάφορα ἐπίπεδα.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐπιχειρεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ ἓνα σκοπὸ τὸν ὁποῖο ἐπιθυμεῖ ἔντονα, τὸν ἐπιδιώκει μ' ὅλες του τὶς δυνάμεις, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ τὸν φθάσει γιατί προσκρούει σ' ἐσωτερικὰ καὶ σ' ἐξωτερικὰ ἐμπόδια, ὑπόκειται τότε σ' ἓνα συναίσθημα ἀπογοητεύσεως καὶ ἀποστερήσεως ἀλλὰ καὶ ἀνησυχίας καὶ ἀγωνίας. Ἡ δοκιμασία τὴν ὁποία ὑφίσταται, τὸν ὠθεῖ πρὸς τὴν ὑστέρια, τὴ νεύρωση, τὴν ἐπιθετικὴ ὁττῆ¹. Ὁ Καραγκούνη δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη αὐτή. Ἡ εὐθεία παρατήρηση κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἔρευνας ἔδειξε ὅτι στὰ χωριὰ ἐπικρατεῖ ἓνα κλίμα νευρικότητας καὶ ἐριστικότητας, μιὰ γενικὴ ἀνησυχία καὶ ἀναταραχὴ, οἱ ὁποῖες ἐπιδρῶν ἀρνητικὰ στὶς προσωπικὲς σχέσεις τῶν κατοίκων καὶ συχνὰ ὀδηγοῦν σ' ἐπεισόδια, πράγμα ποὺ ἐπιβεβαιώνουν καὶ οἱ ἀρμόδιες ἀρχές. Ἀπὸ τὰ βιβλία πάλι τῶν ἀσθενῶν ποὺ τηροῦν οἱ γιατροὶ τῆς περιοχῆς, διαπιστώνεται ὅτι ἡ σχέση τῶν κοινῶν ἀσθενῶν μὲ τὶς νευρικές καὶ ὑστερικές διαταραχὲς εἶναι ἓνα πρὸς δύο (!) μεταξὺ τῶν κατοίκων τῶν χωριῶν.

Οἱ ἐκδηλώσεις ὅμως αὐτὲς δὲν εἶναι καὶ οἱ μόνες. Οἱ ψυχολογικὲς αὐτὲς συγκρούσεις καὶ τὰ ἐμπόδια ἀποτελοῦν ἓνα ἰσχυρὸ κίνητρο γιὰ μετανάστευση ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ. Στὶς συζητήσεις τῶν χωρικῶν τὸ θέμα

1. Πρβλ. τὰ πειράματα καὶ τὶς ἀναλύσεις πάνω στὸ πρόβλημα τῶν ἐμποδίων τοῦ T. Dembo: Der ärger als dynamisches problem, σ. 144, τοῦ ὁποῖου μιὰ οὐσιαστικὴ ἔκθεση περιλαμβάνεται στὸν J. Nuttin: La motivation, σ. 55. Ἐπίσης τὶς παρατηρήσεις τοῦ O. Klineberg: Psychologie Sociale, σ. 109-110, κλπ.

τῆς μεταναστεύσεως ἐπανέρχεται συνεχῶς. Κάτω ἀπ' τὴν ἐπιφάνεια τῶν λεγομένων τους διακρίνει κανεὶς ὄχι μόνο τὴν ἐπιδίωξη μιᾶς καλύτερης ζωῆς ἀλλὰ καὶ τὴν ἔντονη ἐπιθυμία τῆς δραπετεύσεως, τῆς φυγῆς, ἀπὸ ἓνα περιβάλλον ποὺ τοὺς καταπιέζει καὶ τοὺς συνθλίβει, ἀπὸ ἓνα κύκλο προβλημάτων γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν βρίσκεται λύση, πρὸς ἓναν ἄλλο χῶρο ὅπου ὅλα εἶναι «παραδεισιακά».

Ἡ τάση αὐτὴ τῆς φυγῆς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα ἐκφράζεται κι' ἀλλοιῶς. Σ' ἓναν ἀριθμὸ ὑπερσυμπεριφορῶν ἢ συμπεριφορῶν ἀναπληρώσεως, τόσο ἀτομικῶν ὅσο καὶ συλλογικῶν, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ξεχωρίζουν: 1. Μιὰ θορυβώδης περιφρόνηση, ἰδιαίτερα μπροστὰ σὲ ξένους, γιὰ κάθε τί ποὺ εἶναι παραδοσιακό. Τὰ ἔθιμα, οἱ δοξασίες, τὰ δρώμενα, καταδικάζονται χωρὶς ἐπιφυλάξεις καὶ σχολιάζονται εἰρωνικά. Ἀκολουθοῦνται ὅμως καὶ ἐκτελοῦνται ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἐκείνους ποὺ τ' ἀποκηρύσσουν ὅταν κανεὶς δὲν τοὺς βλέπει. 2. Ἡ διενέργεια ἐκ μέρους τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν ἀτόμων δαπανῶν ἐπιδείξεως γιὰ τὴν ἀγορὰ ἀντικειμένων τῶν ὁποίων δὲν ἔχουν ἀνάγκη (ποδήλατα, τρανζίστορ, ἐπιπλα ποὺ δὲν χρησιμοποιοῦνται κλπ), ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμή δὲν διαθέτουν χρήματα γιὰ τὴν ἱκανοποίηση πραγματικῶν ἀναγκῶν (καλὴ διατροφή, υγεία, παιδεία κλπ.). Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι συχνὰ ἀγοράζονται τρακτέρ, τὰ ὁποῖα φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατὸ ν' ἀξιοποιηθοῦν μιὰ καὶ οἱ ἀγοραστὲς δὲν διαθέτουν καλλιεργήσιμες ἐπιφάνειες κατὰ μέσον ὄρο πάνω ἀπὸ 30-40 στρέματα. Τὰ τρακτέρ ὅμως ἔχουν λαμπερὰ χρώματα καὶ χρησιμοποιοῦνται γιὰ μετακινήσεις στὸ χωριὸ ἀντὶ αὐτοκινήτων! Ἀγορασμένα μὲ πίστωση, συνήθως δὲν ἐξοφλοῦνται. Ἡ παρακρατημένη κυριότητα ἐπιστρέφει τότε στὸν πωλητὴ, ἐνῶ ὁ ἀγοραστὴς χάνει καὶ τὸ ποσὸ τῶν δόσεων ποὺ κατέβαλε. 3. Οἱ τρόποι ἐνδύσεως, ἰδίως τῶν νέων ποὺ ντύνονται φανταχτερὰ, «ἀμερικάνικα», τῶν κοριτσιῶν ποὺ φωνάζουν τὴν κομμώτρια νὰ τὶς χτενίσει κλπ. Ἡ σημασία αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων βρίσκεται στὸ ὅτι οἱ νέοι αὐτοὶ τρόποι ἐμφανίσεως ἔχουν γιὰ σκοπὸ νὰ προκαλέσουν ἐντύπωση. Αὐτοὶ ποὺ τοὺς ἀκολουθοῦν ἐπιδιώκουν νὰ ξεχωρίσουν ἀπ' τοὺς ἄλλους. Τόσο περισσότερο ὅσο οἱ Καραγκούνηδες δὲν τοὺς ἔχουν υἱοθετήσῃ καὶ τοὺς ἀποδοκιμάζουν. Συνυπάρχουν μὲ στοὺς παλαιούς καὶ ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος ἀμφισβήτησεως τῆς παραδόσεως.

Ἔτσι, ἡ σύγκρουση τῶν νέων ιδεῶν μὲ τὶς δοξασίες μεταφράζεται, στὸ ψυχολογικὸ ἐπίπεδο, σὲ σύγκρουση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ ἐμπόδια ποὺ δὲν τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ πραγματοποιήσῃ τὶς ἐλπίδες του. Ἡ ἐπιρροή τῶν δοξασιῶν γιὰ τὴ δημιουργία τῶν ἐμποδίων — τὴν ἀτελὴ ἐνημέρωση καὶ τὴν ἑλλειπὴ γνώση, τὴν ἀντίσταση τῶν κοσμολογικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν ιδεῶν

και των κοινωνικών αξιών, την πίεση των κοινωνικών πλαισίων, την κοινωνική αποδοκιμασία για κάθε αλλαγή κλπ. — είναι γνωστή απ' όσα προηγήθηκαν. Με τα εμπόδια και στο μέτρο που είναι υπεύθυνες γι' αυτά, οι δοξασίες προσδιορίζουν ένα ψυχολογικό κλίμα έντελως απρόσφορο για τη διάδοση και την αφομοίωση του μηνύματος, οι οποίες προστίθενται στις αρχικές δυσκολίες. Γιατί η όρθη κατανόηση και η αντικειμενική αξιολόγηση του περιεχομένου του προϋποθέτει μιάν ήρεμη αντιμετώπισή του, την οποία οι συγκρούσεις που περιγράφηκαν δεν την επιτρέπουν. Το ίδιο αυτό ψυχολογικό κλίμα των συγκρούσεων και των συνεπειών τους, ή επιθετικότητα, ή ύστερία, οι νευρώσεις, εκθέτει τον άνθρωπο και σ' όδυνηρές εμπειρίες. "Αν άλλοτε οι δοξασίες ελευθέρωναν ψυχολογικά τον άνθρωπο στον αγώνα του για την κατάκτηση και την κυριαρχία του κόσμου, υποχρεώνουν σήμερα την καραγκούνικη κοινωνία να καταβάλλει στο ανθρώπινο επίπεδο το τίμημα για την αλλαγή, το ανθρώπινο κόστος της προσπάθειάς της για την ανάπτυξη.

*
* *

Το «άνοιγμα του μαύρου κουτιού», ή διερεύνηση-δοκίμιο των φαινομένων που προκαλούνται όταν το μήνυμα του έκσυγχρονισμού αρχίζει να διεισδύει στην καραγκούνικη κοινωνία, έδειξε ότι οι καραγκούνικες δοξασίες δεν είναι απόλυτα απαγορευτικές της διαδόσεώς του. Την επιτρέπουν τελικά, αλλά όχι πάντα ολοκληρωτικά και συχνά αφού πρώτα επιδράσουν και παραμορφωτικά πάνω στο περιεχόμενό του.

Μεταφέροντας το θέμα στα επίπεδα του «συγκεκριμένου» ανθρώπου (του ανθρώπου που ζει την κοινωνία του και διαμορφώνεται απ' αυτήν) και της πρακτικής εφαρμογής, διαπιστώθηκε ότι ο άνθρωπος-δέκτης του μηνύματος βρίσκεται εκτεθειμένος στις πιέσεις της δυναμικής της κοινωνικής δομής και στην επίδραση του πολιτισμού της κοινωνίας του, απ' όπου και άντλει τον ιδεολογικό του κόσμο και τους αξιολογικούς κανόνες που κατευθύνουν την πράξη του. Υφίσταται επίσης τις συνέπειες της συγκρούσεως του «σύγχρονου» στοιχείου με το «παραδοσιακό» και άρα και με τις δοξασίες, και αμφιταλαντεύεται μεταξύ τους χωρίς να είναι σε θέση να καταλήξει σε μιάν οριστική επιλογή. Καταβάλλει έτσι το «ανθρώπινο κόστος», ατομικά και κοινωνικά. Κατ' αυτόν τον τρόπο και σε τελευταία ανάλυση, ούτε την ανάπτυξη της κοινωνίας του μπορεί να επιτύχει, ούτε την ατομική και την κοινωνική του ευημερία μπορεί να εξασφαλίσει.

Οι μακρές και όχι σπάνια επίπονες και μονότονες αναλύσεις πάνω στις

οποίες θεμελιώνονται αυτά τα συμπεράσματα έρριξαν φως και στους μηχανισμούς και τις διαδικασίες που προσδιορίζουν και καθορίζουν τη σύγκρουση των δοξασιών με το περιεχόμενο του μηνύματος, εξηγώντας συγχρόνως και τις συνέπειές της. Έδειξαν ακόμα ότι οι αίτιες που δημιουργούν το σύνολο αυτών των φαινομένων δεν περιορίζονται μόνο στην έτερογένεια μεταξύ των δοξασιών και του μηνύματος, άλλ' ότι η επίδραση των δοξασιών στηρίζεται και ενισχύεται από τη δυναμική της δομής της καραγκούνικης κοινωνίας, καθώς και από το σύνολο των αξιών της και των πολιτιστικών της δημιουργημάτων.

Κάτι παραπάνω. Από τις ίδιες αυτές αναλύσεις έγινε φανερό ότι, τόσο η κοινωνική δομή όσο και τα πολιτιστικά στοιχεία, όταν εξετάζονται σε σχέση με το μήνυμα, δεν παίζουν αποκλειστικά και μόνο το ρόλο των παραμέτρων της επιδράσεως των δοξασιών πάνω σ' αυτό. Άλλ' ότι και οι δύο άσκουν και τη δική τους αυτοτελή επίρροή πάνω στο μήνυμα, στο περιεχόμενο και στη διάδοσή του, σαν αυτοτελή στοιχεία της κοινωνικής πραγματικότητας, στην οποία ανήκουν μαζί με τις δοξασίες, χωρίς όμως ν' αμφισβητείται η πρωταρχία της επίρροής των δοξασιών.

Σήμερα η ανάπτυξη των Καραγκούνηδων έχει συντελεσθεί. "Όχι διότι οι Καραγκούνηδες έφθασαν πια στο ανώτατο δυνατό σημείο της εξέλιξεώς τους, αλλά γιατί έχουν ξεπεράσει τα εμπόδια της αναπτύξεως και προχωρούν συνεχώς προς το μέλλον. Είναι έπομένως πρόδηλο ότι μαζί με τ' άλλα εμπόδια και η αρνητική επίρροή των δοξασιών αποδυναμώθηκε κι' εκείνη.

